

J E Z I K *in* lovstvo

VSEBINA

Uvodnik	123	Tomaž Sajovic <i>Spoštovane bralke, spoštovani bralci</i>
Razprave in članki	125	Boža Krakar Vogel <i>Obravnavanje literarne klasike v sodobni šoli – na primeru Prešerna</i>
	137	Nataša Logar <i>Kvalifikator ekspr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije</i>
	149	Alojzija Zupan Sosič <i>Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja</i>
Jubileji	161	Andreja Žele <i>Ob življenjskem in delovnem jubileju prof. dr. Ade Vidovič Muha</i>
Ocene in poročila	164	Mateja Jemec <i>Novi teoretični pogledi na skladnjo in semantiko v kognitivni znanosti</i>
	173	Marija Mercina <i>Jezik ob meji</i>
Razpis	176	Alenka Šivic-Dular <i>13. mednarodni slavistični kongres – Ljubljana 2003</i>

Jezik in slovstvo

Letnik XLVI, številka 4
Ljubljana, marec 2000/01

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 števil)

Izdaja: Zveza društev, Slavistično društvo Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertonec

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32–34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JIS. Letna naročnina je 5500 SIT, cena posamezne številke 720 SIT, cena dvojne številke 1330 SIT. Za člane Zveze slavističnih društev Slovenije je letna naročnina 3900 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 2000 SIT. Letna naročnina za evropske države je 60 DEM, za neevropske države pa 70 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Revija je vključena v mednarodni podatkovni zbirki *MLA – Modern Language Association of America, New York*, in *New Contents Slavistics, Inhaltsverzeichnis Slavistischer Zeitschriften – ISZ, Verlag Otto Sagner, München*.

Revija je uvrščena med izdelke, od katerih se plačuje 8-odstotni davek na dodano vrednost.

Spoštovane bralke, spoštovani bralci

Tokratno številko *Jezika in slovstva* začenja članek Bože Krakar Vogel z naslovom *Obravnavanje literarne klasike v sodobni šoli — na primeru Prešerna*, ki bi ga le na prvi pogled in zato zelo površno lahko uvrstili v enega od mnogih »priložnostnih« prispevkov ob pravkar minulem Prešernovem letu. Vendar temu še zdaleč ni tako. Članek je nastal kot rezultat raziskave v okviru seminarja didaktike književnosti na Oddelku za slovenske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani, katere namen je bil ugotoviti, kako se učenci osnovnih in srednjih šol, deloma pa tudi študenti slovenistike odzivajo na Prešernovo delo in javno podobo in kaj ta odziv skupaj z njihovimi predlogi pomeni za sodobno pedagoško prakso. Ugotovitve raziskave je mogoče strniti v spoznanje, da Prešeren med mladimi še vedno velja za družbeno oziroma splošno nacionalno vrednoto, kar pa ne vpliva na sprejemanje njegovih pesmi: problem so namreč težave z njihovim razumevanjem. Vse to pa pomeni, da v članku nista do določene mere problematizirana le književni »kanon« in pouk književnosti, ampak zaradi pogosto premajhnega in ne dovolj strokovnega upoštevanja jezika umetnostnih besedil tudi sama književna veda.

Drugi članek z naslovom *Kvalifikator* ekspr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije* je prispevala Nataša Logar. V njem je skušala opredeliti kriterije, po katerih je bil ob večino frazemov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pripisan kvalifikator *ekspresivno*, pri čemer se je pokazalo, da so avtorji slovarja sledili predvsem lastnemu jezikovnemu čutu.

Predmet tretjega članka — napisala ga je Alojzija Zupan Sosič — je izredno opazno povečanje deleža fantastike v sodobnem slovenskem romanu ob koncu 20. stoletja, torej v času, ko je slovenski narod postal nacija. Njene izvore avtorica povezuje z žanrskimi (črpanje iz ljudskih pravljic, antiutopije in grozljivega romana) in tematskimi vzpodbudami (remitizacija in obnavljanje regionalne eksotičnosti Istre, Prekmurja in Prlekije), ki so v devetdesetih letih *ravno pravi čas posegle v zgodovinski trenutek utrjevanja narodne identitete* — kar terja še posebni znanstveni in filozofski premislek.

Rubriko *Jubileji* namenjamo redni profesorici doktorici Adi Vidovič Muha, ki je letos — da uporabimo besede avtorice prispevka Andreje Žele — svojo življenjsko obletnico zaokrožila z izidom knjige *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, kar najbolj smiselno in povedno odslkuje način prepletanja njenega življenja in dela, življenjsko samoumevnost nenehnega snovanja in iskanja ter potrjevanje oziroma utrjevanje že doseženega. Iskrenim čestitkam se pridružuje tudi uredniški odbor revije *Jezik in slovstvo*.

V rubriki *Ocene in poročila* objavljamo dve obširni in podrobni poročili. Mateja Jemec piše o seminarju in konferenci z naslovom *Novi teoretični pogledi na skladnjo in semantiko v kognitivni znanosti*, ki sta potekala septembra leta 2000 v Dubrovniku, Marija Mercina pa o razpravah z naslovom *Jezik ob meji* na 10. primorskih slovenističnih dnevih v Novi Gorici aprila leta 1999 in 11. primorskih slovenističnih dnevih v Kopru aprila leta 2000.

Številko zaključujemo z razpisom tematike in tematskih blokov na 13. mednarodnem slavističnem kongresu — potekal bo od 15. do 21. avgusta 2003 v Ljubljani —, ki ga objavlja Slovenski slavistični komite.

Tomaž Sajovic
Glavni urednik

Navodila avtorjem

Prispevki za Jezik in slovstvo so napisani v slovenščini, izjemoma v tujem jeziku. Članki ne smejo presegati avtorske pole (16 strani), prispevki za rubriko Metodične izkušnje naj ne bodo daljši od 8 strani, poročila in ocene so dolga največ 4 strani. Članki morajo biti opremljeni s povzetkom do 1 strani in sinopsisom (2–3 stavki). Avtor odda svoj prispevek kot disketni zapis (3,5") ter mu priloži dva natisnjena izpisa na naslov **Uredništvo Jezika in slovstva, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana**. Besedilo je treba priložiti številko avtorjevega žiroračuna, ime in naslov banke, podatke o stalnem bivališču, EMŠO, davčno številko, telefon ter po možnosti elektronski naslov.

Tehnični napotki. Besedila naj bodo napisana v programu Word for Windows, v pisavi Times New Roman CE, velikost 12 z eno in pol medvrstičnim razmikom in levo poravnavo ter s 2,5 cm robovi na formatu A4. Naslov članka in poglavij naj bodo napisani krepko in v velikosti pisave 14. Korektуре svojega prispevka avtor opravi v tednu dni. Pri tem se drži Slovenskega pravopisa 1994. Daljši navedki so ločeni od drugega besedila. Izpusti so v navedku označeni v poševnem oklepaju. Številka opombe stoji stično za ločili. Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu prispevka. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Bahtin, 1982: 123), v seznamu pa navedek razvežemo: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba. V opombah so bibliografske enote navedene takole: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba, 13. Na koncu vsakega navedka je pika. Naslovi samostojnih izdaj so v pokončnem tisku.

Revija Jezik in slovstvo je dostopna tudi na internetu: <http://www.ff.uni-lj.si/jis>.

Uredništvo

Boža Krakar Vogel

UDK 372.882:821.163.6.09 Prešeren F.

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Obravnavanje literarne klasike v sodobni šoli – na primeru Prešerna

1 Literarna klasika, ki jo razumemo kot »jedro« literarnega kanona,¹ literaturo z lastnostmi »iz-vrstnosti, od-ličnosti, prvorazrednosti« (Juvan, 1977: 199), preizkušene v dveh ali več generacijah kultiviranih bralcev,² je po tradiciji poglavitna vsebina (zlasti srednješolskega) književnega pouka pri nas in marsikje v tujini (Francija, Poljska, Hrvaška idr.).

1.1 Pogledi na to, ali naj tako ostane tudi v prihodnje, so v sodobni literarni didaktiki precej različni. Vtis je, da so literarno-pedagoške usmeritve, ki so bolj osredotočene na učenca bralca, njegove interese, izkušnje in bralni razvoj, do literarne klasike bolj skeptične kakor tiste, ki razmišljajo o pouku književnosti s stališča odraslih (šolanih) bralcev, poznavalcev »visoke« literature, njene literarnosti in posledično mogočih učinkov na bralca. Naj to trditev ponazorimo z nekaj primeri.

V radijski oddaji 3. programa slovenskega radia Kulturni globus smo 16. 5. 1997 lahko poslušali izvleček iz članka v ugledni nemški reviji *Die Zeit*. Tam so objavili rezultate ankete med pisatelji, kritiki, založniki, pedagogi in politiki, ki so odgovarjali na vprašanje *Katera literarna dela iz nemško govorečega prostora bi po vašem mnenju maturanti morali prebrati pri pouku nemščine?* V odgovorih so bila najpogostejše navedena tale imena: Goethe, Kafka, Th. Mann, Brecht, Schiller, Lessing itn. Komentator nato v članku protestira proti praksi, da v mnogih nemških šolah govorijo samo še o nefikcionalnih in fikcionalnih »tekstih«, pri slednjih pa v isti koš mečejo Konsalika in Goetheja, da več govorijo »o televizijskih šovih kakor o klasičnih dramah«, da so »pod videzom modernosti in liberalnosti šolarjem literarna dela prepuščena na izbiro.« Nasproti temu se komentator, opirajoč se na rezultate ankete, zavzema za obširnejše poznavanje klasičnih literarnih del: »Toda literarna merila veljajo tudi takrat, ko jih ljudje več ne poznajo. Anketa kaže, da je tisto, kar sodi h kanonu, dejansko nesporno ... Brati se moramo naučiti in za to je potrebno poznavanje klasičnih del. Kdor ne ljubi Fausta, in pokažite mi šolarja, ki ga je kdaj ljubil, mora dobiti možnost, da o njem razvije svoje stališče.«³

¹ Literarni kanon pojmuje kot »tisto, kar skuša biti in ostaja ... — v vsakem literarnem sistemu in njegovem kulturnem, družbenem okolju razmeroma trajno in stabilno ... gre torej za obvezujoč, vnaprej določen, uzakonjen temelj, s katerega presojamo obstoječe in potencialne izjave.« (Juvan, 1997: 198, 200)

² Jedro potemtakem sestavljajo »nesporni klasiki, 'večne umetnine', vse tisto območje lepe besede, o katerem v širših družbenih krogih, deležnih literarne izobrazbe, razpravlja več rodov v različnih umetnostnih obdobjih ...« (Juvan, 1997: 203.)

³ Ali potrebujemo nov literarni kanon? Kulturni globus. Radio Slovenija, 3. program, 16. 5. 1997.

Medtem ko se zdi, da je npr. v Franciji osrednji položaj literarne klasike zlasti v predmaturitetnih programih nedotakljiv,⁴ pa ima ta na angloameriškem govornem področju zagovornike in nasprotnike. Angleška revija *Literature Matters* je objavila imaginarni disput dveh tipov učiteljev književnosti, od katerih eden zagovarja predvsem interese sodobnega mladega bralca, drugi pa predvsem obravnavanje kakovostne literature in prenašanje literarne dediščine na mlade generacije: »Vi govorite o kakovostnih literarnih besedilih; jaz pa govorim o kakovostni literarni izkušnji učencev bralcev.« (1997: 10.) Debata se konča z ugotovitvijo, da ostajata vsak pri svojem (in da bosta tudi poučevala vsak po svoje): »Vaše predstave (o izbiri literature za pouk, op. B. K. V.) so horizontalne, merijo v širino; metaforično bi jih poimenovali svetovno omrežje; njihova pglavitna značilnost je nagnjenje k novostim. Nasprotno pa je moj pogled vertikalni, meri v globino: gre mi za bralca in za knjigo; moja značilnost je nagnjenje h kakovosti.« (1997: 11.)⁵

Opazovanje naše poučevalne prakse kaže, da zlasti med učitelji starejše in srednje generacije glede literarne klasike prevladuje mnenje, da je v šoli literarno klasiko potrebno obravnavati. Pri tem se po eni strani sklicujejo na tradicionalno pedagoško prepričanje, ki bi ga lahko povzeli z mislijo Ivana Prijatelja, češ da izdajanje (in šolsko obravnavanje, op. B. K. V.) del (slovenske) literarne klasike preprečuje, da ne bi »mnogo lepih in dragocenih biserov slovenskega uma in srca vtonilo v kulturni zavesti naroda«, saj so naši pisateljski izbranci dali »naši duševnosti obliko« (Juvan, 1997: 200). Po drugi strani številni opozarjajo, da imajo redukcije klasične literature v šolskih programih za posledico tudi slabše razumevanje sodobne književnosti. To je, menijo, ob številnih drugih gotovo nezanemarljiv razlog za getoizacijo literarnega branja v početje za peščico poznavalcev in posledično za slabšo bralno kulturo sploh, vključujočo tudi nerazumevanje in nezanimanje za različne oblike kulturne metakomunikacije (npr. za RTV-oddaje o kulturi).

Nasproti takim sodbam o pomenu literarne klasike za literarno kompetenco in privzgajanje nacionalno-kulturnih vrednot⁶ pa tudi pri nas najdemo opozorila, da poudarjanje klasike na račun sodobnih bralnih interesov mladih škodi bralni motivaciji: »Razčlenitve procesov kanonizacije so razkrile njihovo subjektivno naravo in to, da v imenu kanoničnosti pogosto ohranjajo v učnih načrtih besedila, ki za učence sploh niso niti najmanj zanimiva, ne vključujejo pa besedil, ki bi bila za učence v danem času zanimivejša in bi imela širši odmev.« (Grosman, 1996: 456.)⁷

1.2 V luči te in tej podobnih trditev, predvsem pa v luči sodobno zastavljenega cilja pouka književnosti (vzgoja bralne sposobnosti in kulture) se je zato ob sestavljanju učnih načrtov v okviru kurikularne preнове pokazala potreba po ponovnem preverjanju vloge literarne klasike v šoli. Zato smo si pred oblikovanjem načrtov za pouk književnosti (v srednjih šolah) ponovno zastavili tudi vprašanje, ali je literarna klasika za temeljni namen sodobnega literarnega pouka še primerna ali ne več.⁸

Odgovori, ki smo jih skupaj s študenti dobili v okviru ene od raziskav med izbranimi literarnimi ustvarjalci in strokovnjaki (po trije predstavniki lirike, pripovedništva in dramatike treh generacij

⁴ V Franciji kot poseben cilj nove mature poudarjajo širjenje bralnega repertoarja s svetovno klasiko, npr. s Sofoklom ali Shakespearjem. Kandidati za maturo morajo poznati tudi izbor iz nacionalne literature v časovnem obsegu najmanj treh stoletij (Berne, Annie; Nédelec, Marguerite (1995). *Vers les nouvelles épreuves du baccalauréat*. Rennes: CRDP de Bretagne).

⁵ Benton, Michael; Kjeldsen, Jette (1997). *Teaching literature at secondary level — mapping the field*. *Litterature Matters*. Newsletter of the British Council Literature department, 17. 2. 1997.

⁶ S stališča didaktične strukture pouka književnosti sodi spodbujanje splošnih nacionalnih, kulturnih, moralnih ... vrednot med širše (sekundarne) vzgojne cilje; primarni vzgojni cilj pa je spodbujanje pozitivnega odnosa do literature in branja (Krakar Vogel, Boža (1991). *Skice za književno didaktiko*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport).

⁷ Grosman, Meta (1996). *Književni pouk med preteklostjo in prihodnostjo*. *Sodobna pedagogika*, št. 9–10, 452–468. — *Literarno klasiko je kot »mumificirano truplo«*, sklicujoč se na izjavo nemškega avtorja, v TV-pogovoru o Prešernu označil Igor Saksida (12. 1. 2001).

⁸ Krakar Vogel, Boža (1995). *Rezultati empiričnih raziskav o pouku književnosti*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.

in po en strokovnjak za vsako področje), so, če si privoščimo zelo posplošen povzetek, pokazali, da se za šolsko obravnavo klasike zaradi njene umetniške kakovosti in nadčasovne aktualnosti bolj zavzemajo predstavniki starejših dveh generacij (Kralj Ojdip, Don Kihot in Prešernove pesmi so skoraj neizogibno na njihovih lestvicah desetih najpomembnejših del za slovenskega maturanta). Mlajši predstavniki pa so do klasike kot do literature, ki je za mlade povedna in zanimiva, bolj skeptični, čeprav menijo, da je za osnovno literarno razgledanost sicer potrebna, a bilo naj bi je manj in bolj iz 20. stoletja.⁹ Čisto mimo klasike (kamor zaradi zelo dejavnih procesov sodobne kanonizacije, ki se dogajajo v zvezi z njihovo literaturo, štejemo tudi Kocbeka, Zajca, Jančarja ...) pa v svojih predlogih ni šel nihče.

Argument, da je klasična literatura kot jedro literarnega kanona, tj. del, »ob katerih poteka šolanje bralne in literarne sposobnosti« (Juvan, 1997: 201), potrebna sestavina literarnega pouka, smo v še bolj razvidni obliki dobili v sodobni slovenski literarni vedi, ki jo zanimajo vezi med literaturo, avtorji in bralci ter drugimi sistemi komunikacije s sinhronega in diahronega vidika. Delom literarnega kanona npr. M. Juvan pripisuje naslednje zmožnosti oz. lastnosti:

»Na njihovem ozadju oz. prek njih

a) sprejemamo, razumevamo, doživljamo, osmišljamo pomen in obliko literarnih del, s katerimi se srečujemo na novo ...,

b) proizvajamo nove izjave ..., so »izhodiščni« slovarji za pesnike ...;

c) so tudi prototipi, po katerih vrednotimo novote ..., imajo torej vlogo norme, utelešenja estetskih vodil ...,

č) s pomočjo kanoniziranih pravzorov besedila ne nazadnje tudi klasificiramo v žanrske, tematske in poetološke sisteme.« (Prav tam.)

Branje del literarnega kanona in klasike kot njegovega obstojnega jedra torej nima samo širševzgojnega in humanističnega enciklopedičnega pomena, kot pravi v tradiciji zasidrana argumentacija. Ta korpus besedil poleg tega tudi v sodobnosti dejavno in odločilno oblikuje predstave o literaturi (obzorje pričakovanj) učečega se bralca in ga postopoma, ob branju najizrazitejših »prototipov« usposablja za kakovostno samostojno srečevanje z neznanimi literarnimi besedili. O tem srečevanju T. Virk pravi, da gre za razvozlanje pomenskega potenciala besedila, ki je »dejansko (prikriti) intertekst, ki (vedno bolj) nagovarja tudi skozi intertekstualno mrežo.« (Virk, 1999: 90.) — Pouk literature, ki ima za cilj vzgajati bralca za razumevanje in doživljanje novih literarnih izzivov, mora torej najprej postaviti ogrodje, po katerem se prepletajo niti te mreže. »Vzpostavljanje referenčnega okvira, ki naj recipientu šele omogoči že vnaprejšnje razumevanje »jezika« umetnine« (prav tam), in to z branjem literarnih del, ki ga tvorijo, je zato tudi ena od temeljnih nalog sodobnega književnega pouka.

Pomen literarne klasike za razvijanje sposobnosti literarnega branja v naši sodobni šolski praksi potemtakem ni vprašljiv. (Čeprav prav tako drži, da to ne more biti več, tako kot je bilo nekoč, edina vrst literature, s katero naj se pri pouku srečujejo učenci.)¹⁰ Več pomislekov pa poraja vprašanje, ali imajo ta dela za sodobnega mladega bralca tudi motivacijsko vlogo, torej, ali ti lahko pri njihovem branju uživajo, jim to branje pomeni pozitivno izkušnjo do te mere, da po končanem šolanju branja leposlovja ne bodo opustili (kar je temeljni znak bralne kulture).

⁹ Andlovic, Anita in druge (1997). Slovenski literarni ustvarjalci in strokovnjaki o srednješolskem pouku književnosti. Slovenščina v šoli 1/97. — Naše vprašanje je bilo po naključju podobno tistemu v reviji *Die Zeit: Katerih deset literarnih del bi po Vašem mnenju morali spoznati srednješolci pred maturo?*

¹⁰ Pogled na nove učne načrte iz l. 1998 kaže, da klasika ne zavzema vsega razpoložljivega časa in da se ne obravnava na vseh stopnjah oz. v vseh programih enako intenzivno in sistematično. Največ prostora je starejši in sodobni klasiki namenjenega v okviru obveznih vsebin pri gimnazijskem pouku (cilj je sistematično usposabljanje razgledanega in kultiviranega bralca), manj razvojno, bolj tematsko in v alternaciji z žanrskimi besedili pa nastopa npr. v poklicnih solah — razmerje med to in drugimi literarnimi vrstami se bo ustalilo po rezultatih potekajoče spremljave.

Domače izkušnje in razgledovanje po tujih virih kažejo, da imajo sodobni mladi bralci za literarno klasiko (pa tudi za branje sodobne »visoke« literature) malo notranje motivacije. Vendar pa je slednjo ob primerni »reklami«, t. j. ob primernih motivacijskih strategijah, kakor tudi ob primernem izboru, mogoče precej povečati. Kako to delajo po svetu, se lahko poučimo bodisi na spletnih straneh te ali one izobraževalne institucije ali posameznega učitelja bodisi v strokovnih publikacijah. V eni je bilo pred kratkim mogoče prebrati zanimivo poročilo dveh avstralskih profesorov o obravnavanju Shakespearja na eni od avstralskih srednjih šol. Njun cilj ni bil le, pri učencih doseči bolj občutljivo sprejemanje Shakespearja, ampak tudi močnejšo zavest o naravi lastnega sprejemanja, saj besedila soustvarjajo avtorji in bralci. Tako sta branje Hamleta iz statičnega sprejemanja brezčasne velike umetnine spremenili v živ dialog sodobnega bralnega občinstva z ravnanjem in mišljenjem dramskih oseb.¹¹

Demitizacija velikih besedil in tem ter približevanje literature doživljanju in zanimanju sodobne mladine je postopek, ki ga na svojski način priporočajo literarnim pedagogom tudi slovenski učenci bralci. Možnost, da izvem, kakšna naj bi bila didaktična praksa pri obravnavi konkretnih avtorjev, nam zatorej enako ali bolj kakor akademska ali medijska kritičnost daje empirično raziskovanje med »prizadetimi«.

2 To se je pokazalo ob raziskavi, ki smo jo v času Prešernovih obletnic v okviru seminarja didaktike književnosti izvedli s študenti. Naš namen je bil ugotoviti, kako se učenci osnovnih in srednjih šol (deloma pa tudi študenti slovenistike) odzivajo na Prešernovo delo in javno podobo in kaj ta odziv skupaj z njihovimi predlogi nakazuje za sodobno pedagoško prakso. Poleg obletnic Prešernove smrti (1999) in rojstva (2000) so bile povod za raziskavo tudi mnoge bolj ali manj medijsko popularne subjektivne teorije, da Prešeren med mladimi ni priljubljen in da je za to kriva šola.

Naša raziskava v metodološkem smislu sodi med kvalitativne (akcijske) pedagoške raziskave, t. j. med take, ki niso usmerjene v »kvantitativno metodologijo ... ter v preciznejšo, kompleksnejšo in zapletenejšo obdelavo podatkov« (Sagadin, 1991: 57), ampak bolj v »kvalitativno metodologijo« — ne zanimajo nas torej natančno merjenje in kvantifikacija pojavov ter kompleksna statistična obdelava prikazanih problemov, ampak njihova vsebinska struktura in pomembnostna lestvica ter možne rešitve, ki se kažejo iz takega poizvedovanja. Število raziskovalcev in raziskovanih spremenljivk je pri takem raziskovanju mogoče prilagajati danim možnostim in potrebam.

Raziskava je torej potekala tako, da smo izdelali vprašalnik (Prešeren in mi), ki so ga naši študentje razdelili učencem sedmih razredov osnovnih šol, tretjih razredov gimnazij in v l. 1999 tudi študentom tretjega letnika slovenistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. L. 1999 smo zajeli po 50 anketirancev iz vsake skupine, pri čemer smo, želeč povečati možnost za pridobivanje različnih mnenj, pazili na njihovo razpršenost — študentje so obiskali šole v več slovenskih krajih in za sodelovanje izbrali vsak po deset učencev, ki so jih učili različni učitelji. Drugo leto smo ponovili postopek na osnovnih in srednjih šolah, med študenti pa ne, ker so bili z raziskavo že seznanjeni in bi to lahko vplivalo na »iskrenost« odgovorov. — Rezultati za osnovno in srednjo šolo so v tem prispevku¹² torej zbrani od dveh generacij učencev, rezultati študentov pa so samo iz l. 1999. Zaradi lažje predstavljenosti in problemske hierarhizacije bomo odgovore predstavili v razpredelnicah in v odstotkih.

¹¹ Ob analizi Ofelijinega lika so se npr. odločali o naslednjih možnostih: »Ofelijini pogovori s Hamletom dokazujejo njeno seksualno izkušnost, kar kaže, da ni bila nedolžna in čista; Ofelijo je Hamletovo vedenje popolnoma zbegalo; njeno nerazumevanje njegovih izjav prepričljivo dokazuje njeno nedolžnost ...« Učenci niso razmišljali samo o vsebini svoje odločitve, ampak tudi o tem, kaj jo je pravzaprav spodbudilo, in zakaj, ter zakaj so odločitve njihovih sošolcev lahko drugačne. (Mellor, Bronwyn; Patterson, Annette (2000). Critical practice: teaching Shakespeare. Journal of Adolescent and Adult Literacy, Volume 43, March).

¹² Prispevek s to vsebino in z naslovom Reading Literary Classics in Modern High Schools sem predstavila na 18. svetovnem kongresu Mednarodne bralne zveze (International Reading Association) 12. julija 2000 v Aucklandu, Nova Zelandija. V njem so zajeti le rezultati iz l. 1999.

Vprašanja smo oblikovali v štiri vsebinske sklope. Prvi trije se nanašajo na tri temeljna področja bralnega odziva (da je bilo naše razmišljanje o področjih bralnega odziva ustrezno, smo se po S. Glaser (1998) dodatno prepričali še v članku, ki za oblikovanje učnih strategij priporoča raziskovati čustveni, socialni in kognitivni bralčev odziv — Mizokawa, Hansen-Krening, 2000). Četrti sklop vprašanj pa sprašuje anketirance po tem, kaj bi jih pri šolskih obravnavah Prešerna najbolj zanimalo. Te sugestije so prav tako lahko pomemben prispevek k spremembam ravnanja pri pouku.

2.1 Prva razpredelnica kaže rezultate, povezane z vprašanji o čustvenem odzivanju mladih bralcev na Prešernovo pesništvo (osnovno vprašanje je, ali bralci radi berejo in kaj občutijo pri branju določenih besedil — Mizokawa ..., 2000).

	7. r	3. l g	3. l. FF
— Ali bi lahko zase rekli, da ste ljubitelj(-ica) Prešernove poezije?	46,5 %	48,5 %	72 %
— Bi lahko trdili kaj od naslednjega?			
a) V Prešernovih pesmih (včasih) najdem potrditev svojih veselih/žalostnih občutij, življenjskih spoznanj.	80 %	70 %	72 %
b) Prešernove pesmi mi (včasih) pomagajo razumeti pomembne življenjske probleme našega časa.	46 %	29 %	52 %
c) Prešernove pesmi budijo v meni občutek lepote, vzvišenosti, prave umetnosti.	62 %	72 %	92 %
č) Kadar želim izraziti kaj posebno pomembnega, si (včasih) pomagam z mislijo (citatom) iz Prešerna.	17 %	17 %	42 %
— Se zunaj šole kdaj pogovarjate o Prešernu?	39 %	58 %	60 %

Poskusimo nekatere odgovore oz. njihovo zaporedje dodatno razložiti.

Prešernova poezija je vseh slabi polovici osnovno- in srednješolcev ter slabima dvema tretjinama študentov v naši raziskavi. Njena priljubljenost s starostjo vprašanih nekoliko narašča. Tisti, ki so na to prvo vprašanje odgovorili negativno, so svoj odgovor večinoma utemeljevali s trditvijo, da jim Prešernove pesmi niso razumljive. Kljub temu pa tudi tisti, ki se nimajo za splošne ljubitelje Prešernove poezije, najdejo možnost identifikacije v posameznih sestavinah odziva. Za osnovno- in srednješolce je tako najpomembnejša možnost nekakšne (holistične, neartikulirane) čustvene identifikacije, študentom pa je najbližja estetska plat pesmi, ki jo visoko cenijo tudi vprašani v drugih dveh skupinah. V dosti manjši meri pa vse tri skupine (zlasti pa gimnazijci) priznavajo Prešernovim pesmim aktualnost, možnost, da bi v njih razbrali sporočila, pomembna za sodobni čas oz. njihove izkušnje v njem.

Prešernove pesmi se vprašanim mladim bralcem torej zdijo čustveno vznemirljive (ganljive), lepe, a ne preveč aktualne. — To po eni strani potrjuje tezo o pasivni navzočnosti klasike v bralni kulturi (Juvan, 1997). Vendar po drugi strani najdemo o aktualnosti klasike tudi misel, češ da je »literarna umetnina model za ravnanje v življenjskem svetu«, da so »kanonizirana dela ne le estetsko vrednejša, ampak tudi ideološko nekonformistična in nekonzervativna« (Virk, 1999: 89), torej prav gotovo tudi aktualna (v primeru Prešerna aktualnost dokazuje tudi družbena praksa — himna, medijske aktualizacije njegovih pesmi ipd.). Zato se ob izjavi dobre polovice vprašanih, da ne razumejo Prešernovih pesmi, bolj nagibamo k misli, da niso v zadostni meri zmožni »izčrpati pomenskega potenciala besedila« (prav tam). Niso torej zmožni izvesti postopka, ki lahko pasivno neartikulirano občutenje nadgradi v dejavno problematiziranje in aktualiziranje razbranega sporočila. Ta ugotovitev za pedagoško prakso pomeni, da je najbrž potrebno več pozornosti posvetiti strategijam, ki poglobljajo bralčevo razumevanje in s tem polnejšo interpretacijo besedil.

2.2 Naslednji sklop vprašanj je poizvedoval po tem, kako mladi dojemajo Prešernov čezliterarni, nacionalni oz. družbenokulturni pomen. Kot beremo, je socialni odziv pogosto rezultat posameznikovega sprejemanja ustaljenih družbenih norm (Mizokawa ..., 2000).

	7. r	3. I g	3. I. FF
— Prešernova poezija se mi zdi pomembna za razvoj slovenske narodne zavesti.	94 %	94 %	92 %
— Vsi Slovenci moramo biti ponosni na Prešerna.	99 %	95 %	87 %
— Ali imate doma Prešernove Poezije?	78 %	88 %	97 %
— Ali je na vaš odnos do Prešerna vplivala obravnava v šoli?	76 %	79 %	80 %
— Prešerna naj bi v šoli ne obravnavali, saj je zastarel.	11 %	15 %	—

Visoke številke pri pozitivnih odgovorih anketirancev na ta sklop vprašanj kažejo, da Prešeren med mladimi (še vedno) velja za družbeno oz. splošno nacionalno vrednoto, da je tudi med njimi pomembnejši njegov zunajliterarni kakor pa literarni, z branjem dojemljivi pomen. Odgovori tudi kažejo, da na vrednotenje po tradiciji najbolj odločilno vpliva šola in da si mladi skoraj ne predstavljajo, da bi Prešeren izginil iz šolskih obravnav. Potrjuje se torej splošno razširjeno prepričanje, da je Prešeren nacionalni mit, ki ga »po vsej širini nacionalnega ozemlja in v globini preteklosti doslej ni prekosil noben športnik, politik ali estradnik«¹³ in da ta mit v največji meri generira šola kot odločilna proizvajalka in vzdrževalka literarnega kanona (Juvan, 1997). Podatki kažejo, da ima v Prešernovem primeru (najbrž izjemoma) to vzdrževanje še vedno pozitiven učinek. Čustveno in kognitivno odzivanje anketirancev pa obenem kažeta, da visoko pozitiven odnos do Prešerna kot nacionalnega fenomena ne vpliva na sprejemanje samih pesmi.

2.3 Zanimalo nas je še, kako so šolajoči se bralci zmožni razumeti miselno (idejno) vsebino pesmi, ujeto v zapleteno skladenjsko strukturo, verze klasičnih oblik in večstopenjsko metaforiko. To vprašanje sodi na področje t. i. kognitivnega odzivanja (Mizokawa ..., 2000). To smo preverili eksemplarično, z verzi iz pesmi, s katerimi se učenci na določeni stopnji srečujejo po učnem načrtu. Vse tri skupine so dobile enako navodilo: *Povzemite v eni povedi glavno misel naslednjih verzov.*

Za osnovnošolce so to bili verzi iz Uvoda h Krstu pri Savici:

Ak pa naklonijo nam smrt bogovi, / manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncam sužni dnovi!

Srednješolci in študentje pa so morali napisati smiselno parafrazo verzov iz osmega soneta Sonetnega venca:

Viharjev jeznih mrzle domačije / bile pokrajne naše so, kar, Samo! / tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo / pozabljeno od vnukov, veter brije.

Odgovori kažejo naslednjo sliko:

	7. r	3. I g	3. I. FF
Smiseln povratek verzov	44 %	46 %	20 %
Naslov pesmi	61 %	22 %	32 %

¹³ Kolšek, Peter (2000). Naravni pojav. Delo, 4. 12.

Vprašanja smo oblikovali v štiri vsebinske sklope. Prvi trije se nanašajo na tri temeljna področja bralnega odziva (da je bilo naše razmišljanje o področjih bralnega odziva ustrezno, smo se po S. Glaser (1998) dodatno prepričali še v članku, ki za oblikovanje učnih strategij priporoča raziskovati čustveni, socialni in kognitivni bralčev odziv — Mizokawa, Hansen-Krening, 2000). Četrti sklop vprašanj pa sprašuje anketirance po tem, kaj bi jih pri šolskih obravnavah Prešerna najbolj zanimalo. Te sugestije so prav tako lahko pomemben prispevek k spremembam ravnanja pri pouku.

2.1 Prva razpredelnica kaže rezultate, povezane z vprašanji o čustvenem odzivanju mladih bralcev na Prešernovo pesništvo (osnovno vprašanje je, ali bralci radi berejo in kaj občutijo pri branju določenih besedil — Mizokawa ..., 2000).

	7. r	3. I g	3. I. FF
— Ali bi lahko zase rekli, da ste ljubitelj(-ica) Prešernove poezije?	46,5 %	48,5 %	72 %
— Bi lahko trdili kaj od naslednjega?			
a) V Prešernovih pesmih (včasih) najdem potrditev svojih veselih/žalostnih občutij, življenjskih spoznanj.	80 %	70 %	72 %
b) Prešernove pesmi mi (včasih) pomagajo razumeti pomembne življenjske probleme našega časa.	46 %	29 %	52 %
c) Prešernove pesmi budijo v meni občutek lepote, vzvišenosti, prave umetnosti.	62 %	72 %	92 %
č) Kadar želim izraziti kaj posebno pomembnega, si (včasih) pomagam z mislijo (citatom) iz Prešerna.	17 %	17 %	42 %
— Se zunaj šole kdaj pogovarjate o Prešernu?	39 %	58 %	60 %

Poskusimo nekatere odgovore oz. njihovo zaporedje dodatno razložiti.

Prešernova poezija je vseh slabi polovici osnovno- in srednješolcev ter slabima dvema tretjinama študentov v naši raziskavi. Njena priljubljenost s starostjo vprašanih nekoliko narašča. Tisti, ki so na to prvo vprašanje odgovorili negativno, so svoj odgovor večinoma utemeljevali s trditvijo, da jim Prešernove pesmi niso razumljive. Kljub temu pa tudi tisti, ki se nimajo za splošne ljubitelje Prešernove poezije, najdejo možnost identifikacije v posameznih sestavinah odziva. Za osnovno- in srednješolce je tako najpomembnejša možnost nekakšne (holistične, neartikulirane) čustvene identifikacije, študentom pa je najbližja estetska plat pesmi, ki jo visoko cenijo tudi vprašani v drugih dveh skupinah. V dosti manjši meri pa vse tri skupine (zlasti pa gimnazijci) priznavajo Prešernovim pesnim aktualnost, možnost, da bi v njih razbrali sporočila, pomembna za sodobni čas oz. njihove izkušnje v njem.

Prešernove pesmi se vprašanim mladim bralcem torej zdijo čustveno vznemirljive (ganljive), lepe, a ne preveč aktualne. — To po eni strani potrjuje tezo o pasivni navzočnosti klasike v bralni kulturi (Juvan, 1997). Vendar po drugi strani najdemo o aktualnosti klasike tudi misel, češ da je »literarna umetnina model za ravnanje v življenjskem svetu«, da so »kanonizirana dela ne le estetsko vrednejša, ampak tudi ideološko nekonformistična in nekonzervativna« (Vir, 1999: 89), torej prav gotovo tudi aktualna (v primeru Prešerna aktualnost dokazuje tudi družbena praksa — himna, medijske aktualizacije njegovih pesmi ipd.). Zato se ob izjavi dobre polovice vprašanih, da ne razumejo Prešernovih pesmi, bolj nagibamo k misli, da niso v zadostni meri zmožni »izčrpati pomenskega potenciala besedila« (prav tam). Niso torej zmožni izvesti postopka, ki lahko pasivno neartikulirano občutenje nadgradi v dejavno problematiziranje in aktualiziranje razbranega sporočila. Ta ugotovitev za pedagoško prakso pomeni, da je najbrž potrebno več pozornosti posvetiti strategijam, ki poglobljajo bralčevo razumevanje in s tem polnejšo interpretacijo besedil.

2.2 Naslednji sklop vprašanj je poizvedoval po tem, kako mladi dojemajo Prešernov čezliterarni, nacionalni oz. družbenokulturni pomen. Kot beremo, je socialni odziv pogosto rezultat posameznikovega sprejemanja ustaljenih družbenih norm (Mizokawa ..., 2000).

	7. r	3. I g	3. I. FF
— Prešernova poezija se mi zdi pomembna za razvoj slovenske narodne zavesti.	94 %	94 %	92 %
— Vsi Slovenci moramo biti ponosni na Prešerna.	99 %	95 %	87 %
— Ali imate doma Prešernove Poezije?	78 %	88 %	97 %
— Ali je na vaš odnos do Prešerna vplivala obravnava v šoli?	76 %	79 %	80 %
— Prešerna naj bi v šoli ne obravnavali, saj je zastarel.	11 %	15 %	—

Visoke številke pri pozitivnih odgovorih anketirancev na ta sklop vprašanj kažejo, da Prešeren med mladimi (še vedno) velja za družbeno oz. splošno nacionalno vrednoto, da je tudi med njimi pomembnejši njegov zunajliterarni kakor pa literarni, z branjem dojemljivi pomen. Odgovori tudi kažejo, da na vrednotenje po tradiciji najbolj odločilno vpliva šola in da si mladi skoraj ne predstavljajo, da bi Prešeren izginil iz šolskih obravnav. Potrjuje se torej splošno razširjeno prepričanje, da je Prešeren nacionalni mit, ki ga »po vsej širini nacionalnega ozemlja in v globini preteklosti doslej ni prekosil noben športnik, politik ali estradnik«¹³ in da ta mit v največji meri generira šola kot odločilna proizvajalka in vzdrževalka literarnega kanona (Juvan, 1997). Podatki kažejo, da ima v Prešernovem primeru (najbrž izjemoma) to vzdrževanje še vedno pozitiven učinek. Čustveno in kognitivno odzivanje anketirancev pa obenem kažeta, da visoko pozitiven odnos do Prešerna kot nacionalnega fenomena ne vpliva na sprejemanje samih pesmi.

2.3 Zanimalo nas je še, kako so šolajoči se bralci zmožni razumeti miselno (idejno) vsebino pesmi, ujeto v zapleteno skladenjsko strukturo, verze klasičnih oblik in večstopenjsko metaforiko. To vprašanje sodi na področje t. i. kognitivnega odzivanja (Mizokawa ..., 2000). To smo preverili eksperimentalno, z verzi iz pesmi, s katerimi se učenci na določeni stopnji srečujejo po učnem načrtu. Vse tri skupine so dobile enako navodilo: *Povzemite v eni povedi glavno misel naslednjih verzov.*

Za osnovnošolce so to bili verzi iz Uvoda h Krstu pri Savici:

Ak pa naklonijo nam smrt bogovi, / manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncam sužni dnovi!

Srednješolci in študentje pa so morali napisati smiselno parafrazo verzov iz osmega soneta Sonetnega venca:

Viharjev jeznih mrzle domačije / bile pokrajne naše so, kar, Samo! / tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo / pozabljeno od vnukov, veter brije.

Odgovori kažejo naslednjo sliko:

	7. r	3. I g	3. I. FF
Smiselni povratek verzov	44 %	46 %	20 %
Naslov pesmi	61 %	22 %	32 %

¹³ Kolšek, Peter (2000). Naravni pojav. Delo, 4. 12.

Očitno je, da smiseln povzetek, ki lahko nastane le kot posledica branja z razumevanjem, povzroča težave vsem skupinam. Ta rezultat je pravzaprav potrditev dolgoletnih opazovanj, da se branju z razumevanjem, brez katerega je težko globinsko razumeti zapletena klasična besedila, pri pouku posveča premalo pozornosti. — Zato velja naš sklep iz poglavja 2.1 tega prispevka, da je potrebno razumevanju besedil pri pouku književnosti nameniti več pozornosti, in to na vseh ravneh. Toda praksa kaže, da se pogosto zanemarjata nižji ravni, t. j. raven besednega in t. i. interpretacijskega razumevanja (dojemanje poglobitvenih idej besedila, povezanosti posameznih med seboj odvisnih delov ipd.).¹⁴ Vendar sta prav ti dve ravni pogoj za tretjo, tisto, ki je cilj branja literarnih besedil. To je t. i. kritično oz. ustvarjalno branje (Pečjak, 1993), ko je bralec sposoben za poglobljeno interpretacijo, kritično problematizacijo in aktualizacijo (ko zna npr. »povezati ideje z lastnim znanjem in pričakovanji, pojasniti določene metafore in simbole z drugimi besedami, primerjati prebrano besedilo z drugimi, preoblikovati prebrano besedilo iz ene abstraktne oblike v drugo ...« Pečjak, 1993: 59). — Bralec se torej ne more drugače kakor površno in naivno odzivati na besedilo, ki ga ni imel priložnosti dobro razumeti, in vidimo, da pri besedno in skladenjsko zahtevnih verzih klasičnih besedil prvi dve fazi branja z razumevanjem nista avtomatični. Zdi se, da prav na tej točki praksa, ki se zanaša, da bralec to opravi sam, in to s tihim branjem doma (češ, v šoli za te preproste stvari ni časa), izgubi največ bralcev Prešernove poezije. — Nekoliko se bo ob tem rezultatu koristno zamisliti tudi na univerzi, saj rezultat ne kaže posebnega napredka študentov v smeri kvalificiranih bralcev.

2.3.1 Na področje kognitivnega odzivanja sodi tudi znanje, poznavanje nekaterih podatkov, ki so (kljub sodobnim pedagoškim svarilom proti pretirani faktografiji) nujni za razumevanje in uvrščanje avtorja in dela. Zato smo anketirance povprašali po kraju in datumu Prešernovega rojstva in smrti, po njegovem poklicu, srednješolce pa še po imenu literarnozgodovinskega obdobja, ki mu je pripadal.

Vse podatke je pravilno zapisalo 53 % osnovnošolcev in 54 % srednješolcev (za študente ni podatka). — Osip faktografskega znanja je tako približno 50 % (ulične ankete pa kažejo, da po šoli te podatke pozabi večina Slovencev). Vendar bi bilo mogoče te primanjkljaje v dolgoročnem spominu zmanjšati, in sicer tako, da bi se trudili presegati še vedno aktualne stereotipne učbeniške in učiteljeve biografije z napredovanjem od »slišati« do »videti« in »pogovoriti se«, kar so poleg »narediti« dokazane pedagoške stopnje za izboljšanje pomnjenja in razumevanja novih dejstev.

2.4 Boljše razumevanje, spodbujanje dialoga med sodobnim mladim bralcem in pesemskim sporočilom, privlačnejše predstavljanje biografskega konteksta je po hitrem povzetku odgovorov v naši raziskavi lahko nekaj skupih didaktičnih priporočil. Ali smo z njimi na pravi poti in kaj konkretno to pomeni, se lahko prepričamo z branjem zadnje skupine odgovorov naših anketirancev. Vprašali smo jih: *Kako naj bi po vašem mnenju učitelji obravnavali Prešerna, da bi ga mladim bolj približali?*

	7. r	3. l g	3. l. FF
Večkrat bi nam morali glasno brati njegove pesmi.	64 %	72 %	80 %
Pri pouku bi morali poslušati sodobne uglasbitve Prešernovih besedil.	46 %	40 %	50 %
Izvedeti bi morali zanimivosti iz njegovega življenja.	79 %	86 %	87 %
Veliko časa bi morali posvetiti vsebinski razlagi pesmi.	67 %	79 %	77 %

¹⁴ Tako razumevanje se ugotavlja npr. z naslednjimi najbolj pogostimi postopki: obnavljanje, ponovna prepoznavanje (bralec pove, ali so določene povedi ali besede iz besedila, ki ga je bral), dopolnjevanje (bralec v okrnjeno besedilo vstavlja manjkajoče besede), vprašanja (Pečjak, 1993).

	7. r	3. 1 g	3. 1. FF
Veliko bi se morali posvečati obliki in slogu Prešernovih pesmi.	58 %	48 %	42 %
Vsaj eno pesem bi se morali naučiti na pamet.	67 %	61 %	70 %
Oblikovali bi lahko Prešernovo domačo stran.	61 %	52 %	62 %
Spoznali naj bi čimveč strokovnih razlag njegovih pesmi.	47 %	32 %	22 %
Morali bi odkrito govoriti o našem vrednotenju Prešernovih besedil.	80 %	90 %	97 %

Vse tri skupine anketirancev na prvo mesto prepričljivo postavljajo odkrit pogovor o vrednotenju Prešernovih pesmi in zanimivosti iz njegovega življenja. Čeprav mladi tudi sami dojemajo Prešerna kot nacionalni mit, pa ga pri obravnavi pesmi želijo sprejemati v počlovečeni podobi, neobremenjeni z vnaprejšnjim avtoritativnim vrednotenjem. Obravnava naj bi torej združevala vsebinsko razlago (t. j. že prej priporočeno branje z razumevanjem), možnost opredeljevanja in tudi že prej priporočeni zanimiv biografski kontekst. Precej visoko so anketiranci postavili tudi poslušanje glasnega branja in učenje vsaj ene pesmi na pamet. Zanimivo je, da se jim sodobnejše možnosti, torej računalniške obdelave in še bolj sodobne uglasbitve pesmi, zdijo za šolsko obravnavanje Prešerna manj zanimive. Pričakovano na zadnjem mestu so za učence strokovne razlage Prešernovih pesmi, čeprav se učitelji po naših opazovanjih nanje kar pogosto sklicujejo.

Vsi so mimo anketnih vprašanj dodali tudi nekaj lastnih predlogov. Osnovnošolci so največkrat predlagali dramatizacijo pesmi, srednješolci branje necenzuriranih in apokrifnih pesmi, študentje pa samostojen seminarski nastop o najljubši pesmi.

V naši anketi ni bilo vprašanj o priljubljenosti konkretnih Prešernovih pesmi. Izhajali smo iz izbora, ki ga ponujajo prenovljeni učni načrti za osnovne in srednje šole (1998),¹⁵ v katerih so pesmi za osnovnošolske bralce izbrane po njihovi sprejemljivosti za učence bralce (epske pesmi, lahkotnejša lirika), za gimnazije pa tako, da so zajete pogloblitve faze, teme in oblike Prešernovega pesništva, vendar prav tako z upoštevanjem sprejemljivosti obsega in vsebine.¹⁶

3 Opravljena raziskava daje nekaj oprijemljivih izhodišč za pedagoško prakso, ki so kljub statistični neeksaktnosti bolj povedna kakor različne subjektivne teorije različno kompetentnih tvorcev. Iz nje se v prvi vrsti poučimo o tem, kako naj šolsko obravnavanje Prešerna približujemo odzivu bralcev, lahko pa tudi sklepamo, kako obravnavati literarno klasiko v šoli nasploh.

3.1 Glede obravnave Prešerna nas rezultati naše raziskave vodijo v isto smer kakor odgovor enega od maturantov v raziskavi S. Faturja (gl. op. 16): »Vprašanje (učenčeve) recepcije je namreč neločljivo povezano z vprašanjem (učiteljeve) prezentacije in v tem, vsaj zdi se mi, leži glavni problem. Opažam namreč, da učitelji učencem ne znajo približati njegove veličine, kar skupaj s pretiranim mitiziranjem vzbuja apriori odpor ...« (Fatur, 2000: 11.)

Čeprav torej Prešeren tudi med mladimi živi kot nacionalni mit, pa si ne želijo, da bi to dejstvo vplivalo na njih takrat, ko se neposredno srečujejo z njegovimi pesmimi. Zato avtoritativno uvajanje v obravnavanje, kakršnega še najdemo v praksi (*Prešeren je največji slovenski pesnik, ljubil je svoj narod in mi mu moramo ljubezen vračati — naj ne najdem nikogar, ki ne bi poznal njegovih*

¹⁵ Slovenščina. Učni načrt (za devetletno osnovno šolo) (1998). Ljubljana: Predmetna kurikularna komisija za slovenščino. Učni načrt za predmet slovenščina v gimnazijah (1998). Ljubljana: Predmetna kurikularna komisija za slovenščino.

¹⁶ Zanimivo raziskavo o preferencah glede Prešerna med najboljšimi maturanti l. 1999 je opravil S. Fatur. Na prvem mestu je bila pesem Kam, v izbor pa so maturanti uvrstili še npr. Pevcu, Slovo od mladosti, Sonetni venec in Krst pri Savici, ki jim je celo bližji od Venca. Avtorja raziskave preseneča odsotnost Gazel in Sonetov nesreče v tem izboru. Zanimive so tudi odločitve za Memento mori, Glosa ter za dva od treh Zabavljivih sonetov, ki niso bili v repertoarju obveznih obravnav — Fatur, S. (2000). France Prešeren, KAM! Izbor Prešernovih pesmi. Koper: Knjigarna Libris.

najlepših pesmi ...), učinkuje v nasprotju z dobrim namenom. Prav tako kakor tudi navidezna demokratična empatija (*Saj vem, da vam je Prešeren zopr, a kaj hočemo, predpisan je, zato ga moramo obravnavati*).

Produktivneje bi zato bilo izkoristiti zmerno priljubljenost Prešernovih pesmi, dejstvo, da se mladi z njimi kar pogosto čustveno identificirajo in da občudujejo njegov artizem. Od tu se obravnava lahko razvija z naslednjimi strategijami:

- z estetskim (vnaprej pripravljenim!) prvim branjem pesmi, ki ima nepogrešljiv motivacijski učinek;
- s segmentiranim razlagalnim drugim branjem (branje z razumevanjem na vseh treh ravneh). Pri tem mora biti stalen dialog med besedilom in bralcem, v katerem je učenec dana možnost razumevanja (*Kaj pomeni ta beseda, del besedila, kako znam jaz povedati drugače ...*), komentiranja (*Kako dojemam, kar je napisano, Kako se opredeljujem, Mislim, da velja to še danes ...*) ter refleksije lastnega sprejemanja (*Zakaj sem se odločil za to mnenje, Bi svoje mnenje po pogovoru s sošolci, po ponovnem branju, po branju spremne besede kaj spremenil, Kako bi sam zapisal to misel ...*);
- z uvrščanjem besedil v medbesedilni in biografski kontekst (*V katerih besedilih najdemo podobne motive, ideje, jezikovne podobnosti, v čem se razlikujejo od prebrane ubeseditve, Kaj se je v tistem času dogajalo pesniku, Kaj mislim o tem, Je to vplivalo na nastanek te pesmi, Kako si predstavljam, da so jo sprejeli takrat, Kako je to prikazano v filmu, v knjigi v spominih njegove hčere ...*);
- z motiviranjem za samostojno raziskovanje in ustvarjanje (*Kaj vse se v naši okolici imenuje po Prešernu, kdaj so nastala ta poimenovanja, Kaj je mogoče videti v našem muzeju o Prešernu, Kako bi naredili razstavo o njem, Kakšen bi bil naš reklamni plakat za nakup Prešernovih Poezij, naš scenarij za Gloslo, Prekop ..., Kako bi priredili tekmovanje v pisanju sonetov, Razpis za najboljši drugačen konec Krsta pri Savici, Recital Prešernovih in drugih slovenskih pesmi z ljubzensko tematiko kot razredni kulturni dogodek ...*). Skupinska ali individualna izvedba vsake od podobnih nalog naj bi bila tudi nagrajena z motivacijsko oceno (lestvica je najbrž tristopenjska, na njej ni slabše ocene kot dobro); take dejavnosti bi morale vplivati tudi na končno interno oceno pri predmetu;
- z vračanjem k Prešernovim pesmim tudi izven učnega načrta v okviru izbirnih obravnav;
- s sporadičnim in raziskovalno utemeljenim prilagajanjem izbora novim generacijam;
- s spodbujanjem zelo zahtevnih in kompleksnih odzivov na eni strani ter s prepuščanjem nekaterih (tudi »obveznih«) besedil zgolj spontanemu doživetju bralcev brez običajne »analize« na drugi.

To je le nekaj didaktičnih možnosti, ki se luščijo iz naše raziskave. Ustvarjalni pedagoški praktiki si že zdaj uspešno izmišljajo drugačne in izvirnejše. Vseeno pa se tudi ti predlogi zdijo umestni, da bi presegli nekatere pogosto opažene in še aktualne komunikacijske šume pri obravnavi Prešernovih in drugih klasičnih besedil v praksi.

a) Šumi v estetskem doživljanju besedil

- Učenci se morajo do istega roka naučiti vsi isto pesem — zakaj ne pesmi po lastnem izboru, do roka, ki ga sami določijo?
- Učitelji so pri interpretativnem branju pretirano čustveni ali pa delajo napake v ritmu, naglasih, izgovarjanju glasovnih sklopov.
- Učenci morajo pri prvi obravnavi brez vnaprejšnje priprave, »prima vista« na glas brati zahtevno strukturirano besedilo, učitelj pa jih popravlja, kar poslušalcev ne prepričuje o estetskosti prebranega.

b) Šumi v razumevanju besedil

- Učenci pri pouku nimajo možnosti postopnega segmentiranega (drugega) branja in »prevajanja« zapletenih skladenjskih in metaforičnih zvez, kadar bi bilo potrebno.

- Učenci niso spodbujeni k povzemanju krajših segmentov besedila, k sprotnemu komentiranju in postavljanju vprašanj.
- Učitelj od učencev pričakuje sintezo in vrednotenje, ne da bi preveril razumevanje besedila.
- Prevelik je poudarek na slogovno kompozicijski analizi v primerjavi z vsebinsko.
- Postopki, ki bi omogočali samostojno razumevanje, se nadomeščajo s »hitrejšo« učiteljevo interpretacijo ali z zahtevo, naj učenci razlago poiščejo v komplicirani strokovni razpravi.

c) Šumi v vrednotenju

- Učiteljevo vnaprejšnje podajanje pozitivnih ali negativnih ocen določenega besedila.
- Posredovanje znanstvenih ali kritičnih mnenj, preden so si učenci izoblikovali svoje stališče, zahteve po reproduciranju teh mnenj.
- Premalo spodbud za opredeljevanje do aktualnih spoznavnih in etičnih vrednot, pretirana pričakovanja v zvezi z estetskim vrednotenjem.
- Učiteljeve klišejske vrednostne ocene pesnikovih človeških slabosti ali suhoparna nevtralnost, odklanjanje pogovora o »kočljivih« biografskih temah.
- Povzdigovanje ali razvrednotenje socialnega mita namesto osredotočenosti na živ dialoški stik z literaturo.

č) Šumi v dojemanju konteksta

- Suhoparne biografije brez anekdot, pričevanj sodobnikov, zanimivih opisov časa in prostora ...
- Premalo navezav na besedila drugih avtorjev — pesnikovih sodobnikov ali modernih avtorjev, na dramatizacije, parodije, romansirane biografije ...
- Pomanjkanje sodobnih medijskih prikazov življenja in dela klasičnih avtorjev.

3.2 Strategije, ki se luščijo iz naše raziskave, in izogibanje naštetim slabostim, ki jih kažejo naša opazovanja, bi po vsej verjetnosti lahko posplošili tudi na obravnave drugih literarnih klasikov. Da bi to trdili z večjo gotovostjo, bodo potrebne še druge empirične raziskave.

4 Z vsem povedanim pa je tudi naša raziskava opravila več nalog: Najprej je pokazala na to, kako mladi sprejemajo Prešerna, in potrdila naša opazovanja in izkušnje o bolj in manj primernih strategijah obravnave. Vsaj posredno, a deloma tudi neposredno, pa je nakazala smer razmišljanja o širšem vprašanju vloge literarne klasike v šoli oz. o tem, ali je ta literatura mladim lahko ne le odmaknjen vzor in vadbeni pripomoček, ampak tudi všečno branje.

Pokazalo se je, da odgovor ni črno — bel. V celoti ni mogoče pritrditi ne brezkompromisnim kritikom niti vnetim zagovornikom »izobraževanja uma in srca« s pomočjo velikih tem literarne klasike.

Vsaj na podlagi naše raziskave je mogoče ugotoviti, da je neposredna motivacija mladih bralcev za srečevanje s to literaturo zmerno šibka, praviloma manjša kakor za branje določenih aktualnejših besedil. Vendar se da po rezultatih raziskave tudi sklepati, podobno kakor iz nekaterih tujih raziskav, da je motivacijo mogoče s primernimi pristopi precej povečati. Za to je najprej potrebno učiteljevo znanje oz. zavest o tem, kako uresničevati ta cilj — da zgolj črka na papirju bralca ne prepriča in da je potrebno včasih ubirati dokaj »neklasične« strategije za spodbujanje bralčevega pozitivnega odzivanja. Potrebna pa je tudi samozavest, da učitelj ne izgubi poguma ob prvotnem odklonilnem odzivu učencev (in medijev): komunikacijski pouk je dinamičen proces, katerega cilj je, da neznano in nerazumljivo z učencu primerljivimi pristopi postaja znano in razumljivo. — Sodobnost pouka književnosti zato ne more biti v tem, da obide literarno klasiko, ampak v tem, da v njej ustvarjalno poišče za mlade vznemirljiva ključna mesta in skozi ta vstopa v drugačnost te besedne umetnosti.

Boža Krakar Vogel

UDK 372.882:821.163.6.09 Prešeren F.

SUMMARY

**LITERARY CLASSICS IN CONTEMPORARY SCHOOL:
THE EXAMPLE OF PREŠEREN**

Literary classics, the »core« of literary canon, literature with the properties of »exceptionality, excellence, first-rateness«, tested on two or more generations of cultivated readers, is traditionally the major content of (especially secondary school) literature classes both in Slovenia and in many other countries. However, views in contemporary literary pedagogy on how necessary and how attractive this literature is in classroom differ.

The issue of whether literary classics can still function as the core of contemporary literary classes in Slovene schools was addressed again when new curricula were being designed, and an empirical study into it was carried out on the occasions of the anniversaries of Prešeren's birth and of his death.

Answers of teachers, authors and literature experts show that they mostly agree that literary classics play not only an educational and humanistically encyclopaedic role, but that they act also as a corpus of fundamental literary patterns that significantly contributes to the formation of the young reader's horizon of expectations, helping him to become able of quality reading of new, unknown texts.

How classic literature and its art could be made more appealing to young generations was explored in two qualitative studies of responses of primary school, second-

dary school and university students to Prešeren's poetry. The moderate popularity of Prešeren's poetry, which derives from a naïve emotional experience and an admiration of its artism and which is reduced by poor comprehension of its messages, often seen as having little relevance to the present time, could be, according to our respondents, improved. To achieve this, teachers should help them to better understand Prešeren's poetic language, present his life and character in a more interesting way, allow them to develop a freer evaluation that would not be constrained by the generally accepted myth, and have them listen to oral interpretations of his poems. These suggestions support our earlier observations that these activities are frequently neglected at the expense of a too demanding »scientific« nature of literary classes, which implies that teachers' expectations are sometimes excessive and that they are not aware of communication noises in their teaching strategies.

On the basis of this research into students' responses to Prešeren and observations of classroom practice, the author proposes several ideas for improving the initially modest interest of young people in literary classics and motivating them to read and discuss this literature. With numerous timeless roles, classic literature remains one of the cornerstones of teaching literature.

Nataša Logar

UDK 811.163.6

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Kvalifikator *ekspr.* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije¹

V prispevku smo skušali opredeliti kriterije, po katerih je bil ob večino frazemov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pripisan kvalifikator *ekspr.* Iskali smo jih v sestavinah frazema, rabi, umestitvi frazema v geselskem članku in v gradivu samem. Pokazalo se je, da so avtorji slovarja pri opredeljevanju frazemov z *ekspr.* sledili predvsem lastnemu jezikovnemu čutu.

1 Izhodiščne predpostavke

Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) uporablja za odpredeljevanje besed, pomenov ali zvez kvalifikatorje. Med sedmimi skupinami kvalifikatorjev je tudi skupina ekspresivni kvalifikatorji, ki zajema sedem posebnih ekspresivnih kvalifikatorjev (*evfem.*, *iron.*, *ljubk.*, *nizko*, *slabš.*, *šalj.*, *vulg.*) in splošni kvalifikator *ekspr.* 'močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza'. »Večina ekspresivnih besed, pomenov ali zvez je označena s splošnim kvalifikatorjem *ekspr.* Kadar je mogoče vrsto ekspresivnosti natančneje določiti, je uporabljen poseben ekspresivni kvalifikator.« (SSKJ I, 1987: XX–XXI.) Po Žele (1993: 529) je pri ekspresivnih oznakah v slovarjih poleg vsebine poimenovanega močno poudarjen tudi odnos do poimenovanega, ta pa je glede na različne govorne položaje težko določljiv. »Pri oznaki *ekspr.* je /.../ na prvem mestu poimenovanje lastnosti določene predmetnosti, tj. vsebine te predmetnosti, in šele na drugem mestu je odnos do te predmetnosti oz. z njim povezana zaznamovana raba določenega poimenovanja« (Žele, prav tam: 530).

Frazeološke enote v ožjem pomenu (po Kržišnik, 1994a: 92) opredeljujejo štiri osnovne lastnosti: večbesednost, stalnost (oblike in pomena), neizpeljivost pomena celote iz pomenov sestavin in ekspresivnost. Pri frazemih gre torej po Kržišnik (1998: 62) »za t. i. inherentno ekspresivnost, o kateri govori Zima«² tj. ekspresivnost v njihovem primarnem pomenu, ne pridobljena iz sobesedila,³ kar pomeni, da je (Kržišnik, prav tam: 63) »v SSKJ oznaka *ekspr.* za frazeologijo odvečna, saj velja za vse, oznaka, ki jo potrebujejo, je tista, ki bi prinašala podatek o vrsti ekspresije. Ne bi bila odvečna, če bi bila frazeologija v njem pojmovana v širšem smislu, a ni, kar kaže posebno terminološko gnezdo, ki je ločeno od frazeološkega«. Postavlja se torej vprašanje o

¹ Članek je prirejen po seminarski nalogi, ki je nastala pri podiplomskem predmetu Stilna vloga frazemov pod mentorstvom doc. dr. Erike Kržišnik.

² Jaroslav Zima, *Ekspresivita slova v současné češtině*, Praga, 1961.

³ S stališča formalne in vsebinske (v Zimovi (1961) terminologiji inherentne in adherentne) knjižnosti je Vidovič Muha (1972) opredelila ozko knjižno leksiko.

vlogi kvalifikatorja ekspr. ob frazemih v SSKJ, saj »je največ frazemov v SSKJ označenih z ekspresivno« (Stramljič Breznik, 1999: 270).

V članku so analizirane naslednje predpostavke:

- ali je zaznamovanost frazema z ekspr. v SSKJ povezana z ekspresivno zaznamovanostjo njegove sestavine,
- ali kvalifikator ekspr. ob frazemu v SSKJ opredeljuje dodatno besedilno ekspresijo frazema in je torej povezan z njegovo konkretno rabo v besedilu, ki je bilo gradivo za slovar,
- ali SSKJ loči med vlogo kvalifikatorja ekspr. ob frazemu v frazeološkem gnezdu in ob frazemu zunaj njega.

Obravnavana bo frazeologija v ožjem pomenu besede, v skladu s pojmovanjem Kržišnik (1994b: 58–67) smo kot glagolske frazeme upoštevali tudi zveze glagola s predlogom in zaimkom, kadar imajo te zveze lastnosti frazema (tipa *biti ob (kaj)* 'izgubiti' in *slišati jih* 'biti oštet').

2 Vzorec in kontrolna skupina

Pri oblikovanju vzorca je bilo pregledanih vseh 485 gesel s podgesli, ki se začenjajo na črko *d*,⁴ in 502 gesli s podgesli, ki se začenjata na črko *t*,⁵ in za oboje velja, da v geselskem članku vsaj enkrat vsebujejo kvalifikator ekspr. Vseh najdenih in v celoti izpisanih enot⁶ (nekateri se ponovijo, k(j)er je frazem naveden pri več geselskih besedah, ki so njegova sestavina) je 763. Med njimi sta bili 702 enoti najdeni v frazeološkem gnezdu,⁷ 61 frazemov pa smo našli zunaj gnezda. Pri 49 enotah se pojavijo poleg kvalifikatorja ekspr. še drugi kvalifikatorji, in sicer kvalifikator knjiž. (7-krat) in pog. (29-krat),⁸ pri 12 frazemih se pojavi tudi zveza kvalifikatorja ekspr. in kvalifikatorskega pojasnila (navadno) v zvezi (*z*), pri eni enoti (ki pa ni frazem) je zveza ekspr., redko. Posamezni pomeni gesel, ki so del frazema, ki je zapisan zunaj gnezda, imajo zraven pogosto tudi gramatično markiranost tipa navadno v povedni rabi, v posledičnih odvisnih stavkih itn. Iz vzorca smo izločili enote, ki niso frazemi v ožjem pomenu besede (dalje nefrazemi); teh je med 269 enotami iz frazeoloških gnezd pri redakciji črke *d* 18 (6 %), pri črki *t* pa med 434 enotami 94 (22 %). Tako smo za podrobnejšo analizo dobili 546 frazemov (ponovitve v tem številu niso vključene).

Za kontrolno skupino smo izpisali 200 enot iz frazeoloških gnezd (prvih 100 enot iz gnezd pri geslih, ki se začenjajo na črko *d*, in prvih 100 pri geslih, ki se začenjajo na črko *t*).⁹ Gre za enote, ki nimajo nobenega kvalifikatorja ali pomenskega kvalifikatorskega pojasnila. Med enotami pri črki *d* se dve ponovita, tako da smo jih natančneje naprej obravnavali 98, med enotami pri črki *t* pa je pet frazemov zgolj variantnih, tako da smo jih naprej analizirali 95. Nadalje smo med temi izločili nefrazeme, pri čemer se je pokazalo, da je število nefrazemov v frazeološkem gnezdu pri črki *t* v primerjavi s številom nefrazemov pri črki *d* kar štirikrat večje (8 % pri črki *d* in 34 % pri črki *t*, od tega je pri črki *t* slaba polovica (45 %) večbesednih terminov).

Opredelitvi še dveh izpisanih množic frazemov sta podani v nadaljevanju pri točkah 3.1.3 in 3.1.4, pri katerih smo ti dve množici še dodatno potrebovali za preverjanje izhodiščnih predpostavk.

⁴ Črka *d* je bila izbrana, ker je pri njej število gesel oz. geselskih člankov, v katerih se kvalifikator ekspr. pojavi vsaj enkrat, najboljše v 1. knjigi slovarja.

⁵ Črka *t* iz zadnje knjige slovarja je bila izbrana, ker je število gesel oz. geselskih člankov, v katerih se kvalifikator ekspr. pojavi vsaj enkrat, približno enako številu »zadetkov« pri črki *d* (sicer redakcija te črke v zadnji knjigi ni najboljše).

⁶ Pod **enota** je tu pojmovan element frazeološkega gnezda, ki pa ni nujno frazem.

⁷ Večinoma gre za gnezda, ki se nanašajo na celotni geselski članek, nekajkrat pa tudi za gnezda, ki se nanašajo na en sam pomen geselske besede; tovrstna ločitev tu ni relevantna in zato tudi ne posebej izpostavljena.

⁸ Številke kažejo in verjetno tudi splošno drži, da je neknjižno večkrat ekspresivno.

⁹ Za to, da smo dobili 100 enot, je bilo potrebno pri črki *d* pregledati prvih 2266 gesel od 4793 najdenih (47 %), pri črki *t* pa prvih 3338 gesel od 3584 najdenih (93 %).

3 Analiza

3.1 Zveza med kvalifikatorjem ekspr. ob frazemu in ekspresivnostjo frazemske sestavine

Glede povezave med sestavino in frazemom ugotavlja Stramljič Breznik (1999: 270) da »p/odobno kot ni enoznačno razmerje med pomenom frazema in pomenom njegovih sestavin, podobno tudi ni ustreznega enoznačnega razmerja med sestavino in zvrstjo, npr. ni nujno, da je frazem starinski, če v njem nastopa taka besedna sestavina«. Tudi Kržišnik (1998: 67) navaja glede predvidljivosti pri zaznamovanosti »splošno znan ugovor, da namreč v frazeologiji ni mogoče predvideti zaznamovanosti celote iz zaznamovanosti sestavin«, in pokaže (1998), da pa določena predvidljivost oznake **knjižno** in zveza med negativno konotacijo in socialnozvrstno oznako **neknjižno** pri frazemih vendarle obstaja.

3.1.1 Najprej smo preverili, ali obstaja povezava med s kvalifikatorjem ekspr. označeno sestavino frazema in enako označenim celotnim frazemom v vzorčni množici.

Med vsemi izpisanimi frazemi je samo osem (1,5 %) takih, katerih sestavina je v SSKJ v osnovnem pomenu zaznamovana z (nav.) ekspr. (*dober je **domek**, čeprav ga je za en sam bobek;¹⁰ opekel se boš, da bo **joj**; sosed je **dedec** in pol; tečen kot **podrepna muha**/stenica/uš; imeti koga za **tepčka**; niti **trohe** si ne da dopovedati; te besede so do **trohe** resnične; onadva in jaz smo bili v mladih letih triperesna **deteljica**), v petih primerih je sestavina zaznamovana s star. (v pesmi daje **duška** svoji žalosti/dati **duška** svoji jezi, veselju; zvonjenje se razlega čez hrib in **dol**; iti čez **drn** in **strn**; zdaj bomo **ubrali** drugačne strune; volitive so pred **durmi**), po enkrat ima frazem sestavino, označeno s knjiž. (*sestradan do **brezumja***), evfem. (*do **vraga** je vroče*), nar. (*iti čez **drn** in **strn***); raba peša (*fant, kakršnih gre dvanajst na **ducat***), enkrat ima frazem s kvalifikatorjem pog., ekspr. sestavino, ki je nižje pogovorna (*kakor se obrne, zmeraj je na **dil(i)ci***), enkrat pa je sestavina pojasnjena s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom v stari Avstriji (*zdaj pa ima iz **krajcarja** drobiž*).*

Skupaj gre torej samo za 19 frazemov (3,5 %). O neposrednem vplivu zaznamovanih sestavin frazema na zaznamovanost celega frazema z ekspr. v tej skupini torej ne moremo govoriti. Če bi takšna povezava obstajala, bi lahko na označenost frazema z ekspr. naposredno vplivala edinole enako ali s katerim od posebnih ekspresivnih kvalifikatorjev označena sestavina, takšnih primerov pa je tu le 9; hkrati je tu vsaj polovica (če se držimo slovarskih kvalifikatorjev) podčrtanih leksemov takih, ki se pogosto in splošno ne uporabljajo (več) samostojno, torej zunaj frazema, in se zato izgublja njihova polnofunkcijska besednost in torej tudi njim lastna (slovarska) zaznamovanost. Pri vseh ostalih frazemih posamezne sestavine v osnovnem pomenu niso zaznamovane z nobenim kvalifikatorjem ali kvalifikatorskim pojasnilom. Sklepamo lahko, da v tej skupini zaznamovanost (in vrsta zaznamovanosti) sestavine ni vplivala na zaznamovanost celega frazema z ekspr. v SSKJ.

3.1.2 V kontrolni skupini frazemov smo pričakovali, da ne bo nobenega frazema, katerega sestavina bi bila v osnovnem pomenu v SSKJ označena z ekspr., kar se je tudi potrdilo; med 193 frazemi jih je bilo le pet, ki so imeli sestavino v osnovnem pomenu dodatno opredeljeno, in sicer s kvalifikatorskim pojasnilom pri označevanju cene (*metati **dinar***), knjiž. (*zna varovati potrebno **distanco** do podrejenih; zavzeti **distanco** do česa; gledati na kaj z **distanco***) in nav. slabš. (*tretji **rajh***).

3.1.3 Da bi predpostavko preverili še na en način, smo poiskali besede, ki so v svojem prvotnem pomenu zaznamovane, in pregledali, ali in kako so frazemi, katerih del so, zaznamovani.

¹⁰ S kvalifikatorjem zaznamovana sestavina je natisnjena krepko. Ker je več frazemov v SSKJ navedenih tako, da niso (povsod) upoštewane (vse) variantne sestavine ali oblike, in ker je bilo predpostavljeno, da je konkretna raba frazema (iztržek) eden od razlogov za kvalifikator ekspr. ob njem, je v članku navedena enaka (torej tudi neslovarska) oblika frazema kot v SSKJ, edina sprememba je ločenost variantnih delov frazema (samo tistih, ki so bili zajeti v vzorec) s poševno črto (/).

Vzorec: naredili smo izpis vseh gesel, ki se začenjajo na črke slovenske abecede in imajo v zaglavju kvalifikator (nav.) ekspr., nato smo v geselskih člankih prešteli vse frazeme in bili pozorni na njihovo kvalifikatorsko oznako.

Dobili smo naslednje podatke: med 368 najdenimi gesli, ki ustrezajo zgornjemu pogoju, je 37 (10 %) geselskih besed takih, ki so del vsaj enega frazema; vseh frazemov je 96, imajo pa naslednje kvalifikatorje:

Tabela 1: Pogostnost in vrsta kvalifikatorjev pri frazemih, katerih sestavina ima kot geslo v SSKJ v zaglavju kvalifikator (nav.) ekspr.

Kvalifikator frazema	Število frazemov s tem kvalifikatorjem	Skupaj
ekspr. ¹¹	37	75
nav. ekspr., pog.	26	
pog., ekspr.	7	
nav. ekspr.	5	
knjiž., ekspr.	1	
star.	3	
vznes.	3	
pog.	3	6
zastar.	2	
nizko	2	
pog., šalj.	2	
iron.	1	
slabš.	1	
žarg., šol.	1	
elipt.	1	
sam.	1	
Skupaj	96	81

Kot je razvidno iz Tabele 1, je 75 (78 %) frazemov, ki vsebujejo besedo, ki ima v slovarju v zaglavju oznako (nav.) ekspr., »ohranilo« element t. i. splošne ekspresije; dodatno jim lahko prištejemo še tiste, ki imajo posebni ekspresivni kvalifikator, teh je 6, in tako dobimo 81 frazemov (84 %), ki vsebujejo v prvotnem pomenu ekspresivno označeno sestavino in imajo tudi sami tako vrednost. Sklepamo lahko naslednje: besede, ki so v svojem osnovnem pomenu ekspresivno zaznamovane, so frazeološko manj produktivne, vendar pa visok odstotek kaže, da v tej skupini **obstaja povezava** med z (nav.) ekspr. označeno sestavino in enako označenim frazemom. Ekspresivna beseda bo torej najpogostejše tvorila frazem, ki je ekspresivni.

Ekspresivnost osnovnega pomena sestavine frazema torej motivira tudi ekspresivnost frazema, vendar pa je frazemov s takšno sestavino v SSKJ malo (večina frazemov je označena z ekspr., nima pa, kot smo videli zgoraj, tako zaznamovane sestavine). Ugotovitev iz te točke nam torej ne odgovarja na vprašanje, zakaj stoji kvalifikator ekspr. ob večini frazemov v SSKJ (ne pa, če že, ob vseh), večinoma pa drži, da je zaznamovanost frazema pri ekspresivni sestavini predvidljiva, torej ekspresivna (seveda pa ekspresivnost sestavine ni edini razlog za ekspresivnost kot inherentno lastnost frazema).

3.1.4 Povezavo med zaznamovanostjo sestavine frazema in zaznamovanostjo celega frazema smo preverili tudi pri frazemih, ki imajo posebni ekspresivni kvalifikator.

¹¹ V krepkem tisku so zapisani kvalifikatorji iz ekspresivne skupine.

Iz SSKJ so bili izpisani vsi frazemi s temi kvalifikatorji, na število 300¹² smo se omejili le pri geslih, ki v geselskem članku vsaj enkrat vsebujejo kvalifikator slabš. (2040 »zadetkov«). Število frazemov je naslednje:

- 105 jih ima kvalifikator evfem. 'b/eseda, pomen ali zveza, s katero se izognemo neprijetnemu, včasih tudi neprimernemu izrazu' (*hudobni angel*)¹³ (vse definicije kvalifikatorjev so povzete iz: SSKJ I, 1987: XXI),
- 52 iron. 'beseda, ki izraža prikrit posmeh in ima pogosto nasproten pomen od izhodiščnega' (*jajce več kot puta ve*),
- 35 nizko 'pomen besede ali zveze, ki grobo izraža občutek odpora, zoprnosti' (*imeti mevlje v riti*);
- 8 slabš. 'zaničljiva, prezirljiva beseda' (*balkanske razmere*),
- 119 šalj. 'šaljiva, šegava beseda' (*enajsta šola*) in
- 37 vulg. 'nespodobna, prostaška beseda' (*posrati se pred kom*).

S kvalifikatorjem ljubk. ni označen noben frazem.

Ugotovili smo, da je povezanost med zaznamovanostjo s posebnimi ekspresivnimi kvalifikatorji celega frazema in zaznamovanostjo sestavine pri različnih kvalifikatorjih različna. Podobno kot tovrstno povezavo ugotavlja Kržišnik (1998: 68, povzeto že zgoraj) pri negativni konotaciji sestavine frazema ali tega, kar frazem tematizira, in predvidljivostjo socialnozvrstnega kvalifikatorja neknjižno, lahko tudi tu potrdimo zvezo med zaznamovanostjo sestavine in frazema prav pri tistih posebnih ekspresivnih kvalifikatorjih, ki opredeljujejo frazem kot tak, ki ima negativni sopomen. To sta predvsem: nizko (četrtnina frazemov s tem kvalifikatorjem ima sestavino označeno, in sicer z vulg., ekspr., pog. in/ali slabš.) in vulg. (slabih 87 % frazemov ima sestavino označeno, od tega v 94 % z vulg., ostalo z nižje pog. in ekspr.).¹⁴ Pri slabš. je vzorec premajhen, da bi lahko sodili o predvidljivosti zaznamovanosti frazema na osnovi zaznamovanosti sestavine.¹⁵ Število zaznamovanih sestavin je tudi pri frazemih, označenih s šalj., dokaj visoko, vendar imajo sestavine kar 14 različnih kvalifikatorjev (rel., ekspr., nižje pog., iron., šalj., nav. ekspr., slabš., pog., star., raba peša, nekda, etn., žarg., ljubk.), zato tu o pričakovani »šaljivosti« na osnovi posameznih sestavin ne moremo govoriti.

3.2 Tipologija frazemov, zaznamovanih z ekspr.

Domnevali smo, da bi lahko bil kvalifikator ekspr. ob frazemih povezan z rabo tega frazema v gradivu za SSKJ. Opozorjeno je že bilo (Kržišnik, 1998: 63), da kvalifikatorji v SSKJ včasih zaznamuje besedilo, v katerem se aktualizirajo jezikovne enote. Sam upravičeno negativno kritizirani zapis frazemov, tj. zapis konkretne uresničitve (v slovarski obliki je med nestavčnimi frazemi v našem vzorcu zapisanih 28 % frazemov), pušča možnost, da to preverimo, vsaj do neke mere odprto, vendar pa je v SSKJ sobesedila kljub temu premalo,¹⁶ da bi povezavo med gradivom za SSKJ in kvalifikatorjem ekspr. samo iz iztržkov in citatov nedvoumno dokazali oz. da bi lahko potrdili ali ovrgli predpostavko, da kvalifikator ekspr. ob frazemu dejansko opredeljuje njegovo še dodatno, besedilno ekspresivnost.

¹² 300 zato, ker je to blizu številu »zadetkov«, ki smo jih dobili pri ostalih posebnih ekspresivnih kvalifikatorjih (evfem. 294, iron. 213, ljubk. 108, nizko 290, šalj. 323, vulg. 124).

¹³ Po en primer je pri vsakem kvalifikatorju naveden v oklepaju.

¹⁴ Samo šest frazemov iz te skupine nima sestavine, ki bi bila v prvotnem pomenu kvalifikatorsko zaznamovana (*nastavila mu je; s tem spričevalom si lahko zadnjico obriše; odcediti si mehur; ljudje so hodili v grmovje počepat; pada se mu kot kravi/svinji sedlo; vsi mi že dol visijo/njihova zahteva mi dol visi*); sklepali bi, da so vključeni v področje vulgarne zaradi svoje vsebine, ne pa zaradi sredstev, s katerimi jo opomenjajo.

¹⁵ Pri prvih 300 »zadetkih« smo našli samo osem frazemov, od tega ima eden sestavino oz. sestavini, zaznamovani s slabš. (*babji gregor*), eden pa s star. (*črno-žolta monarhija*).

¹⁶ Pri glagolskih frazemih, ki so v frazeologiji najobsežnejša skupina (Kržišnik, 1994b: 6), je večinoma zapolnjeno le mesto osebka.

Upoštevat je treba tudi, da imajo nekateri frazemi več kot en pomen, ki sta/so odvisni odopolnitve praznih mest, torej od sobesedila. Tu navajam enega z razlagami iz SSKJ:

(*kaj*) *biti taka reč/stvar*:

- *taka reč je bila zaradi njega* 'zelo so se razburjali, vznemirjali';
- *štiri dni ni taka reč* 'ni (zelo) dolgo';
- *ustrezi ji no, to vendar ni taka reč/taka stvar* 'to ni nič posebnega, težkega, hudega';
- *nabrali ste dosti jurčkov. Ni taka reč* 'izraža pritrditev s pridržkom'.

Ker se pri takih frazemih lahko tudi konotativni pomen spremeni z rabo, lahko kvalifikator ekspr. ob njih opredeljuje samo konkretno uresničitev frazema v besedilu, ne pa frazema kot leksema samega, kar zopet napotuje k sklepu, da v SSKJ niso kvalifikatorsko označene le jezikovne enote, ampak, kot že navedeno, besedilo, iz katerega so, s čimer je po mnenju Kržišnik (1998: 63) edino mogoče razlagati dejstvo, da »ima ena frazeološka enota različno zaznamovanost«. Iz našega vzorca bi bil tak samo primer iz frazeološkega gnezda pri geslu **težek**; prvi iztržek ima kvalifikator ekspr., drugi pa ne: *imeti težko roko*: ekspr. *varuj se ga*,¹⁷ *ima težko pest/roko* : pri pisanju ima težko roko.

Zaradi tu naštetih dvomov smo iz gradiva samega poskušali dobiti kriterije, po katerih bi dobili razločevalne lastnosti množice z ekspr. označenih frazemov.

3.2.1 Tipološko opredeljivi frazemi s kvalifikatorjem ekspr.

Poskusili smo najti elemente, ki so spodbujali slovaropisce k doslednemu zapisovanju obravnavanega kvalifikatorja ob frazeme, ki tak element vsebujejo, zato smo iz vzorčne množice izločili tiste skupine frazemov, ki jih (skoraj) ni najti v kontrolni skupini.¹⁸ Upoštevali smo kriterije, ki se tičejo deloma izrazne, deloma pa tudi pomenske ravni frazemov. Na ta način smo sicer uspeli tipologizirati le 124 (23 %) frazemov,¹⁹ vendarle pa je pri frazemih, ki imajo naslednje značilnosti, najverjetneje pričakovati, da imajo v SSKJ kvalifikator ekspr.:

3.2.1.1 Prvo skupino predstavljajo nepregovorni stavčni frazemi, tj. frazemi, ki imajo formalno stavčno strukturo, ne tvorijo pa samostojnega besedila in svoj semantični pomen realizirajo le v kontekstu, za razliko od pregovorov, rekov (o tem gl. Petermann, 1988, op. 9, in Kržišnik, 1994a: 91). Tu sta se kot relevantni za kvalifikator ekspr. pokazali dve skupini frazemov:

a) frazemi, ki z elipso ali s kazalnim zaimkom kot elementoma besedilnega povezovanja — rabljena sta anaforično — tudi izrecno formalno kažejo na svojo na kontekst omejeno pomensko realizacijo (8):²⁰

si zadovoljen? Kako da ne 'da, seveda'; *o tem bi se dalo še govoriti/debatirati* 'ni še vse razčiščeno; ne mislijo vsi tako'; *sto tisoč, to je že denar* 'to je velika vsota denarja'; *ta je pa res debela* 'ta novica, izjava je zelo pretirana, neverjetna'; *v tem grmu tiči zajec* 'tu je jedro problema, bistvo stvari';

b) frazemi, katerih pomen SSKJ (večinoma) definira s pragmatično funkcijo. Pri pragmatičnih frazemih po Kržišnik (1994b: 163–166) o denotativnem pomenu skoraj ali sploh ni več mogoče

¹⁷ *Varovati se koga/česa* je tudi frazem, vendar sam v SSKJ ni kvalifikatorsko opredeljen (geslo **varovati**), zato smo sklepali, da ima tu navedeni primer kvalifikator ekspr. zaradi frazema *imeti težko pest/roko*.

¹⁸ Primerjava s kontrolno skupino sledi v točki 3.2.3.

¹⁹ Razmerje med po teh kriterijih opredeljivimi frazemi in ostalimi v vzorcu je 1: 3,4.

²⁰ Številka v oklepaju pomeni celotno število frazemov v tej skupini, tu jih bomo v ponazoritev skupaj s slovarsko razlago navajali pri vseh skupinah največ 5 razen pri skupini pragmatičnih frazemov in frazemov s primero, kjer bodo zaradi poznejše primerjave s kontrolno skupino navedeni vsi primeri.

govoriti in od pomenskega opisa pri njih ostaja predvsem opis konotativnih oz. pragmatičnih pomenskih sestavin (23):

*da mi pri priči izgineš;*²¹ *da bi te strela; soseda je dobra gospodinja. Ta pa, ta/To pa, to 'izraža pritrdjevanje'; mislite, da se bodo delavci uprli. To ravno ne 'izraža zanikanje s pridržkom'; je že popravil avto? Saj to je tisto, še začel ga ni 'poudarja zanikanje prej povedanega'; hudič, pa taka večerja 'izraža omalovaževanje'; ti si pa dober, lahko bi mi prej povedal 'izraža nevoljo, grajo'; zgodilo se je, kot sem povedal, tako mi vere, tako mi bog pomagaj 'izraža podkrepitev resničnosti trditve'; ne jezi me, ti rečem 'izraža opozorilo, svarilo'; mi smo mi, kaj se nas tičejo drugi 'izraža samozavest'; nazadnje, kaj se nas to tiče 'izraža malomarno zavrnitev'; nabrali ste dosti jurčkov. Ni taka reč 'izraža pritrditev s pridržkom'; to ti je fant 'izraža občudovanje'; kaj takega/takšnega pa še ne 'izraža ogorčenje, zgražanje'; odpotoval je. Kaj takega 'izraža veliko začudenje'; nočem trditi, da ste vi vsega krivi 'izraža omilitev povedanega'; v kavarno sta šla. Tak tako 'izraža začudenje, presenečenje'; nasledujejo ga, pa ga skrbí, to je tisto 'poudarja trditev'; prav treba ti je bilo iti v kino 'izraža nejevoljo, očitek'; denarja tako rekoč ni več 'skoraj ni več/bil je tako rekoč zmeraj pijan 'izraža omejitve popolne, dobesedne ustreznosti izraza, resničnosti'; molči, če ti je življenje drago 'če si hočeš ohraniti življenje; če nočeš doživeti kaj neprijetnega, hudega'; štel bom do tri, potem pa ... 'izraža opozorilo, da bo prišlo do izvršitve, odločitve v najkrajšem času';*

c) vmesna množica (pri prvih treh iztržkih celo slovar navaja dvojno razlago) (4):

ta je pa dobra, vsak bi že rad gospodaril 'izraža nevoljo, grajo'/ta je pa dobra 'česa takega nisem pričakoval; to mi ni všeč'; vlak ima zamudo. Samo to/samo tega se še manjka/samo še tega (mi) je bilo treba 'to dejstvo bo stanje še poslabšalo, izraža nezaželenost česa'; ta je pa bosa/prazna 'to ni res, to je izmišljeno'; veš kaj, tu se pa vse neha.

3.2.1.2 Druga je skupina frazemov, ki razsežnost v pomenu (blizu minimuma ali maksimuma) formalno izražajo na tri načine (element konotativnosti je tudi pretiravanje; kot celota so stavčnočlenski):

a) pomenska razsežnost je izražena s primero (primerjalni del je leksemski ali stavčni) (13):

jezik ji teče kot namazan 'izraža se spretno, z lahkoto'; telebnil je kot snop v travo; dere se kot sraka/kot žerjav; jasno kakor beli dan; tečen kot podrepna muha/stenica/uš; drži se, kakor bi dren jedel 'pusto, grdo'; fant, kakršnih gre dvanaest na ducat 'nepomemben, povprečen fant'; izginil je, kot da bi se v tla pogreznil/udrl 'nenadoma, nepričakovano'; bil je fant, kot je treba 'v vseh pogledih dober; postaven, lep'; zdaj je priložnost, da nikoli take/slišal bo pridigo, da (še) nikoli take 'zelo bo oštet'; smejal se je, da nikoli tako 'zelo'; športnik je, da malo takih/polje je rodovitno, da malo takih 'zelo (dober)'; rad ga srkne, da nobeden tako 'zelo rad';

b) frazemi, ki izražajo ekstenzivnost dejanja/stanja, ki ga izraža jedro frazema, z njegovo (večinoma neugodno) posledico (posledični del je vedno stavčni) (18):

opekel se boš, da bo joj; tako te bom, da boš devet sonc videl 'močno te bom udaril po glavi'; bilo je mrzlo, da je dreve pokalo 'zelo, hudo'; tako so se topli, da je bilo vse drobno 'zelo, hudo so se topli'; ima toliko sadja, da se gnoj dela iz njega 'zelo veliko';

c) frazemi, ki izražajo pomen ekstenzivnosti, (ne)pomembnosti ali nesmiselnosti česa s t. i. ljudskimi ali okroglimi števili (11):

tja v tri dni 'brez smisla, cilja'; vseh deset (prstov) si lahko obližne, če jo dobi 'naj bo zelo zadovoljen'; šola mu je deveta briga 'prav nič se ne zmeni zanj'; tat je bil že zdavnaj za deveto

²¹ Nekateri frazemi v SSKJ nimajo navedene razlage, zlasti to velja za tiste, ki so zapisani v ilustrativnem gradivu.

goro 'zelo daleč; je izginil brez sledu'; *kovati koga v deveta nebesa/tretje nebo* 'zelo hvaliti, povzdigovati'.

3.2.1.3 Naslednja je skupina frazemov, znotraj katerih se polnompomenske besede ponovijo. Ponavljanje polnompomenskih besed kot stilistično figuro funkcijsko opredeljuje Kmecl (1983: 92) kot pomensko krepitev ritma »na čustveni osnovi, saj ponavljanje iste besede ni racionalno, gospodarno. Urejeno, logično misleč in govoreč človek pač ne bo po nepotrebnem ponavljal besede; ponavljal jih bo v trenutku čustvene vzbujenosti.« Besedne ponovitve znotraj frazema so sicer avtomatizirane, vendar pa izvirajo iz enakih situacij in kot take doprinesejo k ekspresivnosti celega frazema. V isto skupino smo uvrstili dobesedne ponovitve in niz pomensko sorodnih besed, ker tudi ta učinkuje na enak način kot ponovitve (13):

živi iz dneva v dan 'brez cilja, brezskrbno'; *vse to je dim in pena* 'nepomembna stvar, nič'; *priiti z dežja pod kap* 'iz ene neprijetnosti v drugo, še hujšo'; *tej stvari ni rekel ne tako ne tako* 'ni povedal svojega mnenja'; *zdravljenje se lahko vleče tedne in tedne* 'zelo dolgo'.

3.2.1.4 Pomen frazema po definiciji ni enak vsoti pomenov njegovih sestavin, lahko pa bi rekli, da je pomen frazema določljiv tudi iz razmerja med polnompomenskimi besedami, ki jih vsebuje (če ne gre za zraslek).²² Tu so se izpostavile naslednje skupine:

a) frazemi z zvezo protipomenk (27):

noč in dan dela 'kar naprej, neprenehoma'; *znebil bi se ga rajši danes kakor jutri* 'čimprej'; *tak je: danes tukaj, jutri tam* 'brez obstanka v istem kraju'; *njegova služba je od danes do jutri* 'nestalna, nazanesljiva'; *težav ne premagaš od danes do jutri* 'kmalu, hitro';

b) vmesna skupina med zvezo protipomenk in dobesednih ponovitev (4):

beseda sem, beseda tja, in prišlo je do pretepa 'zaradi prerekanja je prišlo do pretepa'; *zamera gor, zamera dol, moraš mu to povedati* 'čeprav ti bo morda zameril'; *jeza sem, jeza tja, to bi ji moral povedati* 'čeprav se bo morda jezila'; *meni nič, tebi nič so mu odpovedali* 'brez utemeljitve, nepričakovano'; *obrne se in odide meni nič, tebi nič* 'ne da bi kaj rekel, brez pozdrava';

c) frazemi z zvezo besed, ki so med seboj v razmerju del : celota (3):

človek ne ve ne ure ne dneva 'ne ve, kdaj bo umrl; ne ve, kaj se mu bo zgodilo'; *leto in dan je čakal* 'zelo dolgo; približno leto'; *njihove možnosti so bile tisoč proti ena* 'zelo majhne'.

3.2.2 Tipološko neopredeljivi frazemi s kvalifikatorjem *ekspr.*

Ostala je množica frazemov, ki nima nobenega zgoraj omenjenega elementa, ki bi ga lahko povezovali z odločitvijo piscev slovarja, da se frazem označi z *ekspr.* Vzroke za to bi torej lahko iskali edino v pomenskih prenosih, ki so poleg oblike vzrok za ekspresivnost kot definicijsko lastnost vseh frazemov v ožjem pomenu besede;²³ to pa bi pomenilo, da proučujemo inherentno ekspresivnost oz. da so avtorji SSKJ delno vendarle dojeli frazeme kot ekspresivne leksemske enote.

Večina z našimi kriteriji neopredeljivih frazemov je stavčnočlenskih (407), sledi skupina stavčnih nepregovornih (11) in trije pregovorni. Tovrstna delitev je tu zgolj zaradi preglednosti:

vsak, kdor da kaj nase, bo prišel 'prisojati komu vrednote, ceniti'; *veliko da na obleko* 'posveča veliko pozornost in skrb oblačenju; pripisuje veliko pomembnost oblačenju'; *dati*

²² Po Toporišču (1973/74: 276) so zrasleki »stalne besedne zveze, katerih pomena niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo«.

²³ Prim. Kržišnik (1994a: 95): »Ekspresivnost frazemov je posledica pomenskih premikov, pa tudi oblike.«

glavo/življenje; dati častno besedo 'zagotoviti, da je rečeno res; obljubiti, da bo obljubljeno storjeno'; sosed je bi dedec in pol; vojaška/železna disciplina;

tako bo, kot pravim, in konec debate 'nočem, ne dovolim, da bi še govorili o stvari'; tu dobi vsaka stvar noge 'vsaka stvar se tu izgubi, izgine'; da, tako bom napravil in domovina bo rešena 'stvar bo opravljena, urejena'; vino je teklo v potokih 'spili so zelo veliko vina'; tehtnica se še ni nagnila 'ni še jasno, odločeno';

vsako tele ima svoje veselje 'izraža dopuščanje sicer nespametnega, neprimerne govorenja, ravnanja koga'; deli in vlada! 'vnašaj neslogo med ljudi, narode, da jim boš lažje gospodoval, vladal'; dober je domek, čeprav ga je za en sam bobek 'dom je človeku drag, koristen, če je še tako majhen, skromen'.

3.2.3 Primerjava s frazemi brez kvalifikatorja ali kvalifikatorskega pojasnila

Da bi potrdili relevantnost zgornje tipologije, smo v enake skupine razdelili frazeme iz kontrolne skupine. Spodnja tabela prikazuje število frazemov v posameznih skupinah. Ker smo ugotovili razliko med številom nefrazemov v frazeoloških gnezdi pri črki *d* in črki *t* (gl. vrstico »nefrazemi«), je v tabeli ohranjena ločitev med črka.

Tabela 2: Število frazemov iz kontrolne skupine, razdeljenih po skupinah, značilnih za z ekspr. označene frazeme v SSKJ.

Frazem glede na zgradbo	Število frazemov pri črki <i>d</i>	Število frazemov pri črki <i>t</i>	Skupaj
nepregovorni stavčni, s kazalnim zaimkom	1	0	1
nepregovorni stavčni, pragmatični	1	8	9
primera	2	8	10
ekstenzivnost, izražena s posledico	0	1	1
ljudsko/okroglo število	0	1	1
ponovitev	3	0	3
protipomenke	2	3	5
del : celota	0	0	0
nefrazemi	8	33	41
ostalo	81	41	122
Skupaj	98	95	193

Število frazemov iz kontrolne skupine je v navedenih osmih skupinah majhno ali enako nič, preseneča edino večje število pragmatičnih frazemov in frazemov s primero pri črki *t*. Tu jih navajam v presojo bralcu, ali je med njimi in zgoraj navedenimi (točka 3.2.1.1(b) in 3.2.1.2(a)) kakšna razlika na ravni ekspresije:

nič ne de 'nič hudega; vseeno je'; ti so, da se tako izrazim/da tako rečem, prišli kot naročeni 'izraža rahlo omejitev'; če se tako vzame, mu ni nič hudega 'izraža rahlo omejitev'; če je tako, ukaz je ukaz, pa grem 'izraža sprijaznjenje, dopustitev'; če je tako, pa ga ne maram 'izraža nejevoljo'; noče se vrniti, pa kaj hočemo, je že tako prav 'izraža sprijaznjenje'; tega vam ne bom naredil. A, tako je to 'izraža presenečenje'; kmetijo je dobro uredil. Gospodar je, tisto pa, tisto 'izraža pritrditev'; naredil bom, kakor tu sedim/pridem tako gotovo, kot tu stojim/vse je bilo tako resnično, kot sem tukaj 'izraža podkrepitev trditve/prav gotovo';²⁴

pel je, kar mu je duša dala 'z vsemi močmi'; teci, kar ti noge dajo 'kolikor moreš'; beži, kot da bi mu gorela tla pod nogami 'zelo hitro, kolikor more'; njegove obtožujoče besede so padale

²⁴ Ta frazem lahko z izraznega vidika sodi tudi med frazeme s primero, v to skupino je bil uvrščen zaradi razlage, ki je pri prvih dveh variantah frazema izrecno pragmatična.

po njej kakor sekira po tnalu 'bile izrečene brez prizanašanja, usmiljenja'; odgovoril je, kot bi ustrelil iz topa 'zelo hitro'; spi kot top 'zelo trdno'; kot bi trenil, je bilo vsega konec 'zelo hitro'; obstal je, kot bi treščilo vanj 'v hipu'; prve dni so preživali kakor na trnju 'so bili zelo nemirni, nestrpni; so se počutili zelo nelagodno'; trpi kot žival 'zelo veliko, naporno dela'.

Pri redakciji frazemov pri geslih na črko *t* so se že prej pokazale napake (število nefrazemov tako v vzorcu kot v frazeološkem gnezdu pri črki *t* je v primerjavi s številom nefrazemov pri črki *d* kar nakajkrat večje (gl. podatke pri predstavitvi vzorca), zato menim, da lahko pragmatične frazeme in frazeme s primero v kontrolni skupini razumemo kot napako oz. nedoslednost in bi torej ti frazemi po merilih SSKJ morali biti označeni z ekspr.²⁵ Ob upoštevanju tega dejstva se nam kažejo izpostavljene tipološke značilnosti frazemov kot relevantni kriteriji za pripisovanje dodatne ekspresivnosti frazemom v SSKJ.

Ostaja še vedno vprašanje, ali imata množici frazemov, ki sta tako v kontrolni skupini kot v vzorcu ostali zunaj izpostavljenih kategorij, kaj skupnega oz. po čem se ločita. Primerjave ne pokažejo nobenega pravila, ampak zgolj to, da jasnega pravila, kdaj in zakaj stoji kvalifikator ekspr. ob frazemu, ni. Slovarski iztržki ne kažejo nobenih izrazitih razlik, na dan pa pridejo frazemi, ki so pri istem geslu enkrat označeni s kvalifikatorjem ekspr., drugi pa ne:

dan

- (*pri*) **na dan s čim**: ekspr. *kar na dan z besedo* : ni hotel z resnico na dan;
- **dan na dan/dan za dnem/(i)z dneva v dan/noč in dan**: ekspr. *noč in dan dela, živi iz dneva v dan* : dan na dan, dan za dnem hodi sem, z dneva v dan mu govori isto;
- **tja v (en) dan/tja v tri dni**: ekspr. *govoriti tjā v tri dni* : živeti tjā v (en) dan;
- **pasji dnevi**: ekspr. *črni, pasji dnevi* 'zelo neprijetni, hudi', *takrat smo imeli pasje dneve* 'dneve hude vročine' : *pasji dnevi* 'čas od 23. julija do 23. avgusta'.

Če bi sodili samo po iztržkih, med tu navedenimi posameznimi rabami istega frazema z besedo **dan** ni nobene razlike v ekspresivnosti, se pa zopet nakazuje možnost iz besedila (gradiva za SSKJ) pridobljene ekspresije pri kvalifikatorju ekspr. ob frazemih,²⁶ dokazovanje na podlagi samo enega gesla pa je tudi premalo.²⁷

3.3 Kvalifikator ekspr. ob frazemu v frazeološkem gnezdu in zunaj njega

Zapis frazema zunaj frazeološkega gnezda je prav zaradi dejstva, da takšno gnezdo obstaja, nekoliko problematično, čeprav je frazem tam večinoma zapisan za poševno črto (prim. SSKJ I, 1987: XVII: »Ilustrativno gradivo je razporejeno po sintaktičnih kriterijih /.../. V ožji sintaktični skupini so na prvem mestu zgledi iz nevtralne rabe, na koncu pa stilno močnejše obarvane zveze. Stalne zveze in stilizmi so ločeni od prej navedenega gradiva s poševno črto.«). Kot je že na začetku navedeno, je v vzorcu 61 frazemov, ki smo jih našli zunaj frazeološkega gnezda; pri tem je potrebno poudariti, da je od tega 9 frazemov zapisanih pri enem od pomenov geselske besede pred razlago in za kvalifikatorskim pojasnilom (navadno) v zvezi (z) in dva s slovničnim kvalifikatorjem s predlogom. Pri ostalih 50 frazemih ne izstopa nobena značilnost, ki bi jih ločila od z ekspr. označenih frazemov, ki so umeščeni v frazeološka gnezda. Celo enak delež kot v vzorcu (kar je kar nekoliko presenetljivo), torej četrtino, bi se jih dalo razdeliti v skupine, ki smo jih izpostavili kot tipične za frazeme, ki imajo omenjeni kvalifikator. Ker smo primerjavo izpostavili kot enega od kriterijev za dodatno ekspresivnost, smo preverili tudi Majdičevo (1970: 139) trditev, da je ob pomenih, tj. v ilustrativnem gradivu, najti večino primerjav. Od zgoraj naštetih 13 primerjav so štiri navedene pri posameznih pomenih, ostale v gnezdu.

²⁵ Ti podatki kažejo tudi na to, da je delo pri zadnji knjigi slovarja popuščalo.

²⁶ Verjetno pa tudi pri drugih kvalifikatorjih (prim. tudi op. 30 pri Kržišnik, 1998: 63).

²⁷ Več primerov v vzorcu nismo našli, ker je za tovrstno primerjanje in iskanje frazemov naša kontrolna skupina premajhna.

Da gre za nedoslednost pri umeščanju frazemov, ki se je ne da utemeljiti s pojasnilom, da so stalne in frazeološke zveze pri enem geslu prikazane kot ilustrativno gradivo, pri drugem pa so v gnezdu zaradi posebnih rešitev pri redakciji zlasti obsežnih gesel (SSKJ I, 1987: XVII), kažejo naslednji primeri:

- pod geslom **ta** je v frazeološkem gnezdu frazem *ta je pa dobra*, razložen s 'česa takega nisem pričakoval; to mi ni všeč'; pri geslu **dober** pa je pri pomenu (9b) z razlago 'izraža nevoljo, grajo' naveden iztržek *ta je pa dobra, vsak bi že rad gospodaril!*;
- pri geslu **drugače** je pri pomenu (3b) z razlago 'podkrepitev zahteve, ukaza' zapisan iztržek *pojdi, drugače jih boš dobil*; sicer pa je frazem *dobiti ji (po glavi/grbi)* pri geslu **dobiti** naveden v gnezdu;
- pri geslu **tak** je pri 4. pomenu, ki 'izraža veliko mero ali stopnjo tega, kar izraža samostalni', zapisano za poševnico *zdaj je priložnost, da nikoli take*, nato pa v gnezdu frazem (pravzaprav zveza dveh frazemov) s kvalifikatorjem pog., ekspr. *slišal bo pridigo, da nikoli take* z razlago 'zelo bo oštet';
- pri geslu **tako** je pri 18. pomenu z razlago 'izraža začudenje, presenečenje' navedeno v *kavarno sta šla. Tak tako*; nato pa v frazeološkem gnezdu frazem *odpotoval je. Kaj takega* z razlago 'izraža veliko začudenje';
- pri geslu **tir** je pri 5. pomenu 'ustaljen način življenja, delovanja' navedena raba frazema *ti dogodki so jih vrgli iz tira*, v gnezdu pa *ta misel ga meče iz tira* z razlago 'ga vznemirja, razburja'.

Zaključimo lahko, da v SSKJ kvalifikator ekspr. ob frazemih zunaj frazeološkega gnezda **nima** drugačne vloge, kot jo ima ob frazemih v gnezdu. Analiza te predpostavke je hkrati potrdila, da je slovar tudi glede umeščenosti frazemov v geselski članek nenatančen in nepregleden.

4 Sklep

S stališča današnjih spoznanj frazeologije je opredeljevanje frazemov v ožjem smislu s kvalifikatorjem ekspr. odvečno, kljub temu pa smo pričakovali, da za dejstvom, da nekateri frazemi v SSKJ ta kvalifikator imajo, drugi pa ne, stojijo kriteriji, ki tovrstno opredeljevanje podpirajo. Iskali smo jih v sestavinah, rabi in umestitvi frazema v geselskem članku.

Glede povezave med ekspresivno zaznamovanostjo sestavine in frazema smo ugotovili, da je sestavina, ki je v osnovnem pomenu ekspresivna, večinoma del enako zaznamovanega frazema, hkrati pa predstavljajo tovrstni frazemi le majhen delež vseh frazemov — zelo velik delež ekspresivno zaznamovanih frazemov namreč nima zaznamovane sestavine, kar pomeni, da je potrebno razloge za kvalifikator ekspr. ob frazemih v SSKJ iskati drugje. Nasprotno pa lahko pri frazemih, označenih s posebnimi ekspresivnimi kvalifikatorji, potrdimo zvezo med zaznamovanostjo sestavine in frazema pri dveh posebnih ekspresivnih kvalifikatorjih, ki opredeljujejo negativno konotacijo frazema, in sicer v četrtini primerov pri kvalifikatorju nizko in v veliki večini primerov pri vulg. Pri na ta način označenih frazemih se torej kaže zveza med zaznamovanostjo sestavine in frazema kot bolj relevantna.

V vzorcu samem se je dalo prepoznati nekaj skupin frazemov, ki imajo skoraj dosledno kvalifikator ekspr., vendar smo na ta način opredelili le slabo četrtino frazemov, prav tako pa tudi ni razlike med kvalifikatorjem ekspr. ob frazemu v frazeološkem gnezdu in ob frazemu v ilustrativnem gradivu. Ostane tako le možnost, da smo izbrali napačne kriterije, ali pa, da smo iskali kriterije tam, kjer jasno niti niso bili opredeljeni, kar podpirajo ugotovitve o številu nefrazemov v frazeoloških gnezdh, dejstvo, da imajo isti frazemi enkrat kvalifikator, drugič ne, in umeščanje istih frazemov enkrat v gnezdo, drugič zunaj njega. Ponovimo lahko Petermannovo misel (1988: 306), da avtorji SSKJ niso imeli jasne koncepcije za zapis frazemov, in dodamo, da so jih tudi s kvalifikatorjem ekspr. označevali predvsem intuitivno.

Literatura

- Kmecl, Matjaž (1983). Mala literarna teorija. Ljubljana: Zavod RS Slovenije za šolstvo.
- Kržišnik - Kolšek, Erika (1988). Frazeologija v moderni. Magistrska naloga. Ljubljana.
- Kržišnik, Erika (1987/88). Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Slava št. 2, 143–162.
- — (1989/90). Frazeologija v osnovni in srednji šoli. Jezik in slovstvo št. 6, 134–141.
- — (1994a). Frazeologija kot izražanje v »podobah« (91–103). V: Martina Križaj - Ortar, Marja Bešter, Erika Kržišnik. Pouk slovenščine malo drugače. Trzin: Different.
- — (1994b). Slovenski glagolski frazemi. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- — (1998). Socialna zvrstnost in frazeologija. XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofska fakultete, 53–69.
- Vidovič Muha, Ada (1972). Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofska fakultete, 35–52.
- Majdič, Viktor (1970). Frazeologija. Naši razgledi št. 5. Ljubljana: Delo, 138–139.
- Petermann, Jürgen (1988). Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 301–310.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I (1987). Ljubljana: SAZU in Državna založba Slovenije.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki (elektronska izdaja) (1998). Ljubljana: SAZU in DZS.
- Stramljič Breznik, Irena (1999). Prispevki iz slovenskega besedoslovja. Maribor: Slavistično društvo.
- Toporišič, Jože (1973/74). K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. Jezik in slovstvo št. 8, 273–279.
- Žele, Andreja (1993). Ekspresivne oz. čustvenostne oznake v slovarstvu. Slavistična revija št. 41, 529–534.

Nataša Logar

UDK 811.163.6

SUMMARY

QUALIFIER *expr.* IN THE DICTIONARY OF THE SLOVENE STANDARD LITERARY LANGUAGE AT THE LEVEL OF PHRASEOLOGY

The paper aims at determining the role of qualifier *expr.* (= *expressive*) used with phrasemes in The Dictionary of the Slovene Standard Literary Language. By its very nature, this qualifier is redundant when it is used with phrasemes in a narrow sense of the term, as expressivity is their basic property. The expectation that one of the reasons for marking phrasemes with an *expr.*-type qualifier is its expressive content, was confirmed in those phrasemes which carry two specialized expressive qualifiers, viz. *low* (substandard) and *vulg.*, while in a sample of 546 phrasemes marked *expr.* this correlation is not present. Similarly, no difference was found between the role

of qualifier *expr.* with phrasemes in a phraseological cluster and those outside them. On the basis of comparison with unmarked phrasemes, several groups of phrasemes with specific lexical and semantic properties were selected which were regarded as the most likely candidates to receive qualifier *expr.* However, they represented only a quarter of the total sample of phrasemes that actually carry this qualifier. This finding implies that in marking phrasemes as *expr.* – apart from certain inconsistencies and errors in recording and marking phrasemes – the dictionary's authors were mainly guided by their language instinct.

Alojzija Zupan Sosič

UDK 821.163.6-312.9"199"

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja

Nenavadna resničnost fantastične literature ni več samo izmišljena besedilnost — postaja prava, otipljiva in čisto navadna vsakdanjost. V novem tisočletju se futurološke predstave in napovedi¹ uresničujejo še hitreje, meje med verjetnim in neverjetnim pa se počasi tudi odpravljajo. Zato bo tole razmišljanje o fantastični literaturi kar kmalu postalo nostalgичno poročilo o nekdanjih časih, ko je le bralec »vstopal« v literarna besedila in ko se mu »izmišljene« resničnosti še niso vrivale v njegovo majhno in varno običajnost.

Takšen (poseben) status resničnosti, ko se predvidevanja znanstvene fantastike spreminjajo v znanost, ta pa spet povratno nazaj v literarna besedila, na določen način odseva tudi poetika sodobne proze, v kateri so literarni teoretiki in zgodovinarji v šestdesetih letih 20. stoletja odkrili očitno povezovanje in prelivanje fantastičnih žanrov (Becker in Hallenberger, 1993: 141–144). Tudi v Sloveniji je t. i. »nova proza«² začela obnavljati nekatere literarno manj cenjene žanre, med njimi znanstveno fantastiko in pravljico, tako da so že sedemdeseta leta, še bolj pa osemdeseta, razprla svoj literarni prostor fantastičnim prvinam. Pri stapljanju žanrov med seboj je odigrala pomembno vlogo ravno fantastika, ki se je naselila predvsem v takratno prevladujočo kratko prozo in poezijo. Ko je v osemdesetih letih ustvarjanje romanov upadlo, je v devetdesetih svoj primanjkljaj nadomestilo³ z množico modificiranih⁴ fantastičnih žanrov, kot so pravljični, anti/utopični, grozljivi oziroma shriljivi roman.

Sodobni slovenski roman devetdesetih let se namreč zgleduje po tradicionalnem romanu, njegov model pa modificirajo različne post/modernistične preobrazbe. Glavni izvor njegovih modifikacij

¹ Aldous Huxley je že leta 1932 v *Krasnem novem svetu* svaril pred »produkcijo« ljudi. Zavodi za razplod in prilagoditev (Hatcheris and Conditioning) so po tehnologiji vizionarsko presegli biološko znanje iz leta 1931, ko so »izdelovali« pet osnovnih vrst človeških zarodkov, ki so jim že ob rojstvu določili njihovo (podrejeno) vlogo. Ali se ta persvazivna antiutopija ne uresničuje že v današnjem kloniranju (če drugih napovedi iste antiutopije niti ne omenjam)?

² »Nova proza« je poimenovanje za umetnike, ki so ustvarjali na začetku sedemdesetih let: M. Švabič, U. Kalčič, E. Filipčič, V. Kavčič, B. Gradišnik, B. Jukič, T. Perčič in M. Kleč.

³ Pri preštevanju bibliografskih enot v NUK-u sem ugotovila naslednje razmerje med številom romanov v obdobjih 1980–1990 in 1990–1998: v prejšnjem desetletju je izšlo okoli 160 romanov, v zadnjem desetletju 20. stoletja pa (kljub krajšemu obravnavanemu časovnemu obdobju) kar 307 romanov. Če so bila osemdeseta leta čas kratke proze, so devetdeseta nedvomno čas romana.

⁴ Fantastika se vpleta tudi v zgodovinski roman tako, kot je to značilno za historiografsko metafikcijo in njeno postmodernistično medbesedilnost, za katero L. Hutcheon (1988) predvideva premostitev vrzeli med preteklostjo in sedanjostjo bralca ter željo ponovno napisati zgodovino v novem kontekstu. Fantastična vključitev zgodovinske resnice (npr. Škammerletov roman *Kraljeva hči* in Merčev *Galilejev lestenec*) v še vedno najpogostejši slovenski romanopisni žanr (zgodovinski roman) je dokazala sodobnost zgodovinskega sveta s perspektive družbenih manjšin, ki je v opoziciji z zgodovinopisjem.

je sinkretizem romaneskni struktur,⁵ ki je narekoval vzporejanje in mešanje različnih vrst romanov v okviru enega romana. Poleg razcveta fantastičnih žanrov je posebnost slovenskega romana na prelomu tisočletja tudi t. i. pokrajinska fantastika (Lainščkovi, Tomšičevi in Žabotovi romani) z zazrtostjo v eksotičnost slovenskega obrobja, t. j. Prekmurja, Istre in Prlekije. Ravno pri teh »pokrajinskih« pisateljih se pojavlja vprašanje natančne določitve fantastike, saj je literarna kritika njihova dela ob izidu označevala za romane magičnega realizma. Na to oznako so jo navedle nekatere podobnosti (obnavljanje mita, ciklični čas, vaška skupnost ...), ki so povzročile, da je spregledala bistvene razlike njihove fantastičnosti, ki jo zaradi navezanosti na posebne pokrajinske izvore lahko imenujemo le pokrajinska fantastika. Najnovejši slovenski romani so namreč modificirani tradicionalni romani (izjema je le Gluvičeva postmodernistična kriminalka *Vrata skozi*, 1997), ki so si iz postmodernistične poetike izbrali le nekatere, najpogostejše formalne postopke; zato še vedno ohranjajo klasično podobo fantastičnosti. To bom pred kratko predstavitev fantastičnih besedil teoretično pojasnila tako, da bom opisala razlike med fantastiko v ožjem in širšem smislu, fantastiko in magičnim realizmom ter »klasično« fantastiko in fantastiko postmodernističnega besedila. Fantastične romane bom obravnavala po žanrih (pravljčni, antiutopični, grozljivi roman), v katerih bom največ pozornosti posvetila romanom pokrajinske fantastike. Tudi romani, v katerih fantastika ni osrednja strukturna in vsebinska prvina, torej ni odločilna za vrstno poimenovanje, z razpršenimi fantastičnimi motivi⁶ dokazujejo, da se je v najnovejšem slovenskem romanu zelo povečal delež fantastike.

Pogled v čarobno krogo fantastike⁷ razkrije njeno raztegljivost in spremenljivost, iz živobarvnosti definicij pa izlušči edino skupno ugotovitev številnih raziskovalcev: fantastično vedno prestopa neke meje, lahko meje naravnih zakonov, razuma, človekovih izkušenj logike realnega sveta ali pa meje standardnih pripovednih pravil in jezikovnosemantičnih polj (Grahek, 1995: 24). Glede na takšno obsežnost je potrebno fantastično razmejiti v širšem smislu od ožjega razumevanja fantastike.

Kot splošen termin fantastika zajema katerokoli literarno vrsto, ki se izogiba »realistični«⁸ predstavitvi zunanjega sveta (Baldick, 1990: 81), torej obsega tudi pravljice, znanstveno fantastiko in literaturo nesmisla. Tako pomeni fantastična literatura v širšem smislu zbirni pojem za besedila (Wilpert, 1989: 679), ki prestopajo realistično raven z nerealnim, nadrealnim, nenaravnim, grozljivim, grotesknim, bizarnim, okultnim, vizionarskim in s čudežnim, čarobnim, shrljivim, sanjskim, halucinatoričnim oziroma njihovimi kombinacijami (razen religiozno-mitoloških besedil). Ožja definicija fantastike, ki je v literarnoteoretičnem diskurzu fantastičnega zadostovala za natančno podobo fantastičnega, izhaja iz razmejitve Tzvetana Todorova med tremi tipi fantastičnega: čudno (nenavadno), čudežno, fantastično. Obstoja fantastičnega je po Todorovu omejen samo na trajanje junakove oziroma bralčeve negotovosti in dvoma, ali se je nadnaravni dogodek resnično zgodil ali je samo plod domišljije. Junakovo ali bralčevo omahovanje med

⁵ Žanrski sinkretizem je bistvena določnica splošnega romanovega značaja že od njegovega začetka naprej. Ravno v zadnjem desetletju 20. stoletja je ta skupna romaneskna poteza pri nas očitna v prepletu različnih vrst romanov, ki preoblikujejo njegovo tradicionalno osnovo.

⁶ Med zanimivimi romani z razpršenimi fantastičnimi motivi (takšni so *Izganjalec hudiča* — T. Perčič, 1994; *Jesen je* — E. Filipič, 1995; *Pokopališka ulica* — M. Kleč, 1995; *Demoni slavja* — R. Šeligo, 1997) se je najbolj inovativna in konotativna fantastika zapisala Tamari Donevi (1967) v proznem delu *Dnevnik gospe Angele* (1994). Navidezno nesmiselno dogajanje (Frida pelje na sprehod svojo nogo, nato jo skuha in skupaj s sosedom Srečkom poje) izhaja iz ironičnih zamenjav (bistvenih) prisosejalnih karakteristik predmetov, živali, ljudi ali pojavov. Prefinjena ironija in groteska fantastičnega postaneta ob natančnem razkritju prenosno-primerjalnih mehanizmov globoko kritični.

⁷ Termin fantastika anglosaksonska veda obravnava dvojno: kot obsežno (posebno) vrsto s podtipi ali kot skupno ime za katerokoli fiktivno delo, ki ni predvsem naklonjeno »realistični« (tudi njena ahistorična zamejitev je tu problematična) predstavitvi znanega sveta. Kategorija vključuje nekaj literarnih žanrov: basen, pravljico, znanstveno fantastiko, ki opisujejo izmišljene svetove, v katerih delujejo magične moči in ostale neverjetnosti. Slovenska literarna veda upošteva drugo uvrstitev, saj literaturi s fantastičnimi prvinami prisodi zbirni pojem fantastična literatura, ne pozna pa posebne literarne vrste s takšnim imenom — delno tudi iz razloga, ker so njeni podtipi že samostojne literarne vrste. Njeni romaneskni žanri so sodobna pravljica, znanstvena fantastika, anti/utopija, shrljivi oziroma grozljivi roman. Jakob Jaša Kenda (1998: 173) predvideva, da bodo drastične spremembe v odnosu do fantastičnega v prihodnosti celo zahtevale odpravo te kategorije.

naravnim in nenaravnim pojasnilom dogodka določi tri različne načine fantastičnega: če se dogodek lahko razumsko razloži, je literarno delo čudno (nenavadno), medtem ko iracionalna razlaga prevaja fantastično v čudežno — torej je fantastično vmesna stopnja med čudnim in čudežnim. Fantastično v ožjem pomenu lahko torej omejimo kot tisto neverjetno, ki ne obstaja v preverljivi (»objektivni«) resničnosti ali v kolektivni fantaziji človeštva, ampak je »izdelek« individualne avtorjeve ustvarjalne domišljije (Grahek, 1995: 26). Fantastično v tem smislu izloči pravljice, znanstveno fantastiko in literaturo nesmisla, vendar je potrebno pri tej redukciji opozoriti na razlike med ljudsko in sodobno pravljico, saj so iz ožjega konteksta fantastike izločene le ljudske pravljice. V preteklosti je veljala ostra ločnica⁹ med fantastiko ter pravljico (mišljena je ljudska pravljica) in znanstveno fantastiko, danes pa se je v umetni (oziroma knjižni, umetniški, moderni, sodobni, literarni) pravljici razrahljala. Ljudska pravljica namreč obsega ponovljive in predvidljive obrazce, fantastične prvine (Horvat, 1986: 348) v njej vedno izstopajo posamično, zato ne ustvarjajo nobenega koherentnega sveta, drugačnega od sveta, ki spoštuje zakonitosti izkušenske resničnosti. Nasprotno pa v umetni pravljici vedno lahko najdemo dve popolnoma izdelani in osamosvojeni področji fikcionalne stvarnosti. Fantastična raven je postavljena nasproti drugi, omejeni z zakonitostmi izkušenske resničnosti. Zaradi velike popularnosti pravlji v drugi polovici dvajsetega stoletja v (Severni Ameriki in zahodni Evropi — Bacchilega, 1997: 2) je tudi fantastično začelo prevzemati pravljичne motive in snovi, hkrati pa je uvajalo nove oblike in členitve pravlji v žanrskih oblikah popularne kulture (Gravenitz, 1973: 50). Ker sodobna pravljica tako kot fantastika vzpostavlja hkrati dva konfliktna koda in tako načrtno razbija harmonično sliko sveta svoje predhodnice, t. j. ljudske pravljice, jo novejša vrstna identiteta prišteje v ožji sklop fantastike.

Za natančnejšo razlago razlike med fantastičnim v ožjem smislu in magičnim realizmom se zdi najprimernejša strnjena teorija Beatrice Amaryll Chanady, ki je pri razločevalnih kriterijih fantastike (povzemam jih iz Virk, 2000: 125–128) izhajala iz določitve najbolj uveljavljenega teoretika fantastičnega, Tzvetana Todorova. Pri tem je tri razvejane kriterije fantastičnega vzporejala z določnicami magičnega realizma, kjer je poiskala njune podobnosti in razlike. To je lahko storila zato, ker je magični realizem razumela kot literarni način (mode), ki je prisoten v večini proznih tipov (v nasprotju z večino teoretikov, ki ga obravnavajo kot temeljno smer postmodernistične proze). B. A. Chanady je (prav tako T. Todorov) zagovarjala hkratno navzočnost dveh ravni realnosti, naravne in nadnaravne, ki ostaneta antinomični, ker avtor fantastičnega besedila tudi na koncu zgodbe ne razjasni vseh skrivnosti oziroma ne pove vseh podatkov. Pri primerjavi fantastičnega in magičnega realizma je teoretičarka izpostavila dve pripovedni prvini: implicitnega avtorja¹⁰ in pripovedovalca. Implicitna avtorja fantastičnega besedila in magičnega realizma se ji zdita podobna, saj oba opisujeta situacije, v katere ne verjameta, in v realistično osnovo vnašata nadnaravno. Različna pa sta pripovedovalca, saj v magičnem realizmu nadnaravno ni predpostavljeno kot problematično (takšno je v fantastičnem besedilu), zato bralca ne zbega. V magičnem realizmu sta namreč oba svetova enako upravičeno utemeljena, samoumevna in naravna, zato je odpravljena logična antinomija, po kateri se določa fantastično besedilo.

⁸ Nadzgodovinski pojem »realistično« pomeni v tem kontekstu predstavljanje preverljive, objektivno dane resničnosti na način fiktivne osvetlitve njenih pojavov.

⁹ Todorov je fantastiko razmejil od pravljice in znanstvene fantastike, saj je njun svet samozadosten in tako drugačen od našega, da ne pogrešamo kazalne logike.

¹⁰ Termin implicitni avtor je uvedel W. Booth za razumevanje avtorja kot vsoto moralnih in vrednostnih določil besedila. Z njim je hotel poudariti razliko med eksplicitnim (očitno prisotnim) pripovedovalcem in implicitnim — skritim, tistim, ki ga ne zaznamo (kot osebo). Medtem ko je Booth v implicitnem avtorju še razbral enkratni in intencionalen vpis resničnega (konkretnega, zgodovinskega) avtorja, strukturalisti vez med resničnim in implicitnim avtorjem prekinemo. Ti implicitnega avtorja razlagajo kot nevtrarno organizacijsko (ne pa aksiološko, etično ali stilno) žarišče besedila. Po tej spremembi je implicitni avtor pomenil samo še umetniško perspektivo besedila, ki upravlja estetsko recepcijo (Biti, 1997: 20). Kompleksnejše razumevanje implicitnega avtorja kot »agencije« za posredovanje besedilnih informacij vključuje celotno mrežo vključenosti implicitnega avtorja v literarno socialno okolje.

Predstavljeni svet magičnega realizma izgleda enovit in konkreten, zato se bralec nikoli ne sprašuje, ali je nekaj verjetno ali ne, saj gre za verjetnost in logičnost na besedilni, ne pa na semantični ravni. Razmerje implicitnega avtorja¹¹ (ta prepozna nadnaravno kot nasprotno zakonom narave, vendar opiše nadnaravni dogodek kot naravni) ali pripovedovalca do besedilne resničnosti je torej v magičnem realizmu podobno kot v pravljicah. V obeh pripovednih oblikah (v pravljicah že po naslovu ali stereotipnem začetku) bralec hitro sprejme čudežnost ali nenavadnost za običajno besedilno resničnost, ki s presenetljivostjo ne motivira več, saj pozna njena pravila o vsebinski drugačnosti in izjemnosti pripovedi. Če razmerje pripovedovalca in implicitnega avtorja do zunaj- in znotrajbesedilne resničnosti dokazuje, da magičnega realizma ne moremo prenašati na slovenske romane (za besedila magičnega realizma so po predlogu literarne kritike veljali nekateri Tomšičevi in Lainščkovi romani), to tezo pa podkrepijo tudi vsebinski in sociološki kriteriji,¹² ki jih slovenski romani ne izpolnjujejo.

Magični realizem namreč skuša ohraniti mitsko zavest o celovitosti sveta z mitom kot medbesedilnostjo, »kot obliko soočenja s tujim govorom in tujimi (literarnimi in neliterarnimi) tradicijami, kar je lepo zajeto v pojmih polifonija in polimitija« (V. Roloff, v: Virk, 2000: 133). Sociološko določilo pa zelo široko paleto pripovedništva skrči na literarna besedila iz držav t. i. tretjega sveta. Ta literarna dela s svojo metafikcijskosti problematizirajo evrocentrično pojmovano realnost in izpisujejo svoje, literarno prilagojene mitske predstave, ugledane skozi evropsko civilizacijsko logiko. Ravno zadnje (sociološko) razlikovalno načelo magičnega realizma omeji veliko količino fantastičnih besedil le na postkolonialne države, v evropsko-ameriških besedilih pa nenavadnost prepozna za značilnosti fantastične literature, kjer zaradi medsebojnega spajanja (in učinkovanja) niso več vidne meje med fantastiko v ožjem in fantastiko v širšem smislu.

Posebna fantastika magičnega realizma se loči od »klasične« fantastike, prav tako tudi od fantastike postmodernističnega besedila. Postmodernistična resničnost je namreč samo še resničnost literarnega konstrukta, saj se izmika tudi iz zanesljive (modernistične) prisotnosti v sami zavesti. Glede na postmodernistično obliko metafikcije in medbesedilnosti, ki sta samorefleksivni, samoosveščevalni in samorazkrinkovalni, postmodernistično besedilo opozarja na fikcijsko konstrukcijo zunaj- in znotrajbesedilne resničnosti. Ker se mu torej izmikata zunanja in notranja resničnost, mu preostane samo še samonanašalnost (Virk, 2000: 65) oziroma samo literarno besedilo in njegov jezik. Osveščenost ustvarjalnega postopka ter/ali pripovednih prvin in ubeseditvenih načinov pripelje do zanimivih besedilnih pojavov fantastičnega značaja.

Postmodernistično besedilo deluje fantastično zaradi pluralnosti resnic in nenehnega spodkopavanja (relativiziranja) lastnega diskurza. Formalno je prepoznavno kot vnos različnih citatov, navedb, opozoril, ko se z vzporejanjem ne/družljivih zgodb, pripovedovalcev, perspektiv, literarnih oseb ter dogajalnih prostorov izpostavi presenetljiva resničnost. Npr. literarni liki iz drugih literarnih obdobj ali del se srečajo v enem besedilu, pri tem pa se »izposojeni« literarni liki skrivnostno pojavljajo ali brišejo — npr. J. Fowles: *Ženska francoskega poročnika*, G. Gluvič: *Vrata skozi*. V njej bralec na začetku nelogične ali nesemantične povezave zaznava kot nenavadne, čudne ali čudežne. Ko pa si v medbesedilnosti in metafikcijskosti išče rešitev skrivnostnosti besedila, sprejme prestopanje meja verjetnega za besedilne norme, a v tistem trenutku fantastično v pravem pomenu izgine. Odpravljena je namreč logična antinomija dveh konfliktnih kodov, zato iracionalne podobe sveta bralca ne zmedejo (njihova problematičnost je zbegala bralca v fantastiki). Tako kot v magičnem realizmu so tudi v postmodernističnem proznem besedilu vsi svetovi enako upravičeni, utemeljeni in samoumevni oziroma naravni, zato se bralec preneha spraševati o smiselnosti in pripovedni upravičenosti fantastičnih motivov ali nenavadnih zgodbenih

¹¹ Pravljica in magični realizem sta primerljiva samo na osnovi razmerja implicitnega ali eksplicitnega avtorja do besedilne resničnosti, saj je pravljica zaradi stalnih (klišejskih) mehanizmov zelo predvidljiva, manj inovativna in v vsebinskem smislu neprimerljiva z magičnim realizmom.

¹² O teh sta pri nas razpravljala J. Kos in T. Virk, podobno kot večina odmevnih evropsko-ameriških teoretikov postmodernizma: V. Roloff, D. Janik, T. D'haen idr.

načel. Izmuzljiva in nedoločljiva, vedno odprta besedilna resničnost po eni strani omogoča fantastične prvine, po drugi pa jih z avtoreferencialnostjo medbesedilnosti in metafikcije zmanjšuje ali ukinja, posebej še bralcem, ki poznajo načela postmodernistične poetike. »Postmodernistična fantastika« namreč izhaja iz nenavadnosti besedilnih inovacij medbesedilnosti in metafikcijskosti, to so npr. vstop že uveljavljenih literarnih likov v novo prozno okolje, vključitev klasičnih literarnih odlomkov v nastajajoče besedilo, nehierarhična časovnost in prostorskost, sprevačanje ustaljenih resnic ali ponarejanje in prevpraševanje zgodovine, nenehno opozarjanje na sam akt pisanja, njegovo fiktivnost oziroma na razvijanje zgodbe, namerno ukinjanje besedilne koherentnosti, logičnosti in enotnosti ... Ta posebna oblika (postmodernistične) fantastičnosti sproti briše meje med verjetnim in neverjetnim, zato bralec v njej ne išče več pomenskih razlag, ne omahuje niti se ne zaveda prisotnosti dveh konfliktnih kodov (Chanady). Ker (postmodernistično) fantastičnost hitro razkrinka kot medbesedilno in metafikcijsko spremljevalko, jo sprejema kot v pravljicnem ali satiričnem besedilu, ne pa kot v fantastičnem v ožjem smislu. Takšna postmodernistična fantastičnost,¹³ vezana na poetiko postmodernistične proze ali njenih (zgolj formalnih) postmodernističnih postopkov, pri nas v devetdesetih letih ni bila tako opazna. Prevladovala je namreč fantastičnost (v ožjem in širšem smislu) različnih fantastičnih žanrov in romanov t. i. pokrajinske fantastike.

Fantastični žanri (pravljичni, antiutopični, grozljivi roman)

Pravljичni roman

Pravljичni roman je nova vrstna oznaka, ki sem jo izbrala po ključu dominantne žanrske osnove za štiri sodobne romane: *Óstrigéca*, *Zmo od fimentona*; *Nekdo je igral klavir in Tanaja*. Pisatelji so vanje vgradili pravljico kot osrednjo strukturno-vsebinsko prvino, tako da sta njihova pravljična perspektiva in določujoča pravljična pripovedna ravnina, zgrajeni na shematični dinamiki boja med dobrim in zlom, postala odločilna za poimenovanje.¹⁴ Naslonitev na shematizme ljudske pravljice (ploski značaji pravljичnih likov, njihovo »selstvo«,¹⁵ enodimenzionalnost, antropomorfizacija, časovnoprostorska nedoločljivost ...) v teh romansiranih pravljicah je odločilna za prepoznavanje prevladujoče pravljичne osnove. Njeno pravljичnost je potrebno navezati na sodobno pravljico, ki je notranji harmonični red ljudske pravljice sprevrnila v bivanjsko negotovost modernega subjekta. Fantastika se je v teh pravljичnih romanih napajala iz ljudske pravljice in se podredila pravilu pravljичnih konvencij.

V sodobni pravljici *Óstrigéca* (1991) **Marjana Tomšiča** (1939) poteka dogajanje na dveh osamosvojenih področjih (tako kot je značilno za fantastično literaturo — Chanady, 1985: 5) fiktionalne stvarnosti: eno tvori arhaična Istra z verovanji in magijo, drugo pa dogajalni prostor tistih literarnih oseb, ki vztrajno zavračajo čudežno, fantastično ali pravljično. V romansirani pravljici potepuh Boškin kroži po okoliških istrskih vaseh, gnan od (neznanih) slutenj in vzgibov. S svojo čudežno močjo pomaga ljudem in živalim, ves čas pa se bori s hudobnimi silami — s Štafuro kot predstavnico črne magije — in hrepeni po svoji ljubici Vitici — izbranki bele magije. Na

¹³ Postmodernistična fantastičnost se je pojavila v postmodernistični kriminalki *Vrata skozi* (1997) G. Gluvića in romanih z nekaterimi postmodernističnimi postopki: *Pimlico* (1998) M. Dekleva; *Nekdo je igral klavir* (1997) B. Jukića; *Izganjalec hudiča* (1994) T. Perčiča; *Kraljeva hči* (1997) I. Škamperleta.

¹⁴ »Prvostopenjsko« besedilo — pravljica — mi je pomenilo poimenovalno podlago, iz katere je »drugostopenjsko« besedilo (Genette, 1982: 450–451, v: Juvan, 2000: 169) narejeno in od nje odvisno. Sledila sem znani Barthesovi tezi (S/Z, 1970) o besedilu kot tkanini različnih kodov oziroma kasnejši Genettovi o večžanrskih sestavinah besedila. Štirje pravljичni romani so namreč zmes različnih romanesknih oblik (npr. *Zmo od fimentona* je pravljичni, družbenokritični in psihološki roman, *Nekdo je igral klavir* pa je pravljичni in erotični roman), a sem jih zaradi dominantne žanrske osnove — pravljice — poimenovala za pravljичne romane.

¹⁵ »Selstvo« je izraz, ki ga je natančneje razložila A. Goljevšček (1986) kot pomembno lastnost pravljичnega junaka. Ta je namreč po pravljичni logiki izbran za potovanja oziroma selitve iz kraja v kraj. Njegovo selstvo je sprožilec številnih avantur, ki delujejo na bralca kot šifra brez ključa. Pravljичni junak se zaveda, da se mora odzvati vsakemu klicu in se neprestano seliti.

drugačno, fantastično oziroma pravljlično perspektivo nas opozorijo že začetna Boškinova čudežna dejanja (ozdravitev krave in kmetice Šavronke) in neobičajna eksistenca glavnih junakov (vaškega posebeža Boškina, vilinske Vitice in njene nasprotnice — štrige Štafure). Izvor fantastičnosti je poleg arhaičnosti dogajalnega prostora (Istra s svojimi verovanji in ostanki magije) tudi antropomorfizacija žive in nežive narave. V njej se drevesa, trava, zelišča, mrtveci, osli, reka ... poosebijo (govorijo, se prepirajo, razmišljajo) in vplivajo na delovanje glavne osebe, pravljlično oživljanje narave pa ima tudi poseben estetski pomen.

Fantastični liki in dogodki (skakanje sena z voza, jezdenje na ognjenem oslu, izganjanje hudiča, snetje glave z ramen in njena ponovna namestitve ...) ter ciklični čas so zapeljali literarno kritiko v napačno oznako: magični realizem. Tudi ostala Tomšičeva dela istrskega opusa (*Šavrinke, Olive in sol, Noč je moja, dan je tvoj, Kožuni, Glavo gor, uha dol, Vruja*) ne spadajo v to posebno smer sodobnega romana, saj nadnaravne dogodke (predvsem) pripovedne osebe zaznajo in razumejo kot nekaj nenavadnega. Fantastične pojave Tomšič v besedilu celo sam poimenuje prividi in videnja, prav tako poskuša njihovo enigmatičnost vedno »prevesti«¹⁶ v racionalen in skeptičen jezik.

Izvir pravljličnosti in fantastičnosti drugega pravljličnega romana *Zrno od frmentona* (1993) **M. Tomšiča** je spet arhaična vaška skupnost. Delovanje magičnih onostranskih sil napovedujejo slutnje, naključja, sanje, znamenja. Pred nesrečo ali smrtjo pa posvarijo ali ohranijo le tiste literarne osebe, ki so ohranile nezaveden stik z naravo in mitom. Roman o trpljenju Šavrinke Tonine se od mitske Istre obrača tudi h konkretni družbeni resničnosti. Tonina je bila namreč po krivici zaprta, vendar jo je ravno njena pravljlična izbranost, prepoznana v zaupanju v magijo in simbolno moč matere, rešila psihične pogube v zaporu.

Drugačen način pojavljanja fantastičnih prvin je značilen za roman *Nekdo je igral klavir* (1997) **Borisa Jukića** (1947), kjer je dosledna erotizacija prelila presenetljivost nenavadnosti v zgolj literarno erotično igro. Zgodba romana je namreč zelo razdrobljena, tako da lahko določimo le zgodbeni okvir: glavni junak se potika po gostilnah in hribovskih vaseh, doživlja in zapisuje erotične avanture, tesno prepletene z ljudskimi pravljicami. Pripovedovanje in zapisovanje pravljic kot modernistično pretrgan tok zavesti širi in preoblikuje nekaj ljudskih pravljic (*Janček Ježek, Pepeluhar, Pravljica o lisici, Kaj je najlepše, najmočnejše in najdebelejše na zemlji*). Skrajni pripovedni manierizem vzbuja vtis modernistične hkratne prisotnosti več dogajalnih plasti, v katerih je fantastičnost vezana izključno na medbesedilne pravljlične osnove, ki se skozi roman ves čas preoblikujejo.

Več pravljličnih (predvsem strukturnih) kot fantastičnih pripovednih sestavin vsebuje tudi pravljlični roman *Tanaja* (1996) **Sanje Pregl** (1970). Personificirani predmeti in pojmi ne prinašajo več čudežnosti ali nenavadnosti — podobno kot nenavadna zunanja zgradba romana in nekaterih pravljličnih zgodb postanejo po nekajkratnih ponovitvah le še nefunkcionalna dekoracija.

Fantastičnost pravljličnega romana devetdesetih let izhaja iz ljudskih pravljic in (pravljlično) fantastičnih zgodb, ki jim je skupno ljudsko verovanje v nadnaravno in čudežno ali pa le shematičnost pravljlične strukture. Skepsa pripovedovalca, glavne osebe ali implicitnega avtorja o obstoju druge (fantastične) ravni dogajanja pa naveže fantastičnost štirih slovenskih pravljličnih romanov (*Oštrigéce, Zrno od frmentona, Nekdo je igral klavir, Tanaja*) na sodobno pravljlico, ki zaradi hkratne prisotnosti dveh konfliktnih kodov postane fantastična v ožjem smislu.

¹⁶ Primorski pisatelj paranormalne sposobnosti Istranov, ki jih literarno opisuje, takole utemelji: »V svojih knjigah to v veliki meri ironiziram. Čeprav vem, da je veliko res, pišem, češ, no ja ... Ne vem, to delam nezavedno. Kot da bi se ves čas zagonetno smehljaj. So pa to resne stvari, zelo resne. Nekaterih se ne da razložiti ...« (Pavlič, 1994: 41.)

Antiutopični roman

Fantastika antiutopičnega¹⁷ romana deluje podobno kot fantastika pravljичnega romana: glavne literarne osebe (prav tako bralca) ponavadi ne osuplja, pač pa jih vedno znova aktivira in vključi v nenavadno dogajalno okolje. Pri tem (svoje) okvire znanstvene fantastike¹⁸ presega z bivanjsko negotovostjo sodobnega subjekta (kot v pravljичnih romanih). V vseh petih antiutopičnih romanih (*Filio ni doma*, *Ptičja hiša*, *Harmagedon*, *Satanova krona*, *Smaragdno mesto*) je v okvir anti/utopije vloženih več tipičnosti različnih romanesknih žanrov, ki so preoblikovali in obogatili tradicionalno žanrsko osnovo, ohranili pa antiutopično fantastičnost.

Ta je v romanih *Filio ni doma* (1990) in *Ptičja hiša* (1995) **Berte Bojetu** (1946–1997) vezana na represivno družbeno skupnost otoškega mesta in nedostopne hribovske vasice. Oba romana pripovedujeta zgodbo nesrečne ženske (Filio, Kaline), ki zaradi lastne in družbene poškodovanosti propada. Na zgodbeni ravni je problem ohranitve zasebnosti (individualnosti) izražen s spolno dominacijo, stopnjevano s posilstvom kot edinim uzakonjenim načinom (telesne) ljubezni. Čeprav je za oba romana značilna odsotnost tehnokratskih zamisli, so njune antiutopične iznajdbe glavne »proizvajalke« fantastičnosti: zakonito uničevanje družine (ločeno življenje moških in žensk, odvzem fantov po osmem letu starosti, državno urejanje urnika prisilnih spolnih srečanj), ptičje vizije, halucinacije kot posebna oblika upora proti uniformirani skupnosti.

V romanu *Harmagedon* (1997) **Toneta Perčiča** (1954) je fantastika osrednje združevalno in strukturno načelo pomensko neuravnoteženih motivnih drobcev, ki združeni nenehno prekinjajo zgodbeno linijo (časovno linearnost), jo negirajo in zrelativizirajo celotno dogajalnost na (post/modernistično) idejo znotrajbesedilne svobode (Zupan Sosič, 2000: 251). Najbolj zanimiva je domislica o gojenju koloradskih hroščev. V Sloveniji prihodnosti, razdeljeni na manjše državice (Dežela zase, Panonija dolenska, Panonija štajerska), ki se kar naenkrat znajde v absurdni vojni, intelektualec Bredí poskuša vzgojiti gromozanske hrošče. To se mu posreči, a država pozabi na svoje »orožje«, zato v kleti zaprti in sestradani hrošči ne požrejo sovražnika, ampak predstavnika države: policaja.

Naslednja antiutopična romana ponujata klasično fantastiko antiutopij — nenavadne (ali še neuresničene) tehnične zamisli. V *Satanovi kroni* (1993) **Miha Mazzinija** (1961) predstavljajo prihodnost tele iznajdbe: tehnične (vrhunsko) izpopolnjena izdelava reklam, videofon, neverjetno razvit varovalni sistem, usmerjeno izživljanje negativne energije meščanov, androidi; v *Smaragdnom mestu* (1991) **Marjetke Jeršek** (1961) pa električni taksi, leteči cadillac, hišni roboti, medplanetarna vozila, vesoljske postaje.

Polzastra prepoznavnost izmišljenega mesta je v vseh petih antiutopičnih romanih velikokrat izrabila svojo fantastičnost za didaktične učinke (kot v že omenjenih pravljичnih romanih), saj je želela s simboličnostjo opomniti na družbene napake, z grotesknim protagonistovim bojem pa prebuditi zavest o pomembnosti individualnosti: fantastične podobe niso bile tako skrivnostne in zabrisane, kot so v zadnjem napovedanem fantastičnem žanru — grozljivem romanu.

Od treh fantastičnih vrstnih predlog (pravljичni, antiutopični, grozljivi roman) je ravno **grozljivi roman** izbral najmanj žanrskih konvencij. Grozljiva fantastika v njem ni bila osrediščena okrog (žanrsko) razpoznavnih jeder. V njihovem žanrskem prepletu je nemogoče, hkrati pa nesmiselno iskati dominantne strukture, ker so enakopravno upošteevane še druge vrste (erotični, detektivski,

¹⁷ Antiutopija, negativna utopija ali distopija je naslednica utopije (gr. eutopos pomeni neobstoječ, izmišljen svet), ki se je poimenovala po izmišljenem otoku in naslovu knjige *Utopija* (1561), v kateri je Thomas Morus predstavil idealno državo. Distopija (Polič, 1988: 16) pa je, nasprotno, delo, ki vnese grozo za usodo človeštva, pri tem pa ne nudi nobenega upanja.

¹⁸ Sodobno literarnoteoretsko označevanje razume obe vrsti (utopijo in antiutopijo) za zgodnji stopnji ali predstopnji znanstvene fantastike, saj sta tudi naravnani v drugačen čas in prostor, skoraj izključno v neznano prihodnost. Znanstvena fantastika pa prav tako kot manipulacijo prostora in časa zahteva tudi navezavo na (naš) konkreten prostor in čas. Ravno uravnovešena simbioza nemimetičnega in mimetičnega nudi najbolj prepričljiv način opisa alternativne družbe. Ta je v antiutopiji, kjer so družbeni zakoni orodje pritiska in manipulacije, presunljiva, ker je naravnana k permanentnemu antagonizmu posameznika in skupnosti (Zupan Sosič, 2000: 246).

kriminalni roman ...). Romani namreč svojo fantastiko črpajo iz posebnih pokrajinskih pogojev (močvirne ravnice, obilnosti vode, megle) ter arhaičnega odnosa ljudi do naravnih ali skrivnostnih pojavov, lastne eksistence in razmerij v vaški skupnosti. Zato sem zgledovanje pri grozljivem, srhljivem oziroma gotskem romanu in njegovi novejši različici vampirskem romanu ter iz njega podedovano grozljivo fantastiko v zadnjem razdelku združila pod skupnim naslovom pokrajinska fantastika.

Pokrajinska fantastika

Marjan Tomšič, Feri Lainšček in Vlado Žabot so v svojih romanih približali in aktualizirali slovensko »obrobje«. Njihova remitizacija in obnavljanje regionalne eksotičnosti Istre, Prekmurja in Prlekije sta na začetku devetdesetih let ravno pravi čas posegla v zgodovinski trenutek utrjevanja narodne identitete. Vsi trije »regionalni« pisatelji si niso podobni samo po vključevanju in preoblikovanju pravljic, vraž, nenavadnih starih zgodb, ljudskega verovanja in prepričanja v literarna dela (to so počeli tudi drugi romanopisci devetdesetih, npr. S. Pregl, B. Jukić, L. Kovačič ...). Vanje so namreč vnesli tudi miselno ozadje arhaične pripovednosti, sprožilo različnih magičnih učinkov. Ta je poleg cikličnega pripovednega časa in časovnoprostorske neumestljivosti zavedla literarno kritiko v oznako magični realizem. Čeprav so avtorji opozarjali, da gre za poseben magični realizem, se je to poimenovanje nekaj časa vendarle le ohranilo. S stališča razlike med fantastiko, magičnim realizmom in postmodernistično fantastiko medbesedilnosti in metafikcije (razloženo na začetku razprave) lahko fantastiko v treh romanih (*Ki jo je megla prinesla*, *Volčje noči*, *Namesto koga roža cveti*) opredelimo kot vzporednost dveh konfliktnih pripovednih svetov, verjetnega in nenavadnega/čudežnega. Čeprav včasih glavne osebe fantastičnost sprejmejo kot nekaj naravnega, ga z razumske distance ogrožajo ostali literarni liki, vključno s pripovedovalcem, ali implicitni avtor. Tudi vsebinsko (polifonija in polimitija) in sociološko določilo (v magični realizem spadajo besedila iz postkolonialnih držav) magičnega realizma onemogočata oznako magični realizem in dovoljujeta oznako napovedanih romanov za fantastične v ožjem smislu, združene pod novim poimenovanjem pokrajinska fantastika.

Feri Lainšček (1959) v romanu *Ki jo je megla prinesla* (1993) že v uvodnem motu nagovori skrivnost (kot M. Tomšič v uvodu Oštrigéce). Iz njene nerazrešenosti izvira stalno tesnobno razpoloženje, katerega vzode lahko navežemo na grozljivi roman. Od njegovih predpisanih vzorcev so prisotni nenavadni dogodki in stanja počasne izgube zavesti (postopno blaznenje Cirija, mesečništvo Malega in duhovnikove moreče sanje). Pokrajinska fantastika črpa grozljive nianse tudi iz izbire okolja, t. j. tipične (Lainščkove) prekmurske ravnice, v kateri ima zlo najprej zapeljivi videz, nato pa grozljivo iztreznitvenega. Že na začetku romana duhovnik Jon Urski sreča lepega ptiča, ki ga kliče čedalje globlje v močvirje. Ko izgubljen tava po njem, se mu kovač in njegova domačija zazdita kot edino zatočišče, vendar pa se preobrazita v hudobca in mučilnico, saj hoče kovač najprej podkovati kravo, nato pa podkuje kar Jona. Njuna grozljiva fantastičnost postane odločilna za glavnega junaka, ki mu usodne preobrate napovedujejo motivi nenavadnih predmetov oziroma živali. Glede na njihovo znotrajbesedilno kognitivno »motiviranost« jih lahko razdelimo na tri skupine:

- logični napovedniki: močvirje, megla, brezpotje, tavanje, nelagodje pred novo službo,
- nelogična skrivnostna znamenja: ptica vodnica, podkovanje krave, sprememba krofov v konjske fige, nastanitev belih gosi v župnišču, gaganje Malega ...,
- simbolni znaki: lepljivo blato (trajna tesnoba), izpuljen kravji rog (kri napove zločine), groteskni podobi Kristusa (sprevržena vloga cerkve ali transcendence nasploh).

Največ fantastičnosti vsekakor izseva naslovna oseba Magda Gregorjan. Za njeno grešno ljubezen z župnikom Janošem je njen otrok kaznovan s slepoto, vas pa s poplavo. Zaradi nje, femme fatale, imenovane opisno (ki jo je megla prinesla), se začnejo še v ostale ljubezenske zveze (Malega, Cirija) vrviti grozljivi prizori.

Tudi v *Volčjih nočeh* (1996) Vlada Žabota (1958) ljudska mitologija ni več odrešujoče in katarzično območje (kot npr. v Tomšičevih delih). Folklorna fantastika usmerja destrukcijo vaše skupnosti skozi poganske podobe: močvirskega duha Vrbana in njegove pomočnice, moč čarobnega napitka in čaja, volčje preobrazbe. Dokončno razkrinkana je šele na koncu romana, ko tudi glavni literarni lik, pijanec Rafael, v blasfemičnem božičnem okrasju (bele pasje kože, okrasje iz praproti, suhega cvetja in listja na zidovih ter lestencih, rjavo rumena pogača z grotesknimi usti in očmi, okrašena z vrbovim listjem) prepozna zmago črne magije. Stalno (alkoholno) omamljeni cerkovnik Rafael je namreč medij nadnaravnih sil, ki jih razbira na tipično fantastičen način. Skozi ves roman se sprašuje, ali so nenavadni dogodki le čutna slepila, proizvod domišljije, prestopa v izvenzavestna stanja (pijanost, spanec, otopenost po hudih fizičnih naporih ...), ali pa bi jih lahko razložil z zakoni domačega sveta (Todorov, 1987: 6). Bralec¹⁹ vednostno prehliti neodločenega Rafaela, če si je iz literarno predelanega koda satanizma razvozal vsaj blasfemično zvezo profesorja (satana) in Jemime (njegove učenke — čarovnice). Njun simptomatičen izgled (bledica obrazov, čuden, hladno živalski odblesk oči, izpitost in prosojnost kože ter nemir, razdraženost in begavost) ter spreminjanje v volčjo oziroma živalsko podobo sta povezana z vampirskim romanom (kot novejšo različico grozljivega romana). Rafael že na začetku deluje kot izbrana (nedolžna) žrtev, ki zvečer sama povabi nezemeljske sile v hišo. Te si upajo blizu tudi zaradi odsotnosti verske zavzetosti (vas nima župnika niti cerkvenih obredov) ali predstavnikov trdne racionalne zavesti. V vsa skrivnostna dejanja ga ne prisilijo, pač pa zmamijo s svojim vablјivim videzom, tako da lahko v spolni nenasitnosti prepoznamo seksualne konotacije vampirstva. S čutno zapeljivostjo demoničnega (ženske so lepotice, otroško »prestrašene«) je Žabot povezal motive in učinke grozljivega in erotičnega romana. Združitve rastoče negotovosti razkrinkavanja nadnaravnega je v sodobni slovenski prozi tako najbolj uspešno povezal z erotično napetostjo — ravno srhlјivost grešnosti je erotične prizore iztrgala iz letargične otroplosti ostalega dogajanja.

Nenehno, za bralca že bolešno naporno omahovanje protagonista oblikuje ritmizirana pripoved z dvema jezikovnima posebnostima, s simboličnim neutrumom in pogojniško stavčno obliko. Prva stilna izbranost, značilna za Cankarjev in Pregljev slog (Zadravec 1996: 163), je stopnjevala negotovost celo do očitne hermetičnosti. Sugestivno moč simboličnega neutruma (je zaškreblјalo, je zaropotalo, se je zaslišalo) sta bogato izbrala že Drago Jančar (predvsem v *Galjotu*, 1978) in Berta Bojetu (*Filjo ni doma*, 1990; *Ptičja hiša*, 1995), ki sta jo prav tako kot Žabot povezovala s pogojniško stavčno obliko (vezniki kot bi, kot da bi, kakor bi uvajajo glagol, ki se navezuje še na nedoločne zaimke in prislove). Žabot je zahrbtnost videza pri opisu simboličnega dogajalnega prostora skril v epitetonezo (pogosto uporabljeni pridevniki ali prislovi: namuljen/o, posiljen/o, potuhnjen/o), Lainšček pa v glagole (videti, zdeti, izgledati ...), njuno skupno osrediščenost na posebno pokrajinsko fantastiko pa najbolj zrcali zelo skrben izbor dialektizmov.

Poleg pokrajinske specifikse se je v Lainščkovem romanu *Namesto koga roža cveti* (1991) fantastika napajala tudi iz tipičnega ciganskega hrepenenja,²⁰ ki ga uvajajo simbolični predmeti in prerokbe: bela violina, izgubljeni amulet, napoved ciganke babe Fikale in Čotke ter cigana Bažika Joška Bačija. Glavni junak Halgato mora propasti, vendar ne samo zaradi svoje tragične ciganske usode, ampak tudi zaradi obremenjenosti z umetniško senzibilnostjo oziroma mitom o ljudskem godcu, ki ga ljudstvo zavrača. Prekletstvo²¹ njegove bele violine napoveduje negativno semantiko bele barve (npr. bele gosi) v Lainščkovem naslednjem romanu *Ki jo je meglja prinesla*.

¹⁹ Fantastično literarno delo ne sme imeti okvira, v katerem nam pripovedovalec pove, da je uokvirjena zgodba produkt sanj ali kakršnihkoli drugih patoloških stanj (npr. blodenj). S tem bi označil privide za laž že sam pripovedovalec in ne šele bralec (Sirk, 1988: 402).

²⁰ Matej Bogataj (1992: 88) ga poimenuje kar čef (slovenske ustreznice namreč ni) in ga opiše takole: »Če se torej hrepenenje izogiba in umika pred akcijo v svet zasebnega in sentimentalnega, se čef z nase usmerjeno akcijo — ali pa s takšno, ki zadevo še dodatno in izdatno poslabša — hote odreka spravi, pomirjenosti, konformizmu. Bolečino, ki jo povzroči v sebi trajajoče hrepenenje, čef pozunanj, manifestira, spravi na dan, in sicer vedno na tak način, da razbija družbo in napada njene konvencije.«

V sklopu²² pokrajinske fantastike se je v treh romanih (*Ki jo je megla prinesla*, *Volčje noči*, *Namesto koga roža cveti*) fantastika razvila iz dediščine arhaičnega razumevanja sveta, naravnih pojavov in človekove eksistence, severovzhodni slovenski prostor pa jo je obarval še s posebno panonsko²³ melanholijo. V eksotičnost (prekmurskih) ravníc, v njihovo močvirnost, blatnost in neprehodnost sta Žabot in Lainšček vsadila intenzivne fantastične prizore grozljivega romana. Njun projekt fantastike, ki je opredeljen z odnosom do konceptov resničnega in umišljenega, je stavil na strah in neugodna čustvena razpoloženja (nelagodje, nevednost, dvom, sram, tesnoba ...). Prizori grozljive fantastike so postali vzvodi najmočnejše čustvene zgoščenosti pripovedi, hkrati pa tudi osrednja gibalna narativnega toka oz. dogajalnosti. Odstiranje videza privlačnosti z varljivih podob zla je posodobilo in poživilo sodobni slovenski roman devetdesetih let. Njegovo fantastiko lahko navežemo na žanrske (črpanje iz pravljice, antiutopije in grozljivega romana) in tematske (remitizacija Istre in Prekmurja — pokrajinska fantastika) vzpodbude. V vseh analiziranih »fantastičnih« romanih je učinkovitost²⁴ fantastike v izražanju občutka za radikalno drugačen svet omajala referencialni status njihovih povedi (Attebery, 1991: 28–41), s semantično odprtostjo in nezaključenostjo romanov pa poglobila razpršena literarna sporočila.

Viri

Bojetu, Berta (1990). *Filjo ni doma*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

Bojetu, Berta (1995). *Ptičja hiša*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

Jeršek, Marjetka (1991). *Smaragdno mesto*. Ljubljana: Eurospekter.

Jukić, Boris (1997). *Nekdo je igral klavir*. Murska Sobota: Pomurska založba. (Zbirka Domača književnost).

Lainšček, Feri (1993) *Ki jo je megla prinesla*. Ljubljana: Prešernova družba.

Lainšček, Feri (1991). *Namesto koga roža cveti*. Ljubljana: Prešernova družba.

Mazzini, Miha (1993). *Satanova krona*. Celovec: Založba Wieser.

Perčič, Tone (1997). *Harmagedon*. Ljubljana: CZ.

Pregl, Sanja (1996). *Tanaja*. Kranj: GOZD — Gorenjska založniška družba.

Tomšič, Marjan (1991). *Óstrigéca*. Ljubljana: Založba Mladika.

Tomšič, Marjan (1993). *Zrno od frmentona*. Ljubljana: CZ.

Žabot, Vlado (1996). *Volčje noči*. Murska Sobota: Pomurska založba.

²¹ Halgatov oče si je belo violino pridobil na nemoralen način. Njegova sestra, mlada ciganka, je bila vŕeč nekemu mejaŕu, ki mu je za pripravljeno srečanje z njo obljubil dolgo zaŕeljeno belo violino. Ker ciganki moŕak ni bil vŕeč, mu je pobegnila, a pri tem izgubila ŕivljenje. Halgatov oče je violino dobil, za vedno pa izgubil notranji mir. Ko umre, prepusti violino sinu Halgatu in tako prenese preklestvo nanj, saj je bil vsak, ki je igral nanjo, obsojen na samoto.

²² V sklop Pokrajinske fantastike bi po tematski usmerjenosti spadala tudi romana M. Tomŕiŕa (*Óstrigéca*, *Zrno od frmentona*), ki sem ju zaradi očitnega (prevladujočega) upoŕtevanja pravljíčnih ŕanrskih določil uvrstila v razdelek Pravljíčni roman.

²³ F. Lainŕŕek je v intervjuju (Pavliŕ, 1993: 44–45) razloŕil posebnost oziroma magíŕnost Prekmurja: »Prekmurje je nekaj posebnega, geografsko, jezikovno, tu so drugaŕni sentimentí. Ampak tega ne bi reduciral samo na Prekmurje, to je neka posebna panonska melanholija, moj kolega je rekel »stepska melanholija« ...

²⁴ Preuŕevalci fantastike se strinjajo, da fantastike ne presoja mo glede na pripadnost izkuŕnji, ŕeprav fantastika prav tako vsebuje verjetne karakteristíke, dogodke, postavítve. Bolj upoŕtevamo njeno učinkovitost v izražanju občutka za drugaŕnost (Attebery, 1991: 28–41), saj prisotnost fantastíčnih dejavnikov omogoŕa izredno zgoŕŕeno organizacijo zapleta; ker pa podalŕŕuje in vzdrŕuje negotovost, odliŕno »sluŕi« gradnji pripovedi (Todorov, 1987: 95).

Literatura

- Attebery, Brian (1991). *Fantasy and the narrative*. Style 1, 28–41.
- Bacchilega, Cristina (1997). *Postmodern fairy tales. Gender and narrative strategies*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Baldick, Chris (1996). *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford, New York: Oxford university press.
- Becker, Siegfried in Hallenberger, Gerd (1993). *Konjunkturen des Phantastischen. Anmerkungen zu den Karrieren von Science Fiction, Fantasy und Märchen sowie verwandeten Formen*. *Lili: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 92, 126–141.
- Biti, Vladimir (1997). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bogataj, Matej (1992). *Feri Lainšček: Namesto koga roža cveti*. *Literatura* 17, 87–89.
- Chanady, Amaryll Beatrice (1985). *Magical realism and the fantastic resolved versus unresolved antinomy*. New York, London: Garland.
- Graevenitz, Gerhart von (1973). *Die Setzung des Subjekts. Untersuchungen zur Romantheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Grahek, Sabina (1995). *Fantastično, pravično in nonsesno*. *Otrok in knjiga* 39–40, 24–37.
- Horvat, Dragutin (1986). *Umjetnička bajka — pokušaj genološkog određenja*. *Umjetnost riječi* 4, 341–358.
- Hutcheon, Linda (1988). *A poetics of postmodernism: History, theory, fiction*. New York, London: Routledge.
- Juvan, Marko (2000). *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS. (*Literarni leksikon* 45).
- Kenda, Jakob Jaša (1998). *Novejše teorije fantastične literature*. *Literatura* 83–84, 161–189.
- Kos, Janko (1995). *Postmodernizem*. Ljubljana: DZS. (*Literarni leksikon* 43).
- Pavlič, Darja (1994). *Umetnik deluje kot kristal*. Intervju z Marjanom Tomšičem. *Literatura* 35, 36–47.
- Polić, Branko (1988). *Poetika i politika Vladimira Majakovskog*. Zagreb: Globus.
- Sirk, Stanislava (1988). *Fantastično in fantastična literatura*. *Slavistična revija* 4, 399–417.
- Stockwell, Peter (2000). *The poetics of science fiction*. London: Longman.
- Todorov, Tzvetan (1987). *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Pečat.
- Virk, Tomo (2000). *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. (*Zbirka Novi pristopi*).
- Zadravec, Franc (1996). *Vlado Žabot, Pastoral — demitizacija v imenu ljubezni*. *Slavistična revija* 2, 155–163.
- Zupan Sosič, Alojzija (2000). *Ptiči, hrošči in androidi v smaragdnom mestu (sodobni slovenski antiutopični roman ob koncu stoletja)*. 36. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 243–361.
- Zupan, Alojzija (1998). *Žensko in ptičje*. *Literatura žensk in antiutopičnost ptičjega sveta v književnosti Berte Bojetu*. *Literatura* 85–86, 132–158.
- Wilpert, Gero von (1989). *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: A Kröner Verlag.

Alojzija Zupan Sosič

UDK 821.163.6-312.9"199"

SUMMARY

FANTASY AND THE END-OF-20th-CENTURY SLOVENE NOVEL

Fantasy marked the Slovene novel of the 1990s more than ever before. Its origins may be related to genre (fairy tale, anti-utopia and horror novel) and thematic (remythisation of Istria and Prekmurje – regional fantasy) impulses. Fantasy of the fairy-tale novel derives from folk tales and (fairy) fantasy stories, while in the anti-utopian novel it reaches towards science fiction inventions or methods of a repressive society of the future. In regional fantasy novels, which modelled themselves mainly on the

horror novel, it developed from the heritage of an archaic understanding of the world, natural phenomena and the individual's existence. The fact that there are also numerous contemporary Slovene novels in which fantasy, though not central to their structure or content (and thus not genre-determining), is present in dispersed fantastic motifs, proves that the role of fantasy in the most recent Slovene novel has significantly increased.

Ob življenjskem in delovnem jubileju prof. dr. Ade Vidovič Muha

Svojo življenjsko obletnico je namreč profesorica Ada Vidovič Muha zaokrožila še z izidom knjige *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, kar najbolj smiselno in povedno odslukuje način prepletanja njenega življenja in dela, življenjsko samoumevnost nenehnega snovanja in iskanja ter potrjevanje oz. utrjevanje že doseženega. Njeno osnovno vodilo, tako življenjsko kot delovno, je poštena doslednost v izbrani stroki, kar si zelo površinski opazovalec lahko razlaga zgolj kot strogost.

V rodni Pivki oz. v Št. Petru na Krasu se je že v osnovnošolskih klopek lahko srečala s priznано pesnico Ludoviko Kalan, ki bi danes lahko bila sinonim za tisti stari učiteljski kader z občudovanja vredno širino. Lahko je občudovala za tisti čas bogato knjižnico slavista dr. Antona Požarja, ki je tedaj župnikoval v rodnem Šempetru, in si pri njem izposodila kakšno leposlovno knjigo. Delovnost in doslednost pa je pridobila od staršev, predvsem od očeta, ki je s posebnim zanimanjem spremljal njeno šolanje, še zlasti poznejše strokovno delo in znanstveno delovanje. Verjetno v gimnazijskih letih, ko jo je na gimnaziji v Postojni poučeval tudi znani poliglot, sicer romanist in leksikograf Josip Pavlica, še ni mogla vedeti, da jo bo stroka zanesla najprej prav v leksikologijo.

Iz rodnega Šempetra je v Ljubljano odnesla trdnost, ki jo na tem delu Slovenije utrjuje burja, in malo izročilne kraške trme, ki človeku še kako prav pride. 1959. leta je na Filozofski fakulteti vpisala smeri slovenski in srbohrvaški jezik s književnostma. Vzporedno je obiskovala tudi lektorata českega in ruskega jezika.

V smislu slavističnih centrov na Češkem in v takratni Sovjetski zvezi se je pri seminarju profesorice Brede Pogorelec že lahko seznanjala z osnovami strukturalistične jezikoslovne teorije. Široko področje strokovnega zanimanja njene profesorice, od zgodovine slovenskega jezika do jezikovne zvrstnosti in stilne razslojenosti, sodobnih jezikovnih, zlasti sociolingvističnih pojavov, predvsem pa spoznanje, da mora slovenski knjižni jezik na podlagi teorije modernega evropskega jezikoslovja postati predmet samostojnega znanstvenega jezikoslovja, ji je omogočilo utrditev njene lastne suverene jezikoslovne usmeritve. Že med dodiplomskim študijem se je pri češkem lektoratu pri odličnem bohemistu profesorju Borisu Urbančiču dodobra seznanila s češkim jezikom in kulturo. Ta jo je tudi kot dober znanec čeških leksikologov leta 1963 skupaj s še nekaj mladimi bodočimi uredniki slovarja napotil na podiplomsko izpopolnjevanje na Karlovo univerzo v Pragi. To praško obdobje in seveda praška šola, srečevanja z vidnimi češkimi jezikoslovci, kot je bil Alois Jedlička, in pa mladostna navdušenost so jo po vrnitvi potegnili v slovsko delo, v leksikološko sekcijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Strokovni dialogi in razčiščevanja z mladogramatikom Antonom Bajcem, s pronicljivim analitikom Jakobom Riglerjem in delovna doslednost Staneta Suhadolnika so jo izoblikovali v leksikologinjo. In ker prva zaposlitev, kot prva ljubezen, praviloma trajno zaznamuje človeka, svoje leksikološko znanje prenaša na današnje generacije študentov. Bila je soavtorica in sourednica prvih treh knjig Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1979) in višja strokovna sodelavka v leksikološki sekciji. Posledica natančnega potrpežljivega

slovarskega dela in vzporednega študija je magistrsko delo *Pomen pridevniške besede in njena skladijska zveza* (1977). Pomenska sistematizacija pridevniških besed z njihovimi podstavami, ki odkrivajo pomenska razmerja, potrebna za razvrstitev v levem prilastku, je našla svoje mesto v Novi slovenski skladnji in v predelani slovnici J. Toporišiča.

Želja po pedagoškem delu pa jo je konec sedemdesetih pripeljala na katedro za slovenski knjižni jezik in stilistiko, kjer je od leta 1995 redna profesorica za slovenski knjižni jezik in stilistiko. Delovna intenzivnost ji je posledično omogočala izoblikovanje lastnih samostojnih stališč, ki so jo osvobajala pri strokovnem delovanju ob slovenističnih avtoritetah, kot sta Breda Pogorelec in Jože Toporišič. V razvoj slovenskega skladijskega besedotvorja se je intenzivno vključila z utemeljitvijo slovenskega skladijskega besedotvorja — uvedla in definirala je pojem besedotvorne skladnje, ki jo kot enota določa skladijska podstava. Svoj prispevek k slovenski besedotvorni teoriji je potrdila in obranila z doktorsko disertacijo *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku* leta 1983. Predelano in problemsko razširjeno delo je leta 1988 izšlo v knjigi *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek* in v začetku devetdesetih svojo znanstveno trajnost še utrjevalo v polemičnih nadaljevanjih o slovenski besedotvorni teoriji s profesorjem Toporišičem. V smislu, da je kritika v bistvu spodbuda in znak, da te opazijo, je nadaljevala svoje delo. Tudi v njem, čeprav je strokovno, se tu in tam opazi navezanost na domači kraj — kako si sicer razlagati, da npr. zgledu *Zemlja — zemeljski sledi kar Pivka — piv-(š)ki* (SSB: 132) ali pa pripombe »beseda je uporabljana na Pivskem«. Lahko bi rekli, da njen pester opus samo potrjuje njeno večkrat izrečeno stališče, da »jezikoslovje, odrezano od jezikovne ustvarjalnosti, ne more biti verodostojna veda. V enaki meri tudi literarna veda brez jezikovnih razčlenitev ne more ohraniti ustvarjalne celovitosti /.../«.

Ker je bibliografija profesorice Ade Vidovič Muha izšla v Slavistični reviji (2000/48, št. 1: 105–118), bodo področja njenega delovanja tu predstavljena zgolj v kratkem opisu.

Podiplomsko praško obdobje jo je s prakticiranjem češčine zaneslo tudi v prevajalstvo s prevodi Jana Grossmana, Ludovika Aškenazija, Bohumila Hrabala, Františka Benharta, Ivana Vyskočila, Milana Kundere idr., objavljenih v *Problemih*, *Naših razgledih*, *Sodobnosti* in pri Mladinski knjigi. Pogosti pa so bili tudi že bolj leksikološko naravnani prispevki, kot npr. *Razmišljanje o činitelju, faktorju, dejavniku, Zunaj in izven, Kdaj upravičiti in kdaj opravičiti*, o razlikah med pokazateljem, pokazovalcem, kazalnikom in kazalcem, o žarkih alfa in o alfa žarkih (vse je izšlo v *Gospodarskem vestniku* leta 1968) ipd. Njene nekdane inštitutske kolegice še danes povedo, kako so po njeni zaslugi bile opozorjene na zmrznjene in zamrznjene izdelke v trgovinah (*Zmrzniti ali zamrzniti*, JiS 1973/74, 19/8: 302–306). Ne moremo mimo nekaterih jezikovnozvrstnih in jezikovnostilnih prispevkov, kot npr. *Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika* (JiS 1971/72, 17/6, 178–186) in *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike* (SJLK 1972), ki so nanovo pridobljene slavistične smernice (spoznanja A. Jedličke, M. Šalingové in J. Zime) skušali uveljaviti tudi na slovenskem gradivu.

Kot že rečeno, je bila v osemdesetih osrednja tema njenega znanstvenega delovanja skladijsko besedotvorje, s katerim je pojasnjevala tudi probleme in razvojne zmožnosti slovenskega strokovnega izrazja (*Slovenski jezik v znanosti*, 1985, 1989, 1996). Dokazuje tudi, da ji večinoma strukturalni vidik omogoča nova in nova aktualna branja zgodovinske jezikoslovne zapuščine, npr. *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi* (1986: 349–374), *Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih* (1989: 51–62), *Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču* (1992: 173–190). S spoštovanjem do zgodovinske jezikoslovne zapuščine, zlasti še tiste prezrte, je s članki in razpravami strokovno in človeško oživila portret prvega slovenskega strukturalističnega jezikoslovca Radivoja Fracisca Mikuša in tako po dolgih letih vsem nam približala tega med Slovenci kar pozabljenega jezikoslovca. Tudi nekatere jezikoslovne ocene, kot je tista o *Novi slovenski skladnji J. Toporišiča* (SR 1984, 32/2: 142–125), prinašajo poleg obravnave posameznih jezikovnih pojavov dragocen večravninski pregled sodobne jezikoslovne problematike, v tem primeru recimo konkretne predloge za novo funkcijskoskladijsko delitev besednih vrst.

V devetdesetih so v ospredje njenega zanimanja spet intenzivneje stopili leksikalno pomenoslovje, jezikovnosistemska stilistika in sociolingvistična vprašanja.

Obravnava še vedno ne povsem pomenskoskladenjsko dorečeno in zato zanimivo vprašanje določnosti v *Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika* (1996: 115–130). Članka *Razmerja med leksemi in homonimija* (1997) in *Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja* (SJLK 1999) sta sistemsko uredila pomenoslovno izrazje in hkrati že napovedala profesoričino monografijo *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. S prvotnostjo prostorskega in iz nje izhajajočimi razmerji se ukvarja pri pomenskoskladenjskih in pretvorbenih povezavah med glagoloma biti in imeti v razpravi *Pomenski preplet glagolov imeti in biti — njuna jezikovnosistemska stilistika* (SR 1998, 46/4: 293–323).

Za razvoj slovenističnega jezikoslovja so pomembne tudi profesoričine ugotovitve in zahteve, objavljene v Delu, Večeru in Razgledih. Ugotavlja, da je dandanes za verodostojnost in aktualnost tako temeljnih kot aplikativnih slovenističnih jezikoslovnih raziskav nujna časovno podprta računalniška zbirka besedil (v slovenskem prostoru tako nastaja FIDA); raziskovalno in pedagoško jedro pa je potrebno nadgrajevati v smislu, da mora slovenski znanstveni oz. strokovni jezik postati sestavina študijskega programa vseh fakultet slovenskih univerz. Z jezikovnokulturnega vidika je potrebna jezikovna svetovalnica, še naprej je potrebno razvijati programe za slovenščino kot drugi/tuji jezik (trenutno je slovenščina na več kot štiridesetih univerzah). V raziskovalni interes je potrebno enakovredno zajeti celotni slovenski prostor z vsemi avtohtonimi slovenskimi manjšinami — tu pa se računa na konkretno podporo odgovornih državnih institucij, saj »/.../ slovenisti jezikoslovci pač ne moremo prevzemati odgovornosti za stanje, ko bodo slovenščino čez dvajset ali trideset let raziskovali ameriški in francoski jezikoslovci kot izjemno zanimiv jezik z mnogimi staroslovanskimi relikti, ki se po nekaterih odročnih krajih celo še govori /.../.«. In če povzamem, bistveni problem slovenščine danes je verjetno res v tem, da »mnogi ne znajo ali celo nočejo biti v svojem jeziku«, in »Kam? Koliko jih je, ki so res lahko svobodni zunaj njega?«

Strokovno delo profesorice Ade Vidovič Muha je vezano tudi na različna uredništva in pomembne strokovne funkcije. Poleg souredništva pri prvih treh knjigah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* je uredila zbornik *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (1986), bila urednica dveh zbornikov prispevkov s simpozijev *Slovenski jezik v znanosti 1, 2* (1986, 1989), sourednica mednarodnega simpozija *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (1987), sourednica študijskih programov *Slovenski jezik s književnostjo* za študijski leti 1991/92 in 1993/94. Kot nacionalna koordinatorica mednarodnega raziskovalnega projekta *Sodobne spremembe v slovanskih jezikih 1945–1995* je uredila zbornika *Jezik in čas* (1996) in *Slovenski jezik* (Opole 1998). Od leta 1997 je pri *Slavistični reviji* glavna urednica za jezikoslovje. Sodelovala je na mnogih posvetovanjih, kongresih in simpozijih doma in v tujini. Predava tudi na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Predavala je na univerzah v Tübingenu, Bratislavi, Gradcu, Celovcu, Trstu, v letih 1996/97 in 1997/98 je bila gostujoča profesorica na Karlovi univerzi v Pragi itn.

Profesorica Ada Vidovič Muha je bila v letih 1990–92 tudi predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti, od leta 1996 je predstojnica katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko, od leta 1999 pa predsednica Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Zdi se, da je od svojih profesorjev nasledila čut za vzgojo znanstvenega podmladka. Bistveni del njenega pedagoškega dela pa je tudi mentorstvo podiplomcem. Poleg vsebin seveda sem lahko začutila tudi nekaj vzgojne note, ki bi jo strnila v misel, da je stroka lahko človeku zelo human, pošten in včasih celo hvaležen zaveznik, če je tudi on do nje pošten in dosleden. In čeprav je današnji čas vse manj naklonjen nekajurnim strokovnim pogovorom, ki sem jih bila sama še deležna, še naprej računamo na njeno pripravljenost in odprtost za tvoren strokovni dialog.

Novi teoretični pogledi na skladnjo in semantiko v kognitivni znanosti

V Dubrovniku sta od 2. do 10. septembra 2000

potekala seminar in konferenca z zgornjim naslovom. V seminarskem delu se je predstavilo pet predavateljev, in sicer Melissa Bowerman (Max Planck Institute, Nijmegen, Nizozemska), Daniel L. Everett (SIL, Brazilija), Ranko Matasović (Univerza v Zagrebu, Hrvaška), James Pustejovsky (Brandeis University, Massachusetts, ZDA) in Robert D. Van Valin ml. (SUNY, at Buffalo, ZDA). Na konferenci pa je s kratkimi referati nastopilo 28 predavateljev. Predvsem seminarski del je ponudil nov pogled na skladenjsko teorijo, ki ga je marsikateri od predavateljev v konferenčnem delu uporabil kot ključni način jezikoslovnega preučevanja. Nekoliko podrobneje bom predstavila dogajanje v seminarskem delu.

1 Robert D. Van Valin, ml.: Skladenjska teorija¹

Van Valin je doktoriral iz jezikoslovja na kalifornijski univerzi v Berkeleyu, poučeval je na mnogih priznanih univerzah, kot sta Stanford University, Temple University idr. Ukvarja se predvsem s teoretičnim jezikoslovjem, natančneje s skladenjsko teorijo in skladenjsko teorijo usvajanja jezika. Je avtor številnih knjig in člankov, med drugim soavtor knjig *Functional Syntax and Universal Grammar*, *Syntax: Structure, Meaning & Function* ... Trenutno je predstojnik oddelka za lingvistiko in kognitivno znanost na Državni univerzi v New Yorku (SUNY).

1.1 Pregled razvoja jezikoslovnih teorij² od leta 1965³

Chomsky: *Aspects*,⁴ 1965

Iz tega izhajajo

1.1.1 interpretativna semantika (Interpretative Semantics; predstavniki so: Chomsky, Jackendoff, Bresnan, Sag)

Iz nje izhajajo

---

¹ Avtor je svoje predavanje naslovil preprosto s Skladenjska teorija, čeprav se je v njem predstavil kot utemeljitelj nove teorije z imenom Role and Reference Grammar, torej *slovnice vlog in povezav*.

² Da bi se izognili nepotrebnim terminološkim nesporazumom, ki nastanejo v takih primerih, bom vedno navajala tudi angleške ustreznice.

³ Tega leta je N. Chomsky objavil knjigo z naslovom *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge.

⁴ Izhodiščno poimenovanje oz. slovenski prevod, ki ga predlagam, je podčrtan.

1.1.1.1 teorija vezav in povezav, morda tudi vezavno-povezavna teorija⁵ (GB Theory, tj. Government and Binding Theory; Chomsky), iz tega pa je Chomsky leta 1995 razvil t. i. minimalistični program (Minimalist Program);⁶

1.1.1.2 leksikalno-funkcijska slovnica (Lexical-Functional Grammar; Bresnan 1982, 1994, 2000), ki se delno povezuje tudi z jedrno fraznostrukturno slovnico (Head-Driven Phrase Structure Grammar, Sag, Pollard, 1987, 1994);

1.1.1.3 posplošena fraznostrukturna slovnica (Generalized Phrase Structure Grammar; Gazdar, Sag, Pullum), ki je osnova za

1.1.1.3.1 že omenjeno jedro fraznostrukturno slovnico (Sag, Pollard) in

1.1.1.3.2 konstrukcijsko slovnico (Construction Grammar; Fillmore, Kay/Lakoff);

1.1.2 slovnica razmerij, morda tudi relacijska ali razmerna slovnica (Relational Grammar; Postal, Perlmutter), iz nje izhajata

1.1.2.1 že omenjena leksikalno-funkcijska slovnica (Bresnan) in

1.1.2.2 slovnica vlog in povezav (**Role and Reference Grammar**, Van Valin, Foley, 1984, 1993, 1997); povezava z zadnjo je ohlapnejša, saj novi teoretični pristop izhaja neposredno iz generativne semantike;

1.1.3 generativna semantika (Generative Semantics; Lakoff, Ross, McCawley, Postal), povezuje se tudi s slovnico razmerij (razmerno slovnico).

Teoretični pristopi, ki izhajajo iz generativne semantike, so

1.1.3.1 kognitivna slovnica (Cognitive Grammar, Langacker in Lakoff), iz te pa sledi povezava tudi s konstrukcijsko slovnico,

1.1.3.2 slovnica vlog in povezav (**Role and Reference Grammar**, Van Valin, Foley, 1984, 1993, 1997)⁷

1.1.3.3 funkcijska slovnica (Functional Grammar; Dik 1978, 1989, 1997);

1.1.3.4 in drugi funkcijski pristopi;

1.1.4 slovnica globinskih sklonov (Case Grammar; Fillmore), ki je osnova za

1.1.4.1 slovnico vlog in povezav,

1.1.4.2 konstrukcijsko slovnico,

1.1.4.3 funkcijsko slovnico in

1.1.4.4 ostale funkcijske pristope (Givón, Thompson).

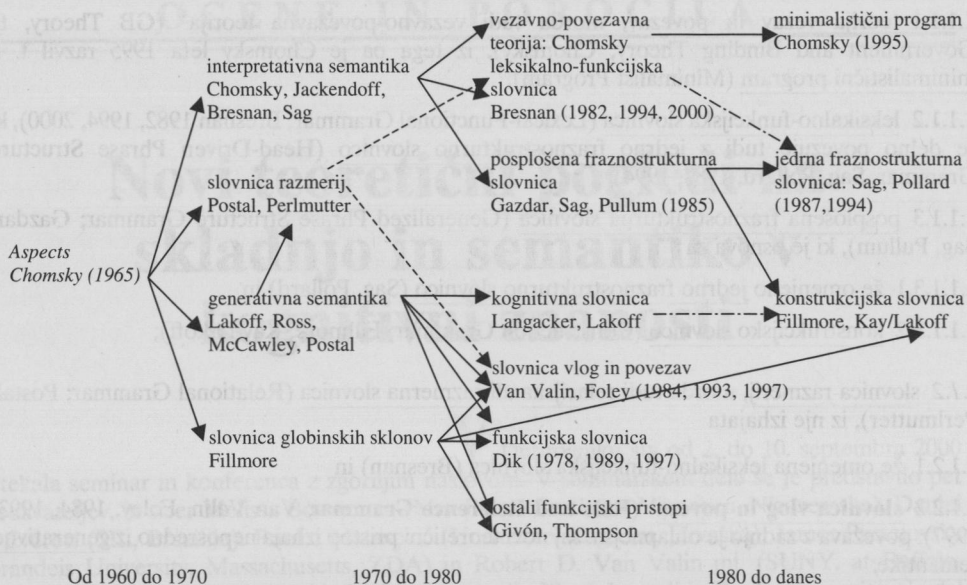
Van Valin se je v svojem predavanju posvetil predvsem naslednjim skladenjskim pojmom: stavčna zgradba (clause structure), leksikalna predstavitev glagolov⁸ (lexical representation of verbs), struktura določil (argument structure), globinski sklon (case), ujemanje ali določanje⁹ (agreement), sestava kompleksnih povedi (the structure of complex sentences).

⁵ GB Theory se nanaša na objavo Chomskega iz leta 1981 in 1986, ko je izdal *Lectures on government in binding* (GB) in kasneje *Barriers*. V 80-ih je bila omenjena teorija glavna smer njegovega raziskovanja.

⁶ Prim. Chomsky, Noam (1995). *The minimalist program*. Cambridge, MA: MIT Press.

⁷ Bolj ali manj uveljavljena kratica zanjo je RRG.

⁸ V predavanju D. Everetta se je npr. izkazalo, da imajo nekateri indijanski jeziki lahko v vlogi povedka celotne povedi.

1.2 Slovnica vlog in povezav

Njen teoretični pogled na skladnjo združuje skladenjsko in semantično predstavitev povedi. Površinska struktura je odraz pomenskih sestavin, ki so združene v posamezno poved. Izhodišni jezik preučevanja in oblikovanja teorije je angleščina.

1.3 Izhodišča RRG

1.3.1 Koncept Chomskega o avtonomni univerzalni slovnici (universal grammar).

- Univerzalna slovnica je skladišče univerzalnih skladenjskih načel (Chomsky, 1998)¹⁰
- Sredstvo za usvajanje jezika (Language acquisition device — LAD).

1.3.2 Slovnica vlog in povezav (Van Valin, 1993; Van Valin, La Polla, 1997)¹¹ trdi, da

- skladnja ni avtonomna, zato tudi ne more biti »odlagališče« univerzalnih skladenjskih načel, kakor jih je predstavil Chomsky;
- otroci oblikujejo slovnice¹² na podlagi bogate kognitivne (spoznavne) zmožnosti, ki ni izrazito jezikovna, zato ne moremo govoriti o avtonomnih sredstvih za usvajanje jezika (LAD);
- je smiselnost pogleda N. Chomskega na univerzalno slovnico vprašljiva.

1.3.3 Van Valin loči dve vrsti univerzalij:

— *semantično motivirane univerzalije*, ki ustrezajo naslednjim skladenjskim enotam:

⁹ Ang. *agreement*. S tem pojmom zajema predvsem vpliv posameznih delov stavka na ostale, lahko bi prevedli tudi določanje, kar bi bilo morda ustrežnejše, zaradi terminološke zasedenosti ujemanja v naši skladenjski teoriji.

¹⁰ Chomsky, N. (1998). *Minimalist inquiries: the framework*. MIT OPL 15. Dept. of Linguistics, MIT.

¹¹ Van Valin, R. D. Jr. (1993). *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins in Van Valin, R. D. Jr. & La Polla, R. J. (1997). *Syntax: Structure, meaning & function*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹² Avtor uporablja izraz *grammars* zaradi pravil, ki jih oblikujejo otroci na podlagi svojih zmožnosti usvajanja.

semantični elementi

povedje
določila v semantični predstavitvi povedja
dopolnila
povedje + določila
povedje + določila + dopolnila

skladenjske enote

glagolsko jedro (nucleus)
določila propozicijskega jedra
obrobje
propozicijsko jedro
stavek (= propozicijsko jedro + obrobje)

Sestavine temeljne stavčne strukture.

STAVEK

PROPOZICIJSKO JEDRO ¹³	
GLAGOL	

STAVEK

PROPOZICIJSKO JEDRO	OBROBJE
Jana jé ljubljanski zrezek	v gostilni.

— *pragmatično motivirane univerzalije*:¹⁵

oblikovane so predvsem glede na to, katera sestavina je poudarjena (povedek, stavek ali določilo po Van Valinovi razvrstitvi).¹⁶

1.4 Povezovanje in sklonsko označevanje¹⁷

Temeljna pojma slovnice vlog in povezav sta tudi **storilec**¹⁸ in **prizadeti**,¹⁹ t. i. **makrovlogi** (macroroles). Čeprav sta predstavljeni kot semantični kategoriji, sta ključni v povezavi med semantiko in skladnjo. Število makrovlog je odvisno od prehodnosti oz. neprehodnosti glagolov, pri čemer imajo prehodni glagoli obe makrovlogi, neprehodni pa zgolj eno,²⁰ kar je seveda pogojeno tudi s številom določil, ki jih zahteva vezljivost posameznega glagola.

Ugotovimo lahko, da so skladenjske funkcije odvisne od posameznih jezikov, semantične funkcije oz. makrovloge pa so (naj bi bile) univerzalne.

SKLADENJSKE FUNKCIJE. PRIVILEGIRANA SKLADENJSKA DOLOČILA²¹

Van Valin govori o privilegiranih skladenjskih določilih, pri čemer glede na jezik ločimo neposredna določila propozicijskega jedra²² in posredna določila propozicijskega jedra,²³ glede na

¹³ Toporišič v Novi slovenski skladnji sloveni *core* s propozicijskim jedrom, Van Valin vanj šteje vsa določila, ki nastopajo v stavku zaradi vezljivosti posameznega glagola, mednje pa sodijo samo določila, ki so v stavku zaradi obvezne glagolske vezljivosti.

¹⁴ Van Valin govori o *periphery*, predvsem naj bi to ločevalo skladenjsko oznako od semantične.

¹⁵ Povzeto po: Lambrecht, Knud (1994). *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁶ Npr. poudarjen povedkov del: **ang.** a) My car/It broke DOWN.; **it.** b) (La mia macchina) si è ROTTA.; c) **fr.** (Ma voiture) elle est en PANNE.; č) **jap.** (Kuruma wa) KOSYOO-si-ta.

¹⁷ *Linking and Case Marking*.

¹⁸ Pojmu 'vršilec' za an. *actor* se namenoma izogibam zaradi uveljavljenih terminov pri označevanju globinskih sklonov. Storilec lahko označuje tudi vršilca (dejanja), ni pa nujno (lahko tudi nosilec lastnosti, dogajanja).

¹⁹ Za an. *undergoer*.

²⁰ V slovenščini je seveda mogoča polnopomenska poved *Dežuje*, v angleščini pa se glasi *It rains*.

²¹ Privilegirana skladenjska določila — PSD (*privileged syntactic argument* — *PSA*).

²² An. *Direct Core Argument(s)*.

njihovo število pa jezike deli na tiste z a) največjim številom makrovlog (npr. angleščina) in b) najmanjšim številom makrovlog (npr. dirbalščina).²⁴

SEMANTIČNI MAKROVLOGI. *Storilec in prizadeti* sta lastna vsem jezikom, torej sta univerzalni makrovlogi. Z naraščajočim številom določil, ki jih zahteva posamezno povedje, se povečuje zaznamovanost posameznega določila kot makrovloge.

Van Valin je v svojem seminarju predstavil mnogo primerov iz korejščine, dirbališčine, nekaj pa tudi iz italijanščine, francoščine in angleščine, zato je morda utemeljitev njegovega pogleda na skladnjo bolj izrazita v teh jezikih, ki jih tukaj ne navajamo. Ker pa je postala ta skladenska teorija zelo priljubljena v zadnjih letih in ker jo uporabljajo tako za preučevanje že izumrlih kot živih jezikov, jo v obrisih predstavljamo tudi na tem mestu.²⁵

2 Melissa Bowerman: Medjezikovni pogledi na zgodnje usvajanje prvega jezika

Melissa Bowerman je trenutno višja raziskovalka na Inštitutu Maxa Plancka za psiholingvistiko. Leta 1964 je diplomirala iz psihologije na stanfordski univerzi in leta 1971 doktorirala na harvardski univerzi iz socialne psihologije. Ukvarja se z oblikovanjem konceptualnih domen prostora, vzročnosti, časa ..., njihovo semantično strukturiranostjo in medjezikovnimi razlikami pri učenju jezika.

Melissa Bowerman, ki se je v svojem predavanju ukvarjala predvsem z besednim, skladenskim in morfološkim pogledom na zgodnje usvajanje jezika, si je za ponazoritev svojega dela izbrala različno dojetje predlogov v več jezikih. Kot izhodiščni sistem je predstavila predloge, ki označujejo prostorska razmerja v angleščini, in jih primerjala z nemškim, korejskim in tudi majevskim jezikom tztzil.

Nove raziskave, ki so bile narejene v zadnjih desetih letih, kažejo, da med jeziki obstajajo bistvene razlike v domnevnih temeljnih pomenih oz. v tem, kako so ti razvrščeni. Otroci so se že pri 18 mesecih skupaj s sovrstniki sposobni učiti jezikovnospecifičnih semantičnih sistemov. Pri tem nastajajo težave pri povezovanju oblike in pomena, zato morajo otroci s svojimi kognitivnimi zmognostmi oblikovati nove semantične kategorije na osnovi izkušenj z jezikom.

Težave s povezovanjem oblike in pomena²⁶ pri usvajanju jezika, povezane z različnimi konceptualnimi domenami, so bile razvrščene tudi po Talmyjevi tipologiji.²⁷ Z analizo napak, ki so jih otroci delali pri uporabi predlogov, pa so prišli do ugotovitve, da otroci že zelo mladi razvijejo občutek za tipološke lastnosti v svojem jeziku in jih nato uporabljajo v svojem lastnem (hipotetičnem)²⁸ sistemu. Melissa Bowerman je predstavila še ugotovitve primerjalne raziskave o

²³ An. *Oblique Core Argument(s)*.

²⁴ Pri hierarhiji izbiranja makrovloge, ki bo zavzela mesto osebk, je storilec višje od prizadetega. Dirbalščina in ostali (skladenjsko) ergativni jeziki pa makrovlogo, ki je na najnižjem mestu, vedno izberejo za osebek. Pri prehodnih glagolih je prizadeti vedno osebek, pri neprehodnih glagolih pa je osebek tista makrovloga, ki nastopa ob glagolu (npr. storilec pri glagolu 'teči' in prizadeti pri glagolu 'umreti'). Ti jeziki pa z antipasivizacijo prehodne glagole spremenijo v neprehodne in tako storilec postane osebek. (Celotna opomba je odgovor profesorja Van Valina na vprašanje o najnižjem številu makrovlog.)

²⁵ Verjetno ne bo odveč tudi naslov spletne strani, ki jo ima slovnica vlog in povezav: .

²⁶ An. *form-meaning mapping*.

²⁷ Talmy, L. (1991). Path to realization: A typology of event conflation. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society*, 17.

²⁸ Na to trditev spet kažejo napake. Primeri so bili predvsem angleški in korejski, zato bom navedla le nekaj angleških. Otrok pri starosti 8 let 7 mesecev reče: I have an idea but it won't *approve* to you or daddy. (Namesto: you or daddy won't approve of it.)

vsebinski in obliki posameznih snovi,²⁹ s čimer je dodala novo spoznanje k vprašanju, da imajo jezikovnospecifični semantični sistemi kognitivne posledice tudi pri odraslih.

3 Daniel L. Everett: Besedotvorje v jezikoslovni teoriji: primer omejitev, ki jih lahko kršimo

Daniel L. Everett je mednarodni jezikoslovni svetovalec in deluje pri Sociedade Internacional de Lingüística. Več let je bil izredni profesor na University of Campinas v Braziliji, kjer je preučeval mnoge indijanske jezike, skoraj šest let pa je prebival med amazonskimi Indijanci.

V svojem predavanju se je posvetil pojmu leksikalne neokrnjenosti³⁰ kot omejitve pri oblikovanju besed. Chomsky v svojem *minimalističnem programu*³¹ predstavlja omejitev, ki je ni moč kršiti,³² na drugi strani pa *slovnica vlog in povezav* in *leksikalno-funkcijska slovnica* to dopuščata.

Najbolj zanimiva pa je bila vsekakor predstavitev indijskega jezika wari, kjer lahko cele povedi postanejo glagoli.³³ Pri tem nov povedek (torej poved) dobi vse fonološke in morfosintaktične značilnosti enobesednega glagola. To, da se vložena poved spremeni v glagol, se kaže v naslednjih skladenjskih in fonoloških spremembah.

3.1 Vložena poved se pojavi na mestu povedka v stavčni zgradbi.

3.2 Vložena in v glagol spremenjena poved je prenaplašena, spregana, zložena tako kot vsak drug glagol.

3.3 Samo zadnji zlog vložene povedi ima glavni naglas. (To bi v primeru, da bi šlo za vloženo poved in ne za iz nje nastali »glagolski« povedek, kršilo običajno pravilo naglaševanja, ki glavni naglas namešča na zadnji zlog vsake besede.)

3.4 Ni nobenega drugega glagola v stavčni zgradbi.

3.5 Obrazila morajo slediti vloženi povedi.

Stavčna zgradba v glagol spremenjenih povedi ni na noben način zaznamovana. Everett možnost v kakršnega koli (časovnega ali nečasovnega) pregibanja razlaga s ključno vlogo klitik.³⁴

Pojav, ki se kaže v jeziku wari, predstavlja resno težavo za *minimalistični program* N. Chomskega, mogoče pa ga je z manjšimi prilagoditvami razložiti z *leksikalno-funkcijsko slovnico*. Še bolj ustrezna so po Everettovih besedah načela *slovnice vlog in povezav* do tiste stopnje, na kateri vgradimo jasen nabor možnih kršitev v besedotvorju.

²⁹ Otroku so pokazali npr. plastični glavnik, potem je moral izbrati med lesenim glavnikom in zlomljenimi plastičnimi koščki. Raziskava je potekala med angleškimi in korejskimi otroki, pri čemer so se angleški večkrat odločali, da bodo sledili obliki — povezovali so glavnike, korejski pa materialu — povezovali so plastične predmete.

³⁰ An. *lexical integrity*.

³¹ Prim. op. 5.

³² Nasprotno od Chomskega in njegovih naslednikov zagovorniki razpršene morfologije (Distributed Morphology) poudarjajo, da skladnja praviloma ne vpliva na vse, kar je podobno leksikalnim enotam, ampak na podlagi teh oblikuje stavčne strukture. Prim. D. Everett, *Constraints on Word — Formation. Constraint-Based Morphology* (seminarski izročki).

³³ Primer »glagolskega« povedka, ki je nastal iz povedi: Pan' 'am ta' tara ma' ina -on xa'. (Približen prevod bi bil: »Verjetno se bom izgubil, bo verjetno (rekel)«, jaz (menim) (o) mojem mlajšem bratu.) Vse kar je v oklepajih, ni eksplicitno povedano.

³⁴ Everett je avtor knjige *Why There are No Clitics*, Summer Institute of Linguistics, University of Texas at Arlington, Dallas, Texas, 1996.

4 James Pustejovsky: Generativni leksikon in semantična teorija

James Pustejovsky je redni profesor računalniških znanosti na Brandeis University. Vodi raziskave na področju računalniškega jezikoslovja, leksikalne semantike, besednega vedenja in sprejemanja ter izločevanja informacij.

Predstavil je novejšo izsledke na področju teorije generativnega leksikona, ki omogočajo končno število besed za poimenovanje, še posebej tiste, ki se nanašajo na dvojnost sestavljanja in teorijo povezovanja določil. Izhodišče njegovega predavanja sta bili dve vprašanji:

- a) Kakšno je naše besedno vedenje, ki omogoča končno število besed v neomejenem številu situacij, in da lahko dalje ob uspešni uporabi govorimo o svetu v teh kontekstih?
- b) Je besedno znanje moč ločiti od sposobnosti kategoriziranja in uvrščanja (temeljnih, osnovnih) konceptov v svetu?³⁵

Ker je smisel njegovega raziskovanja predvsem v iskanju ustreznih računalniških rešitev, ki bi omogočale oblikovanje in prenos naravno jezikovnih pravil v računalnike, je moral določiti orodja za kategorizacijo posameznih tipov.³⁶

Predstavitev njegove teorije je bila dejansko ponazorjena predvsem z oblikami različnih možnosti računalniških zapisov, ki bi uresničevali izhodiščno tezo, vendar jih na tem mestu ne bomo navajali.

5 Ranko Matasović: Sinhrona in diahrona tipologija skladenjskih struktur

Matasović je izredni profesor na oddelku za jezikoslovje na zagrebški univerzi, ukvarja pa se predvsem s primerjalno slovnico indoevropskih jezikov (posebej še s keltščino, baltoslovanščino, latinščino in hetitščino) in jezikovno tipologijo.

5.1 Skladenjska tipologija

Svoje predavanje je začel s predstavitvijo skladenjske tipologije, ki ločuje

- a) absolutne univerzalije (npr. vsi jeziki imajo glagole),
- b) posledične (implicirane) univerzalije, ki nastanejo znotraj jezikov zaradi posamičnih značilnosti (npr. jeziki z dominantnim besednim redom glagol — osebek — predmet (VSO) imajo vedno proklitike, nimajo pa enklitike),
- c) diskretne tipe jezikov (glede na razvrstitev osebkov, predmeta in povedka),
- d) nediskretne tipe oz. ergativne jezike,³⁷
- e) splošno definicijo osebkov (po Keenanu, 1975):³⁸
  1. osebki v stavku ne more biti izpuščen, če želimo ohraniti smiselnost povedi,
  2. osebki določuje povratne zaimke,
  3. osebki je navadno izhodišče/tema,
  4. če se povedek ujema s samostalniško besedno zvezo, potem se ujema z osebkom,
  5. če se več glagolov nanaša na isto določilo, potem je to skoraj vedno osebki (Primož pije

³⁵ Predvsem se sklicuje na teorijo A. Wierzbicze.

³⁶ 1) Qualia kot koherenca, ki oblikuje povezave med posameznimi tipi. 2) Razvrstitev v kompleksnosti tipov. 3) Pomen za uporabo zgradbe teh tipov.

³⁷ Tako v hrvaščini kot v slovenščini najdemo nekatere ergativne vzorce v besedotvornih postopkih: *rokopis* = to, kar piše roka, vendar pa *ribolov* = to, da lovi ribo in ne *to, kar lovi riba.

³⁸ Keenan, Edward L. (1976). Toward a Universal Definition of »Subject«. *LI (ur.)*, 303–335.

sok in gleda televizijo),

6. osebek navadno stoji pred predmetom v stilno in pragmatično nezaznamovanih povedih,³⁹
7. osebek je navadno v povedi agens,
8. osebek velelnih povedi je skoraj vedno enak naslovniku.

5.2 Diahrona skladijska tipologija

Po Harrisu in Cambellu (1995)⁴⁰ obstajajo trije tipi skladijskih sprememb.

- a) Ponovna analiza: mehanizem, ki spremeni osnovno sestavo skladijskega vzorca in ne vključuje nobenih sprememb na površinski zgradbi.
- b) Razširitev: kaže se v spremembah površinske zgradbe in ne vključuje takojšnje ali bistvene spremembe osnovne zgradbe.
- c) Izposojanje: sprememba, v kateri je posnetek skladijskega vzorca enega jezika vključen v drugega kot gostujoči vzorec v kontaktnem jeziku.⁴¹

Načelo diahrone stabilnosti: semantično in kognitivno pogojene skladijske značilnosti so diahrono stabilne, pragmatično motivirane pa diahrono nestabilne.

5.3 Diahrone napovedi slovnice vlog in povezav (RRG)

5.3.1 Slovnice značilnosti širšega značaja se razvijejo v takšne z ožjim značajem:

1. glagolski čas v glagolski vid (in ne obratno),
2. kazalni zaimki v člene (in ne obratno).

5.3.2 Napoved RRG je, da če ima glagolski vid resnično kognitivno osnovo, potem bo do spremembe v zgodovinski shemi razvoja različnih jezikov prišlo samo pri enem od glagolskih vidov.⁴²

5.3.3 Spremembe glede pravil povezovanja

Tako je npr. v praslovanščini veljalo, da je bil roditelj ob drugem določilu makrovloge, če je bilo to zanikano.

V večini slovanskih jezikov se je to pravilo spremenilo, da je roditelj ob drugem določilu makrovloge, če je zanikano ali če označuje moško in živo.

6 Konferenca

Konferenčni del je potekal od petka, 8. septembra 2000, do nedelje, 10. septembra. Prispevke lahko razdelimo v tri večje skupine:

- a) usvajanje jezika in otrokovo zgodnje učenje,
- b) proučevanje posameznih skladijskih kategorij, predvsem z vidika slovnice vlog in povezav,

³⁹ Tudi v slovanskih jezikih osebek po Matasovičevem mnenju navadno stoji pred predmetom, razen v topikaliziranih ali drugače zaznamovanih povedih. Tako navadno ne bi mogli reči *Tineta sem videla včeraj* razen v primeru, če bi šlo za odgovor na vprašanje *Kdaj si videla Tineta in kdaj Ano?*

⁴⁰ Harris, A. C. & Cambell, L. (1995). *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspectiv*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴¹ Prvotna oblika gostujočega vzorca se kaže kot skladijski kalk, ki pa lahko z razvojem postane tvoren tudi v kontaktnem jeziku.

⁴² V nemščini npr.: *mögen* — pret. *mag* 'imeti rad', *können* — pret. *kann* 'moči', *wissen* — pret. *weiss* 'vedeti', *dürfen* — pret. *darf* 'smeti' ...

c) konceptualne metafore.

Največ prispevkov je bilo seveda povezanih s skladnjo, pri čemer se je slovnica vlog in povezav pokazala uporabna tudi za (ponovno) proučevanje svetopisemskih besedil, predvsem pa za mnoge, nam skorajda nepoznane jezike, ki so jih predstavile ruske znanstvenice.

Zadnja skupina je nakazala tudi uporabnost oblikovanja konceptualnih metafor pri poučevanju tujega jezika, saj so prenekatere konceptualne metafore razširjene v skoraj vseh jezikih, kar olajšuje spoznavanje novega jezika.

Konference in seminarja v Dubrovniku se je udeležilo okoli 60 tečajnikov iz več kot 20 držav.

Viri in literatura

New Theoretical Perspectives on Syntax and Semantics in Cognitive Science. Zbornik povzetkov seminarskih prispevkov.

Izročki posameznih predavateljev.

Toporišič, Jože (1992). Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože (1982). Nova slovenska skladnja. Ljubljana: DZS.

Križaj Ortar, Martina (1985). Vezljivost samostalniške besede. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Bußmann, Hadumond (1990). Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Crystal, David (1989). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Basil Blackwell Ltd. Cambridge Center.

Mateja Jemec
Mengeš

Jezik ob meji

V članku poročam o razpravah z naslovom Jezik ob meji na 10. primorskih slovenističnih dnevih v Novi Gorici in 11. dnevih v Kopru.¹ Primorske slovenistične dneve od leta 1990 izmenoma prirejajo slavistična društva SD Koper, SD Gorica — Trst — Videm in SD Nova Gorica. Razprave v obliki okrogle mize povezujejo raziskovalno in šolsko delo s posebnim upoštevanjem posebnih potreb primorskega prostora, ki izhajajo iz njegovih značilnosti. Zaradi obrobnosti tega prostora v Republiki Sloveniji in slovenskem etničnem prostoru je pomembno sodelovanje slavističnih društev na obeh straneh meje. Članek pomeni tudi spodbudo in vabilo slovenistom za udeležbo na 12. dnevih aprila 2001 v Trstu.

Razpravo o jeziku na Primorskih slovenističnih dnevih (v nadaljevanju PSD) smo poimenovali Jezik ob meji, saj je izhodišče vseh jezikovnih in jezikoslovnih razprav doživljanje in pojmovanje razmerja s primorskim prostorom: iz prostora izvirajo in se v njem napajajo ter vanj vračajo strokovna spoznanja. Stalnica primorskih slovenističnih srečanj je tudi oblika razprave — okrogla miza o jeziku. Njen najpomembnejši prispevek je povezovanje jezikoslovne teorije in šolske prakse, raziskovanja in poučevanja, življenja in strokovnih dognanj.

Ali ima prostor primorskih slovenističnih dnevov kakšne jezikovne značilnosti? Nedvomno je njegova najopaznejša značilnost obrobnost. Živimo na robu slovenskega etničnega ozemlja in smo najbolj izpostavljeni vplivu tujih jezikov, v vsakem od treh društev pa so okoliščine drugačne. SD Trst — Gorica — Videm doživlja prizadevanje in boj za priznanje slovenske narodne skupnosti v Italiji ter največjo asimilacijo. Slovenisti SD Koper se srečujejo z vprašanji sobivanja dveh jezikovnih skupnosti in srečevanja slovenščine in italijanščine v javnem in zasebnem življenju; v večjezičnem sporazumevanju v Istri je položaj še zapletenejši. Na področju SD Nova Gorica se kažejo vse značilnosti jezikovnega dogajanja v Republiki Sloveniji, zaradi neposredne bližine državne meje pa so opaznejše kot drugje.

Življenje na robu slovenskega etničnega prostora ob srečevanju s pripadniki drugih jezikovnih skupnosti istočasno (lahko) pomeni močnejše doživljanje slovenstva in zavest o njegovih značilnostih. Šola je za učence in dijake najpomembnejši posrednik in oblikovalec nacionalne in kulturne identitete. Za to potrebno znanje jim posredujejo različni predmeti, spoznanja o jezikovnih dogajanjih pa samo oz. predvsem slovenski jezik s književnostjo.

V enajstih letih Primorskih slovenističnih dnevov se oblika razprave Jezik ob meji ni dosti spreminjala; PSD so se obogatili predvsem vsebinsko. Organizacijski odbor vsako leto povabi k sodelovanju primorske teoretike in prakse ter neprimorske strokovnjake, ki v tem prostoru raziskujejo. Vse od začetka so vabljeni tudi učitelji razrednega pouka. Sodelavci prijavljajo referate ali obljubijo (samo) sodelovanje v razpravi, vsi pa pošljejo svoja izhodišča za razpravo ter s tem omogočijo pripravo drugim udeležencem.

Večletno strokovno poglobljeno delo v okviru PSD je gotovo prispevalo h kakovostnejšemu delu v šolski praksi in z izmenjavo mnenj omogočilo učiteljem materinščine drugačno razumevanje mnogih sodobnih družbenih pojavov. Nedvomno so razprave zanimive, vendar so glede na pomen premalo odmevne v javnosti. Vsi referati so bili objavljeni v reviji Primorska srečanja, nekatere razprave je posnel Radio Trst A, v prihodnosti pa si bomo prizadevali za neposrednejše poročanje

¹ PSD v Novi Gorici od 15. do 17. aprila 1999, razprava Jezik ob meji 16. 4. 1999; v Izoli od 13. do 15. aprila 2000, Jezik ob meji 14. 4. 2000.

o poteku razprave. S tem želimo omogočiti boljši pretok jezikovnih in družbenih spoznanj na Primorskih slovenističnih dnevih v javnost. V jeziku se namreč zelo hitro odslikavajo vsa družbena razmerja, za njihovo razumevanje in interpretacijo pa so potrebni občutljivost, strpnost in dovolj strokovnega znanja.

V razpravi Jezik ob meji aprila 2000 v Kopru smo ugotavljali, da sta si okrogli mizi v Novi Gorici 1999 in Kopru 2000 podobni po tem, da nagovarjata slabšanje položaja slovenščine v javnosti. Zato naj najprej povzamem novogoriško razpravo.

V razpravi v Novi Gorici 1999 so sodelovali Barbara Baloh, Vesna Gomezel Mikolič, Elen Slavec in Vesna Vlahovič iz SD Koper; Majda Kaučič Baša iz Trsta in Tomaž Sajovic iz Ljubljane; Alenka Čelik, Mateja Gomboc, Danila Zuljan Kumar in Marija Mercina (vodila sem razpravo in imela referat)² iz Nove Gorice.

V svojem prispevku je dr. Tomaž Sajovic s Filozofske fakultete v Ljubljani predstavil razvoj časnikarskega jezika v 19. stoletju in v njegovem okviru izjemnost primorskega tiska.

Danila Zuljan Kumar je na osnovi analize vprašalnikov in poznavanja briškega narečnega govora ugotavljala, kolikšen je vpliv novogoriškega pogovornega jezika na jezik Bricev oziroma kako Osimska cesta vpliva na jezikovno podobo Brd.

Dr. Majda Kaučič Baša je v razpravi prispevala teoretična izhodišča za analizo primorske družbene in jezikovne stvarnosti. Z izsledki svojih raziskav jo je dopolnjevalo več razpravljalk. Vesna Gomezel Mikolič je razpravljala »o vplivu narodne in jezikovne zavesti na sporazumevalno zmožnost govorca — pripadnika nekega naroda,« o razmerju med narodno zavestjo in sporazumevalno zmožnostjo v tem jeziku. Elen Slavec je zanimalo »razmerje med zakonsko določenimi priložnostmi za javno rabo jezikov in dejanskim govornim vedenjem posameznikov, ki se morajo v vsakodnevnem življenju odločati, kateri jezik izbrati v določeni govorni situaciji. /.../ Potrebno bi bilo imeti tako jezikovno politiko, ki bi razvijala jezikovno vedenje, da bi vsak posameznik, ki živi na dvojezičnem področju, znal suvereno in lojalno uporabljati svoj jezik, ne da bi bila pri tem prizadeta njegova narodna zavest.«

Razveseljivo obsežna in tehtna je bila razprava v zvezi s šolsko prakso oziroma predstavitev raziskave o jeziku učencev in dijakov. Vesna Vlahovič je preučevala razmerje med narodno zavestjo in jezikovno zmožnostjo dijakov. Barbara Baloh je preučevala interference v nalogah učencev italijanske šole v Izoli. Izhodišče razprave Alenke Čelik je bilo poročilo o raziskovalnem delu učencev Milojke Štrukelj v Novi Gorici in nato vprašanja o jezikovni kulturi v osnovni šoli, možnosti ozaveščanja in izboljševanja. Mateja Gomboc je analizirala vnašanje besed iz italijanščine prek narečja in predstavila svoje delo pri njihovem odpravljanju.

Med razpravo se ob tako zbranih osvetlitvah različnih problemov, ki jih posamično poznamo že prej, jasneje pokažejo vprašanja in dileme. Najbolj nesprejemljiva in boleča sta dva pojava, na katera smo opozarjali v obeh razpravah.

- Manjvrednost slovenščine kot znanstvenega jezika, saj so na nekaterih fakultetah članki predavateljev in naloge študentov vrednoteni više, če so napisani v tujem jeziku. Na znanstvenih srečanjih, ki jih prirejajo slovenske znanstvene ustanove na ozemlju slovenske države, večkrat potekajo predavanja in sporazumevanje v neslovenskem jeziku.
- Z javnimi napisi v italijanskem jeziku bolj v notranjost Republike Slovenije, v prostoru, ki ni zakonsko določen kot dvojezično območje, ker bi na njem živeli pripadniki italijanske jezikovne skupnosti, zmanjšujemo prostor suverene slovenske države. Neznanje, brazbriznost ali napačno razumljena vljudnost in prijaznost nas spreminjajo v tujce v lastni deželi.

Na srečanju v Kopru smo v razpravi navajali nove primere takih pojavov in pri tem ugotavljali, da se stanje ne izboljšuje, prej nasprotno. Pred PSD smo se k razpravi prijavile tri refrentke, vse s prispevki iz šolske prakse. Marija Mercina s temo Nepravilni stavki ali navada se vrača rada,

² Referat *Prostor — dom jezika* je objavljen v Primorskih srečanjih 1999, let. 23, št. 218, str. 476–479.

Silvana Mislej je predstavila Vpliv prvega jezika na slovenski knjižni jezik, Ksenija Černigoj pa je govorila O slengu.³ Tematska novost v razpravi, ki jo je vodila dr. Majda Kaučič Baša, je bil prispevek članice SD Koper, pesnice, novinark ter lektorice Ines Cergol Bavčar. Osvetlila je delo lektorja, odgovornost in sodelovanje z avtorjem besedila.

Sama sem predstavila teoretično ozadje popravljanja šolskih nalog in odpravljanje jezikovnih napak. Pri tem je pomembno sodelovanje dijakov — od razumevanja razlage do sistematične poprave po jezikovnih ravninah, odpravljanje vnašanja iz tujih jezikov in nezbornega jezika. Opozorila sem na poseben problem nepravilnih stavkov, v katerih se ne ujemajo slovnične in pomenske lastnosti skladnikov. Domnevam, da je vzrok v tem, da dijaki v materinščini sicer poznajo veliko stavčnih vzorcev in besed iz iste besedne družine, vendar ne obvladajo njihovih pomenskih odtenkov in rabe. Razlagan je takih napak, popravljanje in odpravljanje zahteva več časa: najprej je potrebno poiskati več stavkov s pravilnimi rešitvami, da učenec razume, kaj je narobe. Še več truda je potrebno za odpravo takih napak.

Silvana Mislej je v izhodišču svojega prispevka poudarila pomen učenja knjižnega jezika pri vseh predmetih. S primeri in analizo predstavlja pisna besedila, v katerih je razviden vpliv prvega jezika — narečja ali neslovenskega jezika oziroma neobvladovanje slovenskega knjižnega jezika. V besedilih, ki so jih napisali učenci 5. in 6. razreda osnovne šole, so pravopisne in slovnične napake ter vnašanje iz neknjižnih zvrsti in tujih jezikov, pa tudi različne težave pri tvorjenju povedi in besedil. S primerjavo med pisnimi izdelki učencev v različnih obdobjih dokazuje pomen in uspešnost dopolnilnega pouka.

Prispevek Ksenije Černigoj je poročilo o raziskavi slenga učencev na Osnovni šoli Danila Lokarja, opravljeni pri jezikovnem krožku na isti šoli: od iskanja ustrezne literature in metode do raziskave. Meni, da sleng preučujejo predvsem na severovzhodu Slovenije, in predlaga sodelovanje med različnimi preučevalci. Odnos učencev do knjižnega jezika je pogosto tak, kot ga izkazujejo odgovori iz ankete: »Kot da to nisem jaz. Kot da govori nekdo drug.« »Knjižni jezik se čudno sliši. Navajeni smo narečja in slenga. Govorili bi bolj sproščeno.« »Ko govorimo knjižno, nas je sram.« »S slengom lahko več poveš, obstajajo besede, ki jih ne moreš zamenjati s knjižnimi.« V poročilu so zanimive ugotovitve učencev po analizi besedila iz Drugačnika, da v slengu ni veliko izrazov za lepo, dobro in prijetno, več pa za izražanje nezadovoljstva, zavračanja in razočaranja. Analizirali so tudi razlike med slengizmi in vulgarnimi besedami. Ksenija Černigoj zaključuje z ugotovitvijo: »Obstaja možnost, da imajo svoj sleng manjše skupine na šoli; ta govorica bi morda bila bolj živa, duhovita, izvirna ..., a je za raziskovanje še manj dostopna.«

V enajstletnem delovanju so Primorski slovenistični dnevi imeli pomembno vlogo pri ozaveščanju jezikovnih značilnosti primorskega prostora na obeh straneh meje. Pri tem smo tudi večkrat poudarili potrebo po sistematičnem spremljanju jezikovnih pojavov v šoli, za kar bo potrebno še izdelati ustrezno metodologijo. Spremenjeni položaj slovenščine, ki je prvič v zgodovini zares državni jezik, pomeni tudi zahteve po drugačnem ovrednotenju in znanju jezika. Zaradi zemljepisnega položaja zunaj meja RS ali blizu meje primorski slovenisti že desetletja doživljamo izkušnjo neposrednega srečevanja s tujimi jeziki v različnih vlogah, zato so ta spoznanja zanimiva tudi za druge sloveniste, ki se bolj neposredno srečujejo z njimi v zadnjih desetih letih.

Primorski slovenistični dnevi so ohranili in obogatili vse pozitivne dosežke in oblike svojega delovanja. Uspešno sodelujemo z ustanovami in strokovnimi dejavniki v okolju, več pa bo potrebno narediti za odpiranje jezikovnih razprav v javnosti.

Marija Mercina

Šolski center v Novi Gorici

³ Silvana Mislej in Ksenija Černigoj poučujeta na Osnovni šoli Danila Lokarja v Ajdovščini.

13. mednarodni slavistični kongres – Ljubljana 2003

Slovenski slavistični komite objavlja razpis tematike in tematskih blokov na 13. mednarodnem slavističnem kongresu, ki bo potekal v času od 15. do 21. avgusta 2003 v Ljubljani. Zapisnik zasedanja predsedstva Mednarodnega slavističnega komiteja s spremnimi dokumenti bo v celoti objavljen v *Slavistični reviji* 48 (2000), št. 4. Kvota slovenskih udeležencev na kongresu je 12 referatov in pisnih prispevkov (scriptum), vendar si je Slovenija kot organizatorica kongresa pridržala pravico, da število svojih aktivnih udeležencev na kongresu po potrebi tudi zviša. Pisne prijave referatov in tematskih blokov pošljite do 1. oktobra 2001 na naslov: **Slovenski slavistični komite, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana** (elektronski naslov: s.kongres@ff.uni-lj.si), in sicer s kratkim povzetkom v enem izmed uradnih kongresnih jezikov (slovanski jeziki, angleščina, nemščina, francoščina).

*

I Tematika 13. mednarodnega slavističnega kongresa (Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003)

(Sprejeta na zasedanju predsedstva Mednarodnega slavističnega komiteja, Zagreb, 16.–18. oktobra 2000)

1.0 Jezikoslovje

1.1 *Lingvogenetski, etnogenetski in zgodovinsko-filološki vidiki*

Geneza slovanskih jezikov v kontekstu praslovanske dialektologije (s posebnim ozirom na južnoslovanske jezike). Slovanska etimologija med besedotvorjem in semantiko. Paleoslavistika. Tekstologija in izdajanje spomenikov.

1.2 *Arealni vidiki*

Arealno raziskovanje slovanskih jezikov (baltica, carpatica, germanoslavica, austroslavica, hungaroslavica, dacoslavica, balkanica). Dialekti slovanskih jezikov — nastanek, razvoj, sodobno stanje. Interdisciplinarnost pri dialektoloških raziskavah. Perspektive, metode in tehnike lingvistične geografije.

1.3 *Strukturni, tipološki in konfrontacijski vidiki (na vseh jezikovnih ravninah)*

Aktualni problemi znanstvenega raziskovanja sodobnih slovanskih jezikov. Dinamika in tipologija razvojnih sprememb v slovanskih jezikih. Tipološka podoba slovanskega stavka v metajezikovnem

primerjalnem planu. Leksikološki in frazeološki neologizmi v slovanskih jezikih na prelomu tisočletij. Razvojni procesi na področju terminologije in razmerja med slovanskimi jeziki. Strukturna tipologija slovanskega imenskega fonda.

1.4 Sociolingvistični in pragmatični vidiki

Jezikovna zvrstnost. Jeziki v stiku (slovansko-slovanski jeziki, slovansko-neslovanski jeziki). Vloga nacionalnega jezika v oblikovanju nacionalne kulture. Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika v državah z enim od slovanskih jezikov kot uradnim. Položaj slovanskih jezikov v svetu sodobne komunikacije in tehnologije ter vprašanje večjezičnosti. Sociolingvistični vidiki in periodizacija v slovanskih knjižnih jezikih. Kriteriji knjižnosti v slovanskih jezikih. Premiki v južnoslovanskih knjižnih jezikih v zadnjih desetletjih. Soobstajanje knjižnega jezika in neknižnih zvrsti v slovanskih jezikih. Slovanski jeziki in procesi evropske integracije in globalizacije.

1.5 Teoretični in metodološki vidiki v preučevanju slovanskih jezikov

Uporaba novih tehnologij na jezikovnem gradivu slovanskih jezikov. Korpusi slovanskih jezikov. Kognitivni pristop v jezikoslovju.

2.0 Književnost. Kulturologija. Folkloristika.

2.1 Posebni temi

2.1.1 *Adam Mickiewicz, Aleksander Puškin, France Prešeren v slovanskem in evropskem kontekstu.*

2.1.2 *Problematika ustvarjanja v emigraciji.*

2.2 Teoretični vidiki

Sodobne smeri literarne vede v slovanskem svetu. Funkcije literature v slovanskem svetu. Splošna primerjalna literarna veda in slovanske literature. Tematologija na križišču med literarno vedo, kulturologijo in lingvistiko (tema, medbesedilnost, model sveta).

2.3 Literarnozgodovinski vidiki

Tipologija nastajanja slovanskih literatur. Evolucijska tipologija žanrov v slovanskih literaturah. Kontinuiteta in diskontinuiteta literarnih procesov od srednjega veka do postmodernizma (s posebnim ozirom na problem literarnosti). Tematološka in imagološka razmerja med slovanskimi literaturami. Fantastika v slovanskih literaturah. Literatura odpora. Regionalizem in dialektalnost v literaturah slovanskih narodov. Slovanske književnosti narodnih manjšin in diaspore. Slovanske literature na ozadju in v okrožju neslovanskih literatur.

2.4 Kulturološki vidiki

Spremembe literarnega življenja na prelomu tisočletja (vpliv socialno-političnih sprememb in novih medijev). Narodno osamosvajanje in reinterpretacija preteklosti (literatura, jezik, kultura in zgodovina). Globalizacija, kulturna identiteta in multikulturalnost — problemi v slovanskem svetu. Recepcija slovanske dramatike na neslovanskih področjih. Literatura in filozofska ter religiozna misel. Množična kultura.

2.5 Folkloristika

Folklorni tekst v kontekstu kulture. Korpusi sodobne slovanske folklore. Razmerje med pojmovanjem tradicije v literarni zgodovini in folkloristiki. Razmerje med ustno in pisno književnostjo (s poudarkom na spreminjanju mej med njima). Sodobne tendence v literarni zgodovini in folkloristiki.

3.0 Zgodovina slavistike

3.1 Posebna tema

Josef Dobrovský (1753–1829) v kontekstu evropskega razsvetljenstva in družboslovnih znanosti. Vloga Josefa Dobrovskega pri oblikovanju slovanskih nacionalnih filologij. Pogledi Josefa Dobrovskega in Jerneja Kopitarja na starocerkvenoslovanski jezik in jezikovno-kulturološke vidike slovanskega pismenstva v Karantaniji, Panoniji, na Balkanu in na Velikomoravskem. Josef Dobrovský, Jernej Kopitar in slovanska folkloristika.

II Tematski bloki in okrogle mize

1. V skladu s sklepom iz leta 1994 (Urbino, Italija), ki je vpeljal obliko tematskih blokov, se bodo tudi na 13. mednarodnem slavističnem kongresu v tematskih blokih obravnavale posamezne ožje in specializirane teme, zanimive z metodološko-teoretičnega ali primerjalnega vidika.
2. Število tematskih blokov na 13. mednarodnem slavističnem kongresu se omejuje na največ 20.
3. Skupno število aktivnih udeležencev v tematskih blokih predstavlja posebno kvoto, ki ni všteta v nacionalne kvote, vendar pa so aktivni udeleženci tematskih blokov uradni člani nacionalnih delegacij.
4. Predlog za tematski blok poda predlagatelj tematskega bloka svojemu nacionalnemu slavističnemu komiteju.
5. Predlagatelj tematskega bloka je hkrati tudi odgovorni organizator predloženega tematskega bloka in v tej funkciji tudi dolžan poskrbeti za realizacijo tematskega bloka na kongresu.
6. V tematskem bloku sodeluje 3–5 aktivnih udeležencev; zastopane morajo biti vsaj tri različne države oziroma nacionalni slavistični komiteji, priporoča pa se, da je vsaj ena med njimi slovanska.
7. Aktivni udeleženci tematskih blokov predstavijo svoje diskusijske prispevke (ali teze) v trajanju 10 minut, ti pa morajo biti objavljeni pred začetkom kongresa.
8. Predlog tematskega bloka, ki ga posreduje nacionalni slavistični komitej koordinatorju tematskih blokov, mora vsebovati naslednje elemente: (a) ime tematskega bloka, (b) ime odgovornega organizatorja tematskega bloka, (c) imena aktivnih udeležencev v tematskem bloku, (č) kratka vsebinska utemeljitev tematskega bloka, (d) kratka predstavitev problematike ali tez, predvidenih za obravnavo v tematskem bloku. Tematski bloki se prijavljajo koordinatorju tematskih blokov na posebni prijavnici, kot je priložena temu zapisniku (objavljena v *Slavistični reviji* 48 (2000), št. 4).
9. Tematske bloke sprejema in potrjuje predsedstvo Mednarodnega slavističnega komiteja.
10. Koordinator tematskih blokov je prof. dr. Miran Hladnik, Slovenski slavistični komitej, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana (elektronski naslov: miran.hladnik@guest.arnes.si).
11. Predloge za okrogle mize bo izbiralo in potrjevalo predsedstvo Mednarodnega slavističnega komiteja (na svojem zasedanju 2001), in sicer izmed predlogov za tematske bloke.

Alenka Šivic-Dular
Za Slovenski slavistični komitej

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 4

Boža Krakar Vogel   UDK 372.882:821.163.6.09 Prešeren F.
**OBRAVNAVANJE LITERARNE KLASIKE V SODOBNI ŠOLI – NA
PRIMERU PREŠERNA**

Naš prispevek na podlagi raziskovanja odzivov na Prešerna in opazovanj šolske prakse daje nekaj predlogov, kako je mogoče kljub sorazmernemu izhodiščnemu nezanimanju mladih za literarno klasiko dosegati boljše motivacijo za branje in obravnavanje te literature. Zaradi številnih trajno aktualnih vlog literarna klasika namreč upravičeno ostaja ena od temeljnih vsebin tudi pri sodobnem književnem pouku.

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 4

Nataša Logar   UDK 811.163.6
**KVALIFIKATOR *eksp.* V SLOVARJU SLOVENSKEGA
KNJIŽNEGA JEZIKA NA RAVNI FRAZELOGIJE**

V prispevku smo skušali opredeliti kriterije, po katerih je bil ob večino frazemov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pripisan kvalifikator *eksp.* Iskali smo jih v sestavinah frazema, rabi, umestitvi frazema v geselskem članku in v gradivu samem. Pokazalo se je, da so avtorji slovarja pri opredeljevanju frazemov z *eksp.* sledili predvsem lastnemu jezikovnemu čutu.

Jezik in slovstvo, Letnik 46, 2000/01, št. 4

Alojzija Zupan Sosič   UDK 821.163.6-312.9"199"
**FANTASTIKA IN SODOBNI SLOVENSKI ROMAN OB KONCU
STOLETJA**

Fantastika sodobnega slovenskega romana ob koncu stoletja se navezuje na žanrske in tematske vzpodbude. V devetdesetih letih se je namreč pojavilo več fantastičnih žanrov (pravljica, antiutopični in grozljivi roman) in romani pokrajinske fantastike – slednji so tematizirali nenavadnost slovenskega obrobja, tj. Istre, Prekmurja in Prlekije.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 4

Nataša Logar

UDK 811.163.6

**QUALIFIER *expr.* IN THE DICTIONARY OF THE SLOVENE
STANDARD LITERARY LANGUAGE AT THE LEVEL OF
PHRASEOLOGY**

The paper aims at determining the criteria underlying the use of qualifier *expr.* (= *expressive*) with a majority of phrasemes in The Dictionary of the Slovene Standard Literary Language. Constituents of phrasemes, their use, position of a phraseme within a dictionary entry and material itself were examined. The findings imply that in marking phrasemes as *expr.* the dictionary's authors were mainly guided by their language instinct.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 4

Boža Krakar Vogel

UDK 372.882:821.163.6.09 Prešeren F.

**LITERARY CLASSICS IN CONTEMPORARY SCHOOL:
THE EXAMPLE OF PREŠEREN**

On the basis of two empirical studies of students' responses to Prešeren's poetry and observation of classroom practice, the author proposes several ideas for improving the initially modest interest of young people in literary classics and motivating them to read and discuss this literature. With numerous timeless roles, classic literature remains one of the cornerstones of teaching literature.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVI (2000/01), No. 4

Alojzija Zupan Sosič

UDK 821.163.6-312.9"199"

FANTASY AND THE END-OF-20th-CENTURY SLOVENE NOVEL

Fantasy in the Slovene novel at the end of the 20th century is related to genre and thematic impulses. The 1990s witnessed an upsurge of several fantasy genres (the fairy tale, the anti utopian novel and the horror novel) as well as of regional fantasy novels. The latter thematized quaintness of peripheral Slovene regions, viz. Istria, Prekmurje, and Priekija.